

A szerkesztőség elnöke:
TOLNAI OTTÓ

Főszerkesztő:
BOZSIK PÉTER

A számot szerkesztette:
BOZSIK PÉTER ÉS LADÁNYI ISTVÁN

Olvasószerkesztő:
BALOGH EMERENCIA

A szerkesztőség tagjai:
JÓZSA MÁRTA, KRUSOVSKY DÉNES,
LADÁNYI ISTVÁN, MESÉS PÉTER, PATÓ ATTILA,
RADICS VIKTÓRIA, RAJSLI EMESE,
SZERBHORVÁTH GYÖRGY, SZILÁGYI ZSÓFIA,
VIRÁG GÁBOR

Lapterv:
FENYVESI OTTÓ

Az EX Symposion Alapítvány alapítói:
BALÁZS ATTILA, KALAPÁTI FERENC, SEBŐK ZOLTÁN

Kiadja az EX Symposion Alapítvány
Szerkesztőség: Ányos u. 1–3., 8200 Veszprém
E-mail: bozsi@exsymposion.hu
www.exsymposion.hu

Felelős kiadó: Bozsi Péter
ISSN 1215-7546

© EX Symposion Alapítvány
Megrendelhető a szerkesztőség címén

Terjesztés: info@exsymposion.hu
Ára: 700 Ft

FOLYÓIRATUNK KAPHATÓ:

Budapesten: Írók Könyvesboltja, Andrásy út 45.
Veszprémben: Utas és Holdvilág, Szabadság tér 13.

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata
Veszprém Megyei Civil Hálózatért Közhasznú Egyesület

Nyomta:

ANZSU Kft., Sopron

Nyomdai előkészítés:

Pozitív Logika Produkciós Iroda Kft.

tartalom

Ladányi István: Sympo.....	1
Lázadás a keretek ellen: Várady Tiborral Szerbhorváth György beszélgetett	5
Vidéki tanítónőnek képzeltek: Ladik Katalinnal Józsa Márta beszélgetett	13
Aztán csak csinálom, és nem tudok leállni: Rajslí Emese péterváradai beszélgetése Böndör Pállal és Maurits Ferencsel	18
Rusztikus háttér: Baráth Ferencsel beszélgetett Gécz János	26
Modernnek kell lenni, mindenestül? Szombathy Bálint szépségkutató a lap imázsáról és másról	35
Friss szellemiség, tájékozódási igény: Thomka Beátával beszélgetett Ladányi István	39
Mi voltunk a tagadás tagadásának a tagadása: Csorba Bélával beszélgetett Kocsis Árpád	45
Véletlenül se jelenthessen veszélyt: Szügyi Zoltánnal beszélgetett Bozsi Péter	53
A korszak meggyőződéses emberré nevelt: Mák Ferencsel Szerbhorváth György készített interjút	61
Magyarság és multikulturális nyitottság: Fenyvesi Ottóval Bozsi Péter és Ladányi István beszélgetett	70
Utálom a spenótot, mert alakatlan, mint a szabadság: Balázs Attilával beszélgetett Bozsi Péter	83
Fesztűőerők a mélyben: Losonczi Alppárral beszélgetett Virág Zoltán	90

A számot az Új Symposion számainak felhasználásával illusztráltuk.

A címlap az 1971-es évfolyam címlapjának felhasználásával készült. Az első belső borítón a 23. szám (1967) Sinkó Ervin halála kapcsán utólag ráfűzött első külső borítója. A hátsó belső borítón az 57. szám 16–17. oldala, Tolnai Ottó: a gerilladatok harmadik könyvéből publikációja Baráth Ferenc grafikáival. A hátsó borítón az 56. szám címlapja. A 2. oldalon a 166–167. szám 87. oldala. A 6. oldalon az 1. szám címlapja. A 11. oldalon az 1. szám 3. oldala. A 12. oldalon a 6–7. szám címlapjának részlete. A 14. oldalon a 171–172. szám 234. oldala. A 17. oldalon a 2. szám 20. oldalának részlete. A 21. oldalon a 3. szám címlapjának részlete. A 25. oldalon a 4. szám 28. oldalának részlete. A 27. oldalon az 57. szám 21. oldala. A 30. oldalon a 4. szám 25. oldala. A 37. oldalon a 149. szám mellékletének címlapja. A 38. oldalon a 4. szám 4. oldalának részlete. A 41. oldalon a 37–38. szám mellékletének címlapja. A 44. oldalon a 37–38. szám 2. oldalának részlete. A 49. oldalon a 214. szám 55. oldala. A 52. oldalon az 55. szám 9. oldala. Az 54. oldalon a 187. szám 404. oldala. A 60. oldalon a 69. szám 31. oldalának motívuma. A 63. oldalon a 45. szám 2. oldalának részlete. A 68. oldalon a 212. számnak az Illyés-publikációhoz kapcsolódó motívuma. A 69. oldalon a 28. szám hátsó borítója. A 73. oldalon a 9–10. szám címlapja. A 76. oldalon a 156. szám első belső borítója. A 82. oldalon a 204. szám 133. oldala. A 84. oldalon a 213. szám címlapja Penovác Endre grafikájával. A 88. oldalon a 213. szám 34. oldalának grafikája. A 92. oldalon az 1989/5–6. szám címlapja. A 97. oldalon a 16. szám címlapja. A 100. oldalon a 16. szám 5. oldalának részlete. A 106. oldalon a 212. szám 486. oldala.

minden
aktivizálódik, ha
fölszaporodnak az
ellentétek
bachelard

MŰVÉSZETI-KRITIKAI FOLYÓIRAT

56. szám

mert hová lett
a szikár
szobrok
lázdása

sinkovits péter

énekelhet-e a mosógép, a hűtőszekrény
ugyanúgy, mint a ruhaszárító köté, vagy
a nagy Pannón - alföld?

a pokol
borjáca

A KRITIKA, HA JÓ HELYRE IRÁ-
NYUL, ÉS CÉLBA TALAL, MINDIG
POZITIV, BARMILYEN ÉLES ÉS KE-
MÉNY IS.

(A JK SZ Elnöksége VI. ülésén elfo-
gadott dokumentumból)

98. szám

2017.

EX

Symposion
irodalom művészet filozófia reflexió

új symposion

SINKÓ ERVIN

(1898. október 5. - 1967. március 26.)

Az emberi szellem kiváltsága, hogy alkotó - ez ugyan nem véd meg a személyes megszűnéstől, de érdemes és nagyszerű dac, az egyetlen, amit az ember - ha végső fokon hasztalanul is, de épp azért az emberi méltóságnak dicséretére - szembeszegezhet a megsemmisítő, „a lerontó halállal...”

Sinkó Ervin

Az Új Symposion szerkesztőségének közleménye Sinkó Ervin halála alkalmából:

A folyóirat emlékszámot készít elő.

Az 1967 októberében induló évfolyam, 1968 szeptemberével bezárva Sinkó Ervin munkaévet képez.

A szerkesztőség 1967. augusztus elsejéig nyilvánosságra hozza a munkaév programját.

CI TISZA

koncz istvánnak az átértékelés köllőjének

1
folyókn
nehéz csomagként partra dobja
a hordalékol
(néha ember nyakán e nehéz csomag)
átvilágít magán
és kerek belüket ír
a gyümölcsfák alá
végünk a betű-sziget tisztasága
egy hal
késnél fényesebb
keltészelte röpködő szívünk
vörös gubancát

2 árad

a partok lassan távolodnak
lássuk hányan is maradtunk
mint búcsúzó
ellenségeinknek integelve

a távolságot gyermek karja
köllő verse (hal madár hegesztelt keresztje)
ember hangja már nem mérheti
fegyver nem-énekes madártorka
partravelelt halszája visszhangzik

CII

FELSZÓLÍTÁS

az a drótkupolás egérfogó
közepén pörköll szalonadarakbával
az eszményi egérfogó
a szent péter-bazilikára emlékezteti
a rómat járt embert
(negyanyém leánykorában járt románban
még most is őrzi a szent péter-bazilika

őrizzétek meg ti is e békebeli drótkupolás
[fényképét]
[egérfogókat]

de azért kíséreljétek meg
kihúzni kisujjelokat
fejeteket már késő
a megváltó fény köszöriült koszorúja övezi

CIII

VULKÁN

„aki megizelte az izetlen Semmit”
Hölderlin (Empedoklész halála)

a vulkán (egyik jelentésében említettem) is
tudhattuk volna előre
szórára telte már mutatóujját
de RF
ott maradt
ott él
ott (írja utolsó üzenetében empedoklészünk)
legalább a levegő zuhog
zuhog
s néha még homok csikordul a nyelv a
[szemhéj] alatt

válaszomban nem közöltem vele előérzetemet
más nyelven pontos értesüléseimet

nem sokáig

CIV

ÉS BENYIT

emlékszel a falábú öreg csószre
sok meggyet loptunk tőle
de csak ma reggel tisztult ki előttem a kép
az öregnek fegyvere volt
mauser

el fog jönni
(rossz lábával majd zajt ver a lépcsőn
és a háziak morogni fognak)

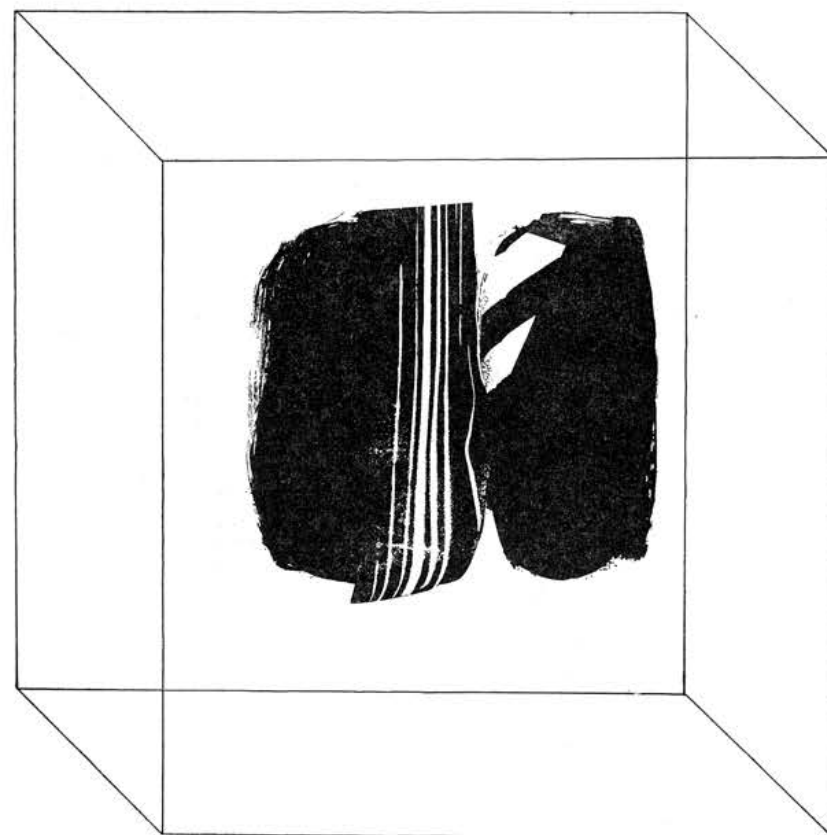
emlékszel jó néhány lódára való
meggyet felzabáltunk

és benyit
és le fog löni
és légedet is le fog löni

leszedem a képeket a falról
elégetem a fiókok tartalmát
D malackodó leveleit
egy ártatlan könyvben lapozok

tolnai ottó

a gerilladalok

CV

CIM NELKUL

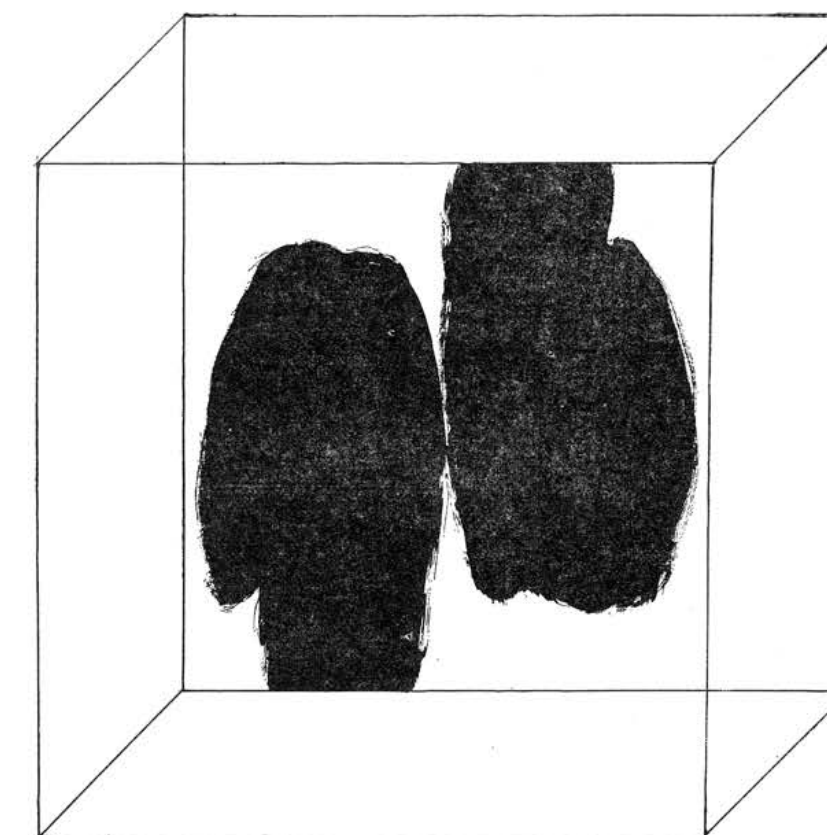
csak cippzáros és csatos cipők
jöhetnek számításba
a börtönben elveszik a pertlit
melleleg igazuk is van
unalmas füzögetni
és nagy fekete masnit kötni
ó dehogya a nyakamra
a nyakkendő az egészen más
a nyakkendő mindig gyenge oldalam volt
bajtársaim bizonyíthatják
nyakkendőt költök
s nyakkendőmet majd erőszakkal kell
[elvenniök]

CVI

KINT ÉS ITTHON IS

nyugaton dolgozó munkásaink
bekapcsolódjanak-e a kinti oszlályharcba
azt hiszem igen
nyugaton dolgozó munkásaink
eleshelnek a kinti barikádokon

harmadik könyvéből

nyugaton dolgozó munkásaink
részt vállaljanak-e itthoni erőfeszítéseinkből
[harcainkból]
azt hiszem mindenféleképpen

kint
és itthon is

nehéz feladat
(igaz valutával fizetett
és az utókor sem fog megfélekezni)

CVII

BITÓN

tiszta
bensőm
múllam
jelenem
külsőm
igaz hajam kissé gyorsabban zsírosodik az
[átlagnál]
de ezért talán még senki sem végezte

bitón

CVIII

DOSSZIÉ - 4138

1
úgy lesz mintha sétálna
közben (hátrakötött kézzel)
a lömegek előtt jár

[tovább követni]

2
profiljaim különbözők
jó hogy minden oldalról lefényképeznek
igaz hátról nem ludom hogyan festek
sosem néztem még tükörben
a fenekem

3
183 cm magas vagyok
73 kg
bűntelien előéletű
nős
egy leánygyermek apja
albérlo
abban a zsákcukcában ahonnan lötni
a fűdöszonatőrümot
ám
a szám lenyomala
sajnos nem lesz használható
(az éjszaka
szórakozottságból a cigaretta tüzes végét
kaptam be)
teljesen deformálódott

4
a gőzfürdőben (egyik gyülekezőhelyük)
átkaftam a ruháját
szivarzsebében zsilettet találtam

nekem szánla
vagy szakállának

[a zsilett mellékelve]

5
VL-val
azzal a kis paltanással
minden délben a VOJVODINA
önkiszolgáló étterembe sietnek
úgy tesznek mintha ennének
közben szenvedélyesen magyaráznak
[egymásnak]

miről lehet még
(me)
ilyen szenvedélyesen magyarázni

körülöthük napról-napra mind többen
úgy tesznek mintha ennének

6

ez itt
a férdkalácsom lenyomala
nehéz lesz lemosni
azt hiszik úszkösödöm

ha csak egy pillanatra is elfordul
letolom a nadrágomat és beleülök
az üveglapra kent fekete festékbe
(az ember néha megkívánja hogy
ablakotokra nyomja fenekét)

ez itt
a lúdtalpom

ez itt
a lelkeim lenyomala

7
DI színtén abból a körből való
már hónapok óta küllöldön tartózkodik
képtelenek vagyunk a nyomára bukkanni
(havazik)

8

verseit
500 (vajdaság)
500 (baográd-zágreb)
500 (magyarország)
plusz 500 (nyugat)

kétezen olvassák

SYMPO

Talán igaza van Tolnai Ottónak, hogy hagyni kellene már a *Symposion*nal való foglalkozást, az interjúkat, tanulmányokat, konferenciákat, mert kontraproduktívvá válik az a szövegmassza, ami képződik a folyóirat – a megjelent számok és az egykori események – körül. Valóban, az egykori folyóiratszámok ugyan föllelhetők, olvashatók, nézhetőek, lapozhatóak, de ha tapintjuk is akár, és nem az *exsymposion.hu* oldalon lévő digitalizált anyagot görgetjük a monitorunkon, akkor is már csak számos erősen megkövült szövegrétegen keresztül tudunk kapcsolatot teremteni velük. Még az egykori alkotók, a *Symposion*-mozgalom résztvevői is természetesen másként olvassák egykori saját történetüket. A reflexió immár a tárgy elé áll, és kitakarja.

De mi van akkor, ha a reflexió maga is a tárgy része? Ha a tárgy épp ez, az egyszer megkezdett és azóta folytatott beszéd?

Számunk abból az igényből nőtt ki, hogy beszéljünk az *Új Symposion* folyóirat történetének alakítóit, tanúit, azokat, akiknek személyes tapasztalataik vannak a folyóirat működésének időszakaiból, valamilyen képp alakították és legalább önmaguk számára értelmezték az eseményeket, a vajdasági magyar kultúrán belülről érzékelték a *Symposion*-mozgalom jelenlétét. A folyóirat története iránt valóban tartós érdeklődés mutatkozik, és sok a folyóirat körüli beszéd. Ugyanakkor sok fontos beszéd pótolhatatlanul elmaradt. Pedig régóta terveztük egymástól függetlenül is, Bozsik Péter azt, hogy végig kellene járni egy mikrofonnal az első generációt, én meg, hogy el kellene készíteni Szajbély Mihályék *Rózsaszín flastrom – Beszélgetések vajdasági írókkal* című könyvének valamiféle folytatását. Talán ez is a *Sympo* utótörténetének jellemző része, a szétszóratás, az erők szétforgácsolódása, s ugyanakkor a visszatérő igény valaminek a helyrehozására, rendbe tételére, végigvitelére. A hiányokat nyilvánvalóan ez a szám sem fogja betölteni, de azt gondoltuk a tervezésekor, hogy egy ilyen interjúgyűjtemény egy pillanatra összehozza a beszélgetést, a szümpozíont, és eközben szóhoz juttatja azokat is, akik eddig nem vagy keveset beszéltek, illetve láthatóvá, láthatóbbá teszi legalább a hiányokat, elhallgatásokat, leegyszerűsítéseket, utólagos konstrukciókat.

Az *Új Symposion* folyóirat és a *Symposion*-mozgalom a vajdasági magyar kultúra távolról is fölismerhető alakzata, ugyanakkor távolról sem homogén történet. A legendán túl a történetben is számos törés mutat-

kozik, illetve egy-egy szerkesztőségben belül is húzódtak törésvonalak. Az interjúk felmutatják, de legalábbis érintik a belső feszültségeket, s azt is, hogy hogyan fértek meg egymás mellett a folyóiratban, egy-egy szerkesztőségben az egymástól távoli és távolodó gondolkodásmódok, ízlések, de azt is, hogy az esztétikai, ízlésbeli vagy politikai ellentétek hogyan alakították a folyóirat és a vajdasági magyar kultúra történetét. Korántsem szeretnék ahhoz az erősen retorizált fordulathoz menekülni, hogy a *Symposion* értékét épp az adta volna, hogy megfértek benne az egymással ellentétes nézetek is, mert egyrészt igaz, hogy termékeny belső és külső viták jellemezték a *Symposion* mellékletet és az *Új Symposion* folyóiratot is, de a főáram belső ellenfelei mindig azon kívül kerestek szövetségeseket; ugyanakkor ebben a gondolatszerkezetben az mégis elmondható, hogy az egész vajdasági magyar kulturális térben a vitákkal, szembenállásokkal a hatvanas évek „kegyelmi” időszakában példát adtak arra, hogy lehetséges nyilvános konfrontáció, hogy az irodalom és a művészetek nemcsak a gyönyörködtetés langyosságát jelentik, hanem radikális cselekvést, a beállt, korrupttá vált viszonyokkal való szembeszállást is.

A beszélgetések belső dinamikája, spontaneitása, viszonylagos szerkesztetlensége lehetőséget ad arra, hogy akár a beszélő, akár a kérdező szándékain túl is rávilágítson homályban maradt vonatkozásokra. De ugyanígy tanulságos és kifejezetten szép a beszélgetések szövedékén az a mintázat, amelyet a különböző téves emlékezések szőnek, ahogy az egykori aktőrök nem emlékeznek már időrendre, évekre, szerkesztőségi konstellációkra, és összecsúsznak különálló események. Sokszor a gondolkodás kiindulópontjai, szemléleti, ízlésbeli meghatározottságok távolítják el egymástól a visszaemlékezéseket, alakítják a szelekciót és az elrendezést, és befolyásolják az események interpretációját.

Ákárcsak a korábbi interjúkból, ezekből a beszélgetésekből is sok minden kiolvasható a tényeken túl. Nem megkerülhető, hogy kikkel folytak most beszélgetések, és kikkel nem. A szám kezdeményezése első sorban ahhoz kötődött, hogy az idősebb nemzedék fogyatkozó tagjait faggassuk. Fehér Kálmán, Bányai János, Gerold László gyors egymásutánban bekövetkezett távozása döbrentett rá bennünket arra, hogy túl sokáig vártunk ezzel a nem könnyű feladattal. Tolnai Ottó és Végel László azok közé tartoznak, akik számos alkalommal beszéltek, írtak a *Symposion* történetéről. Ők erre hivatkozva határozottan elhárították kezdeményezésünket. Domonkos István a betegsége miatt tartott távol bennünket magától. Hiányzik Major Nándor, aki nem volt ugyan sympos, de a vajdasági magyar kultúra, kultúrpolitika és politika rendkívül befolyásos alakja volt az *Új Symposion* működésének teljes időszaka-

tolnai
ottó

wilhelm-
dalok

(pechán józsef
festménye és
munkafotói
alapján)

párizs, 1977. július

„Ha megvalósítottam minden emlékedet – ha el tudom szorítani a torkodat –, megfojtalak.”

Rimbaud:
Mondatok

1.

a palkányflogó csattant
nem tapsoltak
szeretem amikor tapsolnak
amikor véresre tapsolják a tenyerüket
amikor az erős ütésektől lerepűnek az ujjak
a palkányflogó csattant a kamrában
ki tapsolna
ki tapsolna a kamrában éjjelkor
ki tapsolna véresre a tenyerét éjjelkor a kamrában
ki tapsolna olyan nagyon hogy lerepűnének az ujjak
éjjelkor a kamrában
a palkányflogó csattant
nem tapsoltak
ki tapsolna
szaladók így szűzanya meztelen hogy kiszabadítsam
jobb ha még visszavonszolja magát az övei közé
jobb ha az övei között rothad meg
nem tapsoltak
szeretem amikor tapsolnak
én még sosem tapsoltam
szaladók így meztelen
így szűzanya meztelen
én még sosem láttam a szűzanyát meztelen
még sosem láttam szűzanya meztelen
én még sosem láttam
szaladók így meztelen
de lecsapta a hátsó részét

kában. Ő most sem vállalt beszélgetést, ahogy a korábbi években is elutasította a megszólalást ezekben a témákban. És több volt sympóshoz nem jutottunk el, vagy nem találtunk hozzá alkalmas beszélgetőpartnert. A Sziveri-szerkesztőség utáni időszak szerkesztőivel már nem folytattunk beszélgetést, a lap története ugyan folytatódott 1983 után is, de a Symposion-mozgalom folyamatossága megszűnt.

Ezek a mostani beszélgetések rég megkezdett, részben elhalt, megszakított, abbamaradt beszélgetések folytatásai. Nem csupán a most feltett kérdésekre válaszolnak, ahogy maguknak a kérdéseknek is megvannak a maguk előzményei. Lehet ez az összeállítás bevezetés is az *Új Symposion* történetébe, de mindenképp igényli a hozzáolvasást, már csak a kimaradt, elmaradt megszólalások okán is. Számos korábbi interjú, vallomás, dokumentumgyűjtemény képezi elérhető szövegelőzményét, Bosnyák István több dokumentum- és vallomáskötete (*Szóakció I–II., Politikai Symposion a Délvidéken* stb.), Vékás János több helyütt megjelent, illetve felhasznált dokumentumai (a *Magyarok a Vajdaságban* sorozata, az *Utak 1–2.*), Csorba Béla és Vékás János dokumentumgyűjteménye, *A kultúrtanti visszavág*, a szegedi egyetemisták és mentoruk, Szajbély Mihály által készített *Rózsaszín flastrom* című kötet interjúi a 80-as évek második feléből, Végel László számos, Bányai János kevés és szűkszavú megszólalása és mindenekelőtt a Tolnai Ottóval készült sok-sok interjú, riport, továbbá a *Költő disznózsírból* monumentális emlékrekonstrukciója – és hosszan folytathatnám a sort. Tolnai Ottó *Költő disznózsírből* című kötetének főleg a 3. fejezete, a *Rubintos gyűrű* foglalkozik a *Symposion*nal, nyilván nem véletlen, hogy ez a legterjedelmesebb, voltaképpen önmagában könyvnyi fejezet, ráadásul számos befejezetlen közléssel, elvarratlan szállal. Emlékezésáradata, asszociációs hálózata, utalásai, hivatkozásai meg sem kísérlik valamiféle teljes kép, egységes magyarázat létrehozását, inkább annak a mozgalmasságnak, tevékeny keresésnek, az élet és irodalom csinálása kalandjának az izgalmát, izzását, eksztázisát próbálják megérzéskíteni. Irodalmilag jóval kevésbé megmunkált, az élőbeszéd esetlegességeit jobban őrzi Vékás Jánosnak Tolnaival folytatott 1988. tavaszi beszélgetése, de ugyancsak megidéződik benne az a nyugtalan mozgalmasság, amely az alapítás időszakára és az ezt követő évekre jellemző volt, és a beszélgetőtárs kérdései nyomán határozottan körvonalazódik az a kisebbségi komplexus nélküli viszonyulás az irodalom és egyáltalán a szellemi élet közösségi megnyilvánulásaihoz, ami a *Symposion*-mozgalom teljesen újszerű jellemzője volt Vajdaságban. Ez a több ülésben folytatott beszélgetés a maga tényszerűségében, esetlegességeivel voltaképpen hitelesíti a *Költő disznózsírből* többször átdolgozott, a csipkeverés aprólékoságával megmunkált prózáját.

Az itt közölt beszélgetések közti ellentmondások, a *Symposion*-történetnek a jelen beszélgetésgyűjteményen kívül még inkább megnyilvánuló eltérő interpretációi igazolják azt a történetelméleti tudást, hogy nincs egyetlen történet, hanem sok egymás mellett, egymáson futó és folyamatosan alakuló narratíva van. A beszéd fenntartása, ezeknek a narratíváknak az alakulása arra mindenképp jó, hogy mozgásban tartsa a *Symposion*-hagyományt, hogy ne merevedjen bele a róla kiala-

kult közhelyekbe, megrögzült sémákba, érzéketlenül arra az élő alakulásfolyamatra, napi állandó létmódra, ami létrehozta a *Symposiont*, és amit létrehozott a *Symposion*. A *Symposion*ról szóló beszéd újra és újra visszakanyarodik az irodalom és a politika viszonyához, a közösségi felelősségvállalásról alkotott eltérő elképzelések jegyében. Túl sok és súlyát tekintve túl könnyű megszólalás és értelmezés kapcsolódik egy-egy markáns törésponthoz, a betiltott számokhoz, leváltásokhoz, amelyek még azokat a közvetlen és a vajdasági magyar kultúra szempontjából megkerülhetetlenül fontos irodalmi-kulturális-közéleti cselekvéseket és produktumokat is kitakarják, amelyek magukat a fordulópontként megjelölt eseményeket kiváltották. A prekoncepciózus megközelítésekben nem látszik az a működésmód, kultúrateremtő potenciál, amelyet a napi szinten vitt szerkesztőségi élet jelentett, elvesznek az egyes számok, pontosabban minden egyes szám megjelenésének eseményszerűsége, az olyan publikációk fölrázó egyedisége, mint a még az *Iffúság* című hetilap mellékletét képező *Symposion* 1963. február 7-i számának *Új versek* felcímmel ellátott, három szövegből álló összeállítása: Tolnai Ottó *Doreen 2*, Ladik Katalin *Az androgyn* és Domonkos István *Kontrapunkt* című versének közös megjelenése. Bosnyák Istvánnak a *Szóakció II.*-ben publikált, 1963. március 7-i naplójegyzete nem is feltétlenül a leírtak közvetlenül igaz vagy érzékeny olvasást jelző voltával tanúskodik erről, hanem az összeállítás megjelenésének megszólalásra készítő pillanatról vall hitelesen és érzékletesen. Ilyen típusú közvetlen tapasztalatok közvetítését is reméltük ettől a számtól, voltaképpen folytatva azt a munkát, amit a Koncz Istvánnak, Domonkos Istvánnak, Sziveri Jánosnak, Ladik Katalinnak, Végel Lászlónak, Tolnai Ottónak, az egykori *Symposion*-szerkesztőknek szentelt vagy akár a Jel Színház vagy a Bácska tematikájú számainkkal eddig is végeztünk.

Ami egyik nap megtörtént, leíródott, az olvasók elé került, intézményként létrejött, az már realitásként tovább hatott, arra a továbbiakban már építeni lehetett – vagy éppen akadályként meg kellett vele küzdeni. Nem minden előzmény nélkül jött létre a *Symposion*, működésének következményei azonban még az előzményeknél is nyilvánvalóbbak. Jelentős részben a *Symposion*-mozgalom nyomán jött létre a vajdasági magyar regionális kultúrának egy olyan, viszonylag sűrű és sokszínű szövete, amilyen a *Symposion*-mozgalom nélkül minden bizonyosan nem jött volna létre, másképp jött volna létre. Nem tudjuk, mi lett volna, ha nincs a lapindítás lehetőségének kegyelmi időszaka – de az egyáltalán nem látszik szükségszerűnek, hogy két évtized alatt ennyire számottevő és hatni tudó, differenciált regionális kultúra jöjjön létre ebben a félmilliónál kisebb, az anyaországi kultúrától meglehetősen elszigetelt, a többségi kultúrákkal a dialógust egyoldalúan, nem könnyű pozícióból próbálgató közösségben. A kultúra több szférájában is hatottak ezek a kezdeményezések, és ha az egész jugoszláv térségben nem is váltottak ki közvetlenül mérhető hatást, de túlmutattak a vajdasági magyar kisebbségi kultúrán, és hozzájárultak azokhoz az intenzív kulturális mozgásokhoz, amelyek Újvidéket egészében jellemezték és felismerhetővé tették a modern művészetek terén. Ennek a közegnek a *symposionisták* nem szemléelői, hanem tevékeny alakítói voltak.

LÁZADÁS A KERETEK ELLEN

Várady Tiborral
Szerbhorváth György
beszélgetett

*K*ezdetben, a hatvanas évek elején a ponyvával, a képregénnyel, a giccsel – amit akkor a szerből átóve magyarul is sundnak mondtak – foglalkoztál. A többi közt felvetted, hogy a kulturális különbség a szociális különbségeket erősíti meg. Egyfajta elitizmus is volt a tömegkultúra kritizálásában? Mi volt az érdeklődésed háttérében?

Itt több kérdés is felmerül. Amikor megjelent a folyóirat, az első számban erkölcsről és igazságosságról írtam, és ez elsősorban jogi írás volt. Akkor és azóta is kerestem témákat, melyeken keresztül át lehet járni a jog és az irodalom közt. Az egyik ilyen téma a pornográfia volt, aminek van irodalmi súlya, érdekessége, de elég sok jogi perben is megjelent, és maguk a perek is mutatnak irodalmi narratívát. És valahol a ponyva is ide kapcsolódik, ennek is volt jogi relevanciája. A perek, melyekről írtam, elsősorban amerikai perek voltak a pornográfiáról és a ponyváról, Jugoszláviában nem igazán akadt ilyen. Az irodalomnak a határán lévő jelenségek érdekeltek tehát a hatvanas években, így jutottam el a képregényig is, erről is írtam esszét. Ezek a témák valóban kapcsolódnak a tömegkultú-

rához, melyben veszélyt láttunk – és látok ma is. Csak a tömegkultúra kifejezőeszközei változtak. A képregény például szinte eltűnt, ami megmaradt belőle, az elvált a tömegkultúrától. Akkoriban a Forumnak külön részlege volt, amely képregényeket adott ki, és sikeres is volt mint vállalkozás, anyagi alapot adott a Forumnak. Azt mondhatnám, hogy a hatvanas évek elején határmezsgyéket kerestem.

A pornográfia a Sympo-ügyek kapcsán is vádként merült fel. Ez a korábbi tudás hasznosítható volt?

Valamennyire igen. A Sympo-perekben sajnos a jognak egészen minimális szerepe volt. Én az első fázisban, a betiltásügyekben védtem a lapot, de utána a vádlottakat nem én védtem, őket csak gyakorló ügyvéd képviselhette büntetőperekben. Én pedig asszisztens voltam a jogi karon, nem voltam tagja az ügyvédi kamarának. De a folyóiratot az is védhette, aki nem kamarai tag. Ezekben a perekben annyira előtérben volt az ideológiai és a politikai döntés, hogy noha az ember természetesen próbált jogi érveket építeni, ezeknek nem igazán volt esélyük, az eredmény nem a jogi érvek konfrontációján múlt. A vádlottak elítélése sem Slobodan Beljanski és Koncz István ügyvédekén múlt, nem is az ügyészen vagy a bírón, hanem a pártbizottságon.

Akkor azt tudni lehetett, kik döntöttek a pártban a betiltásról, Tolnai Ottó, Miroslav Mandić és Rózsa Sándor felfüggesztett börtönbüntetéséről? Vagyis hogy kik gyakorolhattak nyomást a bíróságra?

Miroslav Mandić és Rózsa Sándor tényleges börtönbüntetést kaptak, Tolnai Ottó felfüggesztett büntetést. Pontosan nem tudom megmondani, hogy kik voltak a tényleges döntéshozók. Egyet tudok. Ismertem egy Maksimović nevű aktivistát, a párt vajdasági ifjúsági osztályának a vezetőjét, talán a Szocialista Ifjúsági Szövetségből kapcsolódott a központi bizottsághoz, és egyébként egy időben tanársegéd volt. Benne volt valami nyitottság is, és a tárgyalás lefolyása előtt Tolnai esetében megmondta nekem, hogy mi lesz az ítélet: felfüggesztettet kap. Elvileg a tárgyalás végén születik a döntés, de ő ezt már a párt-

bizottsági ülésen hallotta. Zavarhatta a lelkiismeretét a döntés, talán valamilyen gesztust akart mutatni felénk, „az ellenfél vagy ellenség” felé, azzal, hogy közölte velem, amit nem lett volna szabad előre közölni.

1972-ben járunk, és úgy tartja a fáma, hogy a horvátok, a szerbek és a többi nemzet vagy nemzetiség esetében is a saját nemzeti közösség soraiból kellett valakiknek leszámolniuk a „nacionalistákkal”. Ha ez nem tévhit, akkor magyarnak is kellett lennie az Új Symposion betiltása és a börtönbüntetések mögött.

Ez valóban így volt. Folyt a leszámolás a Mas-pokrettel, azaz a horvát nacionalistákkal, a '68-as eszmék képviselőivel is, voltak szerb és más célpontok, tehát találni kellett minden nemzetiségben is valamilyen célpontot. És a magyar kultúrában nem volt más nyilvánvaló célpont, mint az *Új Symposion*. Hogy a nemzetiségünkön belül – így hívták akkoriban a kisebbséget – volt-e valaki, aki a leszámolást mozgatta, nem tudom. Ügyészt nem találtak. A betiltási eljárásban a bíró Hübsch Richárd volt, aki német származású, de magát magyarnak vallotta, és tulajdonképpen rendes ember volt. Látszott rajta, hogy kényszerből folytatja az eljárást, azt nem tudom. Keringtek különböző találgatások, de egyről sem bizonyosodtam meg.

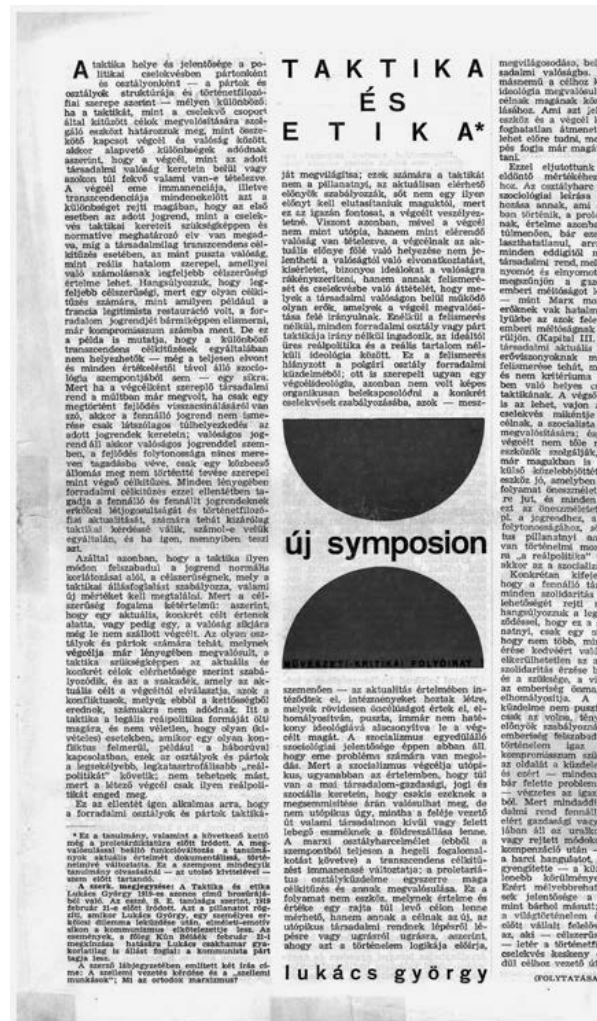
Milyen nyelven folyt a tárgyalás?

Szerbül. Más opció 1971-ben nem volt.

Az 1983-as betiltás kapcsán sokan emlegetik Major Nándor nevét, hogy ő állt a háttérben. De még Bori Imre neve is felmerült a harmadik generáció, a Sziveri-ügy kapcsán. Bori visztot, ahogy egyik írásodban olvasható, a '71-es ügy¹ perén is ott volt, és azt mondta: most vonul be az Új Symposion az irodalomtörténetbe.

Igen, erről én is hallottam, de megerősíteni nem tudom. Közvetlen információm nincsen. A Sziveri-ügyet ért támadások idején nem volt

tam olyan közel az eseményekhez, mint 1971-ben és 1972-ben. A nyolcvanas évek elején leginkább joggal foglalkoztam, Amerikában is kezdtem tanítani.

1 A betiltási perek 1971-ben voltak, a büntetőperek 1972-ben.

ember, mert közöttünk mindenki tudta, hogy Rózsa Sándornak ez az igazi neve. Ez némi képp megnyugtató is volt.

Akkor már nem voltál felelős szerkesztő, hanem a szerkesztőbizottság tagja. Mennyire rettentetek meg az üggyől, traumát okozott?

Mindannyiunk számára megrendítőek voltak az ítéletek. Persze félelmet is keltettek, de senki sem állt át a másik oldalra. Mi tudatosítottunk magunkban egy álláspontot, bátraknak tartottuk magunkat, ezt a képet kellett fenntartanunk egymás között. Nem lehetett letérni az útról. Egy próbatétel akkor következett, amikor közleményeket kellett hogy kiadjon az Ifjúsági Tribün, a Symposium Munkatársainak Értekezlete és a Szerkesztőbizottság. A Munkatársak Értekezletének a nyilatkozata volt bátrabb. Miroslav Mandić szövegével kapcsolatban például az áll benne, hogy nem lehet elítélendő, ha valaki (Mandić) azt támadja, hogy „a »Sutjeska« filmben giccs készül a forradalmunkról és Titóról”. A Nyilatkozat szerint rendben van, ha írásokat nyilvánosan bírálják, de a Munkatársak Értekezlete helytelennek tartja a betiltásokat. Hangsúlyozza, hogy ha vannak is hibák Rózsa Sándor írásában, nem politikai cikkről van szó, hanem humoreszkról. Hasonló a hangneme a Szerkesztőbizottság közleményének is. Más a hangvétele az Ifjúsági Tribün közleményének. Ebben az is áll, hogy a Tribün „a legerélyesebben elítéli az Új Symposium 76. és 77. számában megjelenő nacionalista és más kilengéseket” („ekscés” a szerb eredetiben). Emellett hangsúlyozza, hogy a Tribün nem fog tolerálni antiszocialista ténykedést. A Tribün közleményét is tősgyökeres symposionista, Végel László írta alá, de neki nehezebb helyzete volt a Tribün Tanácsában, ahol sokféle ember volt. A Symposium szerkesztőbizottságában és a Munkatársak Értekezletén magunk között voltunk. Egyébként a meghatalmazást, amely alapján a Symposiumot képviseltem a betiltási perekben, Tolnai Ottó írta alá a Szerkesztőség nevében és Végel László a Tribün nevében.

Személyes következményekkel is kellett szembesülnünk. Igazán komoly szankciók-

kal Mandićot, Tolnait és Rózsat sújtották. De a fenyegetések valamennyiünket elérték. Utólag az emberekben megjelenik a kísértés, hogy tetszelegjenek az áldozat szerepben – de voltak tényleges problémák is. Számomra igazi drámai következmények nem voltak. A perek előtt felszólítottak az egyetemen, hogy ne képviseljem a Symposiumot, mondták, hogy nem tesz jót a karrieremnek, és következményei lehetnek, ha a lapot védem, de nem merült fel bennem az az opció, hogy visszalépjek. Magam miatt sem, a közösség miatt sem, ahová tartoztam. Utána egy darabig nem vehettem részt kutatási projektumokban, de hát ez nem volt igazán súlyos szankció. Szóval nem kellett hősnek lennem, hogy mégis vállaljam a bíróság előtt a Symposiumot képviselőmet.

Az Új Symposium 1981-ben körkérdéssel fordult az első generációs sympósokhoz, Sziveri János írta a felkérő levelet. A válaszd megjelent októberben, a lap 200. számában. A szöveget újraközölted 1995-ös, Történelemlétközelben című kötetedben. Itt derül ki, hogy eredetileg szerepeltek cikkedben Miroslav Mandić inkriminált szövegének részletei is, amelyek miatt betiltották a lapot. Rózsa Sándor esetéről is írtál. 1995-ben megjegyezted: „Az utolsó két flekk benne volt ugyan a kéziratom első változatában, de aztán, figyelembe véve, hogy a tiltó ítéletek még nem váltak történelemmé – kimaradt.”

Én megőriztem a betiltott példányok egy-egy számát, ami akkor jogellenes volt. Később persze ez kevésbé volt veszélyes. Bennem van egy családi megrögződés, hogy mindent félreteszek. Elvileg még ma is jogellenes lehet a betiltott számok tárolása, de ma már ennek nincsen semmilyen tényleges veszélye.

Az egész generációra mondható, hogy egyfajta keretben gondolkodtak, elfogadták az adott ideológiát, a jugoszláv szocializmust, az öngazgatást. De a perek kapcsán felmerült-e az, hogy a keret nem jó, a rendszeren kellene változtatni? Vagy hittetek benne, elfogadtátok mindezek ellenére? Jogászként nehéz is mást tenni, mint túllépni az egész rendszeren.

A keretek ellen határozottan volt lázadás – nem csak a perek kapcsán. Az öngazgatás nem volt egy egyszerű keret. Ez lázadás volt

a szovjet modell ellen, egy „igazibb kommunizmus” keresése (vagy hirdetése), egy olyan elképzelés, mely Nyugaton is nyert valamilyen teret – például a német „Mitbestimmung” révén. Nyugati baloldali értelmiségiek is támogatták az elképzelést, hogy ne csak a befektetett tőke, hanem a befektetett munka is teremtsen döntéshozatali jogot. A probléma abban volt, hogy ez az érdekes kísérlet egy egypártrendszerben próbált megvalósulni. Vitatható, hogy volt-e egyáltalán esélye – tényleges demokrácia nélküli egypártrendszerben biztos nem volt. Így frázisokra redukálódott. E frázisok állandóan körülöttünk keringtek a torlódó értekezletek világában. Ezeknek az értekezleteknek a világáról és a frázisvilágról igyekeztem könyvet írni. Az *egérszürke szoba titka* című könyvem 1976-ban jelent meg, majd 1981-ben angolul, egy angol-amerikai kiadó által. A frázisvilág problémája persze nem szűnt meg az öngazgatás megszűntével. Az öngazgatás idején talán brutálisabb volt – és könnyebben látható.

Egy dolognak tűnik a régi lapszámokat újraolvasva például a bürokráciaellenesség. Egy másik dolog viszont, hogy egyes írások balról előzték a rendszert, számonkérve, hogy éppen nem eléggé valósítják meg a vallott eszméket.

Ez részben igaz, különösen az induláskor. Komoly szerepe volt ebben Bosnyák Pistának, aki őszinte kommunista volt. Nem azért csatlakozott a párthoz, hogy valamilyen előnyt szerezzen. Eszményképe volt Sinkó Ervin, aki szintén a gyökereiben volt baloldali, kommunista. Ezért volt az, hogy akit a hetvenes évek elején kidobtak a pártból, az a Bosnyák volt. Bányai Jánost megintették, Végel és Gion Nándor maradtak a pártban, de egyikük sem volt valójában kommunista. Egyébként annak, hogy Bosnyákot ’70-ben kidobták a pártból, nem volt semmilyen kihatása a mi közösségünkre. A választóvonal közöttünk, sympósok és a mások közt volt, nem belül.

A legismertebb jugoszláv disszidens folyóiratnak, a *Praxis*nak is sok köze volt a kommunizmushoz, de semmi köze nem volt a pártapparátushoz.

Nem személyeskedésképp, akkor minek tartottad magad?

Én Amerikában lettem tulajdonképpen baloldali. (Míg ezt kimondom, persze felötlök a kérdés, hogy maradt-e valódi tartalma a „baloldali”, „jobboldali” megjelöléseknek.) Amerikában más perspektívában láttam a dolgokat. A disszidens gondolkodás – amiben valamennyi symposionista hitt – ott más csapásokon haladt. Így az is felötlött, hogy csak az lehet valóban disszidens, aki a jelen környezet ellen lázad. Tehát nem az, aki egy kommunista országban szidja a kapitalizmust, vagy Amerikában szidja a kommunizmust – vagy mondjuk Szerbiában vagy Magyarországon, most, 2017-ben igyekszik leleplezni a kommunizmus hibáit. Amikor először voltam Amerikában (1967 és 1969 között), a vietnámi háború volt a legvitatottabb esemény. Ott kissé másképp láttam a dolgokat. Magyarországi barátaim zömmel Amerikának szurkoltak. E mögött az állt, hogy látókörön belül volt még és fáj még az 1956-os forradalom letiprása a Szovjetunió által. Vietnám inkább a Szovjetunióhoz kötődött, tehát Vietnám ellenfele tűnt rokonszenvesebbnek. Viszont azt is láttam, hogy szinte minden normális amerikai, akit megismertem, ellenzi a vietnámi háborút. Ha az 1956-os forradalom párhuzamát követem, Amerikában nem Magyarország, hanem inkább a Szovjetunió képmását látták. Számomra is ez volt inkább meggyőző. Aztán láttam Amerikában az elképesztő szociális egyenlőtlenségeket, és ott lüktetett az 1968-as lázadó gondolkodás. Azt is láttam, hogy nem feltétlen kommunizmushoz – és biztosan nem csak egypártrendszerhez – köthető csak a baloldali gondolkodás.

Hogyan kerültél ki az USA-ba? Volt ennek feltétele?

A Fulbright-ösztöndíjat 1967-ben először terjesztették ki kommunista országra, Jugoszláviára. Tehát 1967-ben megpályáztam. Sokféle képességfelmérő tesztet kellett végigcsinálni. Segítettek az egyetemi vizsgaeredményeim is, segített a nyelvtudásom (több nyelvet beszéltem, és akkoriban jóval ritkább volt

az angoltudás, mint ma). Akkor ezt a hatalom sem akadályozta, a Fulbright Alapítvány tisztségviselői azt választották ki, akit akartak. Én a Harvardot céloztam meg, és szerencsésen meg is kaptam. Az újvidéki egyetemen a dékán, egy jóindulatú ember, Magarašević – aki inkább szalonkommunista volt – mondta, hogy mégse menjek a Harvardra, mert nem tesz jót a karrieremnek. A mostani perspektívából ez ostobaság, de akkor ez nem volt ilyen világos, Magarašević úgy látta, hogy ha kinn vagyok két évig, az elszakít innen, rosszat tesz a karrieremnek. Aztán akadtak beszélgetések, hogy aki Amerikába megy, az kém lesz, de ezek súlytalan pletykák maradtak, szakmai pályámon nem vetettek gátat.

Tősgyökeres nagybecskereki, ügyvédi családból származol, ahol a többnyelvűség is adott, magától értetődő volt. A családi háttér, az életutad sem tipikus, a Sympo szerkesztőinek, alkotóinak többsége kisvárosból, faluról, paraszti-kispolgári világból jött inkább. Akadt emiatt konfliktus, feszültség, vagy tényleg annyira a felszabadultságérzet uralta a hatvanas éveket?

Nem, ez nem hozott semmilyen feszültséget, és nem akadályozott sem barátságot, sem megbecsülést. A becskereki ügyvédi irodából éppen azért jöttem át Újvidékre, mert itt volt a *Symposion*. Persze, vonzott a tanári karrier is, de a *Symposion* volt a döntő érv. Hívtak Belgrádba is tanítani, de ez eszembe se jutott. '63 elején jöttem Újvidékre, akkor még csak alakulgatott a szerkesztőség, de ismertem a társaságot, együtt jártunk különböző rendezvényekre – és a Dominóba –, és úgy éreztem, hogy egy egészen kivételes nemzedéket ismerek meg. Azt hiszem, hogy – egy-két kivétellel – ennyire érdekes emberekkel a Harvardon sem találkoztam. Igen, más közegekből jöttek, nemigen beszéltek idegen nyelveket, de ennél sokkal fontosabb volt a közös gondolkodás.

Igen fontos írásod 1968-ból a Vajdasági magyar tudományosság? című. Fölvetted a kérdést, hogy az irodalmon kívül lehetséges-e ilyesmi. Az irodalom mindenkinek nagy szenvedélye volt, te is írtál

prózáat, ma is írsz dokumentarista prózáat. Megalkult akkor a magyar tanszék, a Hungarológiai Intézet, a Hídban, az Új Symposionban is volt helyel-közzel szociológia, a lapokban szociográfia, és ez az írás a Létünk létrehozásához vezetett.

Annak, hogy az egyetemeken legyen magyar nyelvű oktatás is, lelkes híve voltam. Az újvidéki jogi karon – lehet, hogy ez szerénytelenül hangzik – én hoztam létre a magyar nyelvű oktatást. Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar jogászok – a bírók is, ügyvédek is, ügyészek is – kell hogy tudjanak magyarul, szükség van magyar nyelvű eljárásokra is. De felvetődött bennem a dilemma, hogy van-e esélye – és ha igen, milyen területeken van esélye – a vajdasági magyar tudományosságának. Láttam például, hogy magam is habozok, hogy szakcikkeim hol és milyen nyelven jelenjenek meg. Amerikában vagy más külföldi országokban, esetleg Magyarországon vagy Jugoszláviában? És ha Jugoszláviában, akkor szerbül vagy magyarul? És ezzel kapcsolatban felvetődik, hogy létezhet-e mondjuk vajdasági magyar jogtudomány vagy vajdasági magyar fizika. Az egyértelműnek tűnt, hogy közöttünk teret kell biztosítani – természetesen magyar nyelven – olyan témáknak, melyek közösségünket érintik – akkor is, ha szemem fel jogi témákról van szó. Van értelme és szükséges a *Létünkben*, vagy másutt, kisebbségi jogokról értekezni. Több szociológiai kérdés is fontos a közösségünk számára. De van-e igazán értelme, hogy mondjuk a nemzetközi választott bíráskodásról szóló New York-i egyezmény V. szakaszáról magyarul jelentessek meg írást Vajdaságban? És hol vannak a választóvonalak? Nem tudok pontos választ adni.

Az utóbbi időben is felmerült, hogy legyen vajdasági magyar egyetem. Akkor megfogalmazódott ez az ötlet?

Ez akkor, a hatvanas, hetvenes években elképzelhetetlen volt. Hogy legyen párhuzamos oktatás egy általános egyetemen, az elképzelhető volt – és valamennyire megvalósítható is. Akkor még nem voltak magán-

egyetemek, kisebbségi állami egyetem pedig nem volt a képernyőn. Amikor próbáltam a magyar oktatást bevezetni, sokat segített az akkori dékán, Nikola Vorgić. Korábban politikailag megbélyegezték, sehová sem vették fel ügyvédjelöltnek, de apám ügyvédi irodájába igen. Később megváltozott az életpályája, az egyetemre került, és egyértelműen támogatott abban, hogy párhuzamos magyar nyelvű oktatást vezessünk be. Emlékszem, hogy egy dél-szerbiai kolléga – aki másokkal együtt ellenezte – egy képletet követett, melyet utána többször láttam felbukkanni, ha kisebbségi jogok visszaszorításáról volt szó. A képlet lényege, hogy felfelé hamisítja az igényt, amit így könnyebb elutasítani. Azt mondta a kollégáinak – és volt, aki nekem közvetítette, mi hangzott el a pártértekezleten –, hogy én a szerb helyett akarok magyar oktatást bevezetni. A dékán is ott volt az értekezleten, és mondta, hogy én a szerb mellett – és nem a szerb helyett – akarom a magyar oktatást. Azóta is többször láttam a kisebbségi jogok esetében, hogy a tipikus többségi ellenérv a fölfelé hamisítás, mert így könnyebben elsöpörhető a javaslat vagy a követelés. De ez összejött akkor, és aránylag tisztességes szinten megvalósult a párhuzamos oktatás, létrejöttek lektorátusok is. Hogy ma lehetséges-e ennél tovább lépni és magyar egyetemet szervezni – nem tudom. Szeretném, ha lenne Vajdaságban egy magyar egyetem, és közben töprengek azon, hogy ez reális-e.

A hatvanas évek legutolsó éveiben téma volt egy rövid ideig, hogy esetleg létrejöhet, kialakítható a vajdasági magyar nemzet is.

Erre nem igazán emlékszem. A szerkesztőségben, az értekezleteken, a társaságunkban ez nem igazán volt téma.

Amiben benne volt, hogy mi mások vagyunk, mint a magyarországiak.

Én inkább, Bori kapcsán, arra emlékszem, hogy a vajdasági magyar irodalomról volt szó, lehet, hogy valaki elment a vajdasági magyar nemzetig is. Erre komoly felvetésként nem emlékszem.

Jogászként milyen szereped vagy hatásod volt egy valójában mégiscsak bohém művészi közegben?

Egy jogász sem mindenütt és mindig jogász. Meg aztán nem példátlan, hogy valaki a jogi vagy orvosi szakmát váltogatja vagy ötvözteti az irodalommal. Ezt tették már jó írók is, rossz írók is, jó jogászok is, rossz jogászok is. Az *Új Symposion* egy olyan közeget kovácsolt, melybe különböző emberek is belefértek.

És disszidenseknek tartottátok magatokat?

Igen, annak. De hogy ez mennyire igaz, azt nem az mutatja, hogy mit mondunk magunkról, hanem hogy mit írtunk és mit tettünk.

Mit jelentett Domonkos István távozása? Az elvándorlás már akkor is problémaként jelent meg. Ma meg látjuk a migráció okait, következményeit, mértékét.

Domonkos távozása nagyon fájó pont volt. Utána még sokáig reménykedtünk, hogy ez egy ideiglenes dolog. Évekig intéztem az újvidéki ügyeit, a lakásügyeit, a szerzői jogokkal kapcsolatos kérdéseket. Ő is azt remélte, visszajön. Most mi ketten is már Pesten beszélgetünk, de a hetvenes években – legalábbis a mi közösségünkben – még nagyon rendhagyó volt a külföldre távozás. Persze akkor is távoztak vendégmunkások, közöttük ismerősök vagy osztálytársak is, de abban akkor még nem láttunk egy megállíthatatlan folyamatot. Azóta sok minden történt...

Egy helyütt azt írod később, 1994-ben, hogy ebben a szocialista világban mégis „kialakult valamilyen civilizációs védőkéreg, és a különbözőség (az a tény például, hogy valaki magyar) nem ellenkezett semmilyen nyilvánosan hirdetett értékkel”.

Ezt a szöveget elsősorban az ihlette, hogy a kilencvenes években ez a védőkéreg megszűnt. A titói rendszerben a másságnak volt valami védelme. Ezt azzal is magyarázom, hogy például Ceaușescuval ellentétben ő nem a többségi nemzethez tartozott, ezért az uralma nem támaszkodhatott nacionalizmusra. Egyensúlyra támaszkodott, és ezt igyekezett hitté változtatni. Ez az egyensúly

persze nem volt tökéletes, és nem igazán demokratikus eszközökkel teremtődött. Például a szarajevói jogi karon két évre választottak dékánt, a szerbet horvátnak, azt meg bosnyáknak kellett követnie. Ez nem igazán „a válasszuk mindig a legjobbat” elve, de sohasem volt könnyű szabad választásokat és etnikai feszültségeket egyeztetni. Mindenesetre a titói rendszer valamennyire védőburkot vont a különbözőség fölé. Viszont az is igaz, hogy az egyensúlyigénynek más hozadéka is voltak. Ez ihlethette a *Symposium*-pereket is – ezúttal kivontak minket a védőburok alól, és mások mellé löktek, akik már kint álltak.

Mi érződött a korabeli Belgrád–Újvidék-ellentétből, ami főképp maguk a szerb kommunisták közt feszült? Vagy az Újvidék–Szabadka-ellentétből? Újvidék is egyfajta központ volt, azzá vált a vajdasági magyarok esetében. Vagy mit jelentett a periférián való lét?

Belgráddal kapcsolatban nincsenek rossz élményeim. Semmiféle ellenszenvem nem volt, és nem éreztem magam rosszul a belgrádi egyetemen. De közben igyekeztem egy kultúrához kapcsolódni, mely Belgrádban nem létezett. (Mint ahogyan Amerikában sem, és Amerikában sem próbáltam állandó lakhelyet kialakítani.) A Belgrád–Újvidék politikai ellentét az *Új Symposium*-ban nem jelent meg, releváns sem volt.

Ma már könyvek jelennek meg arról, milyen hatalmas csörték zajlottak pártvonalon a tartományiak és a belgrádiak közt. Mégsem érződött semmi?

Igazad van, de emlékezetem szerint mihozzánk ez nem jutott el. Amikor a symposionista emlékek között matatok, nem bukkan fel semmilyen lecsapódása a Vajdaság–Belgrád-ellentétnek.

Utólag lehetiünk okosabbak, hogy Újvidék mesterségen lett-e magyar központ, volt-e ellentét, mi volt érzékelhető. Vagy hogy mit láthattak, vagy mit miért nem láttak. De felfigyeltek-e arra, milyen a magyarok szociális helyzete?

Először is a szociális különbségek sokkal kisebbek voltak, mint ma. Emberek és fizeté-

tárgy jön létre, mely többé már nem teljesen személyes. Bányai, ha kritikusai krédójának nem az antidogmatizmus volna az alapja, s ha nem tartana attól, hogy tetszését vagy nemtetszését feltétel nélkül, akár a „kizárólagosság” vádjától sem riadva vissza, mindenkor közölje — az emotív (közvetlenül személyes, ha úgy akarjuk: „romantikus”) vers és a filozofikus (közvetlenül személyes, a szabad emóciók megzabolázása révén objektívizált-klasszicizált) költemény közül mindenkor az utóbbit választaná, abban ugyanis (Jovan Hristić nyomán) bizonyos előnyöket, pozitív költészeti többletet vél felfedezni. Hristić megállapítását, mely szerint a poétikus és a poézis egymást nem fedő fogalom, ti. a poétikusból (mely az emotív vers sajátossága) teljesen hiányzik egy értelmi univerzalizálás, mely viszont a poézisben mindenkor jelen van — Bányai így gondolja tovább: „Ha az értelmi univerzalizálást az fejezi ki, hogy a költészet, a tudomány vagy a filozófia bizonyos részlet-felfedezésének valami általánosabb, emberileg, egzisztenciálisan fontosabb jelentést nyújt, akkor éppen ebben a meghatározásban találjuk meg a filozofikus vers előnyeit.” Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy Bányai feltételezi a jó vers születéséhez a „rögz, tudatos eljárás”, a „túlzott szennvedély megfékezését”, a költő „minden üres felemelkedéstől, minden veszedelmes fantáziájátéktól” való mentességét, valamint, hogy Bányai is, akárcsak T. Ladan, megköveteli a műtől az értelmi háttározottságot, az értelmi szigorit, azt a determinánst, „mely az érzelmi momentum belső felületének szilárd talajt, pontosságát, biztosit” — akkor nyilvánvaló lesz előttünk, hogy Bányai poétikája egyfajta klasszicista igényvel azonos. „ideális” költői pedig azok, akik ezt az igényt a költő-kritikus tudatosságával valósítják meg: T. S. Eliot, Miodrag Pavlović, Vlado Gotovac, Füst Milán. ...

Bányai elméleti állásfoglalása egyfajta költészet mellett s a másfajtaival szemben (bár nem összeférhetetlenül) nyilvánvaló tehát. Érdekes hosszabban elidőzni annál, hogy ezt az állásfoglalást miképp indokolja, mivel motíválja: nem az olvasónak-kritikusnak elvitatathatlan tetszési vagy nemtetszési jogával illetve izlésével, hanem az olvasó, a kritikus személyétől, izlésétől, temperamentumától független esztétikai elvek fontosságával: „Az állásfoglalás nem pusztán az izléstől függ, nem is csupán a temperamentumtól, a tetszés-től vagy nemtetszés-től, hanem elsősorban attól, hogy milyen esztétikai elvek szerint ítéljük meg, határozzuk meg, ismerjük el vagy utasítjuk el a költészet értékeit. Az ilyen állásfoglalás pozitívuma mindezekelőtt abban nyilvánul meg, hogy má-

bányai jános

intellektuális meghatározással szemben a költészet élvezését, tehát valamiféle pszichológiai kritériumokat választanak... elsősorban abban tévednek, hogy kritikai gyakorlatukban is ennek az élvezésnek jelentését és tartalmát igyekeznek kifejezni, s nem az élvezésnek értelmi jelentését. A költészetet emocionális, sőt érzelmi jelentését az „emotionalis” kritikában, illetve a kifejezés „elköltőiesítésében” igyekeznek meghatározni. Ez valóban fatális tévedés lehet”, állítja Bányai, sőt tovább megy, s egy helyen az emóció nélküli kritikáért harcolva már-már az aszkéta vagy pedig a homo duplex sorsát osztja ki a kritikusnak: „A kritikus a mű gondolatát és önmaga állásfoglalását az olvasás élményével szemben (B. J.) fejezi ki”, írja, s ebből minden rosszulindulat nélkül, de egy kis túlzással azt olvashatjuk ki, hogy a

sek közt kisebb rések voltak. Szociálisan leszakadtak persze léteztek, de ami minket elsősorban érdekelt, az a rendszerbontó irodalom és gondolkodás volt. Lehet, hogy több figyelmet érdemelt volna a magyarok szociális helyzete – vagy általában a szociális helyzet. Sajnos nincsen lendület, mely képes lenne megállni minden mellett, ami releváns.

Ami Újvidéket illeti, tény, hogy generációnkban, ha jól emlékszem, Geroldon kívül nem volt újvidéki. Esetleg hozzátehetjük Mauritsot és Ladik Katit, akik telepiek voltak. Ilyen szempontból talán el lehet mondani, hogy Újvidék mesterségesen lett magyar központ. Viszont alternatívák nem voltak az asztalon. Arról magunk dönthettünk, hogy mit írunk és mit nem – de arról nem, hogy hol legyen a Forum. Csak a nemzeti tanácsok és a kulturális autonómia (vagy részleges kulturális autonómia) megjelenésével indulhattak viták arról, hogy hol legyenek a kulturális intézményeink.

Az 1980–83-as sympósokat hogyan láttad, hogyan élted meg a betiltásukat? Az én hipotézisem, hogy a vajdasági magyar értelmiségnek ezen új nemzedék szétverése tette be a kaput, és nem a délszláv háború...

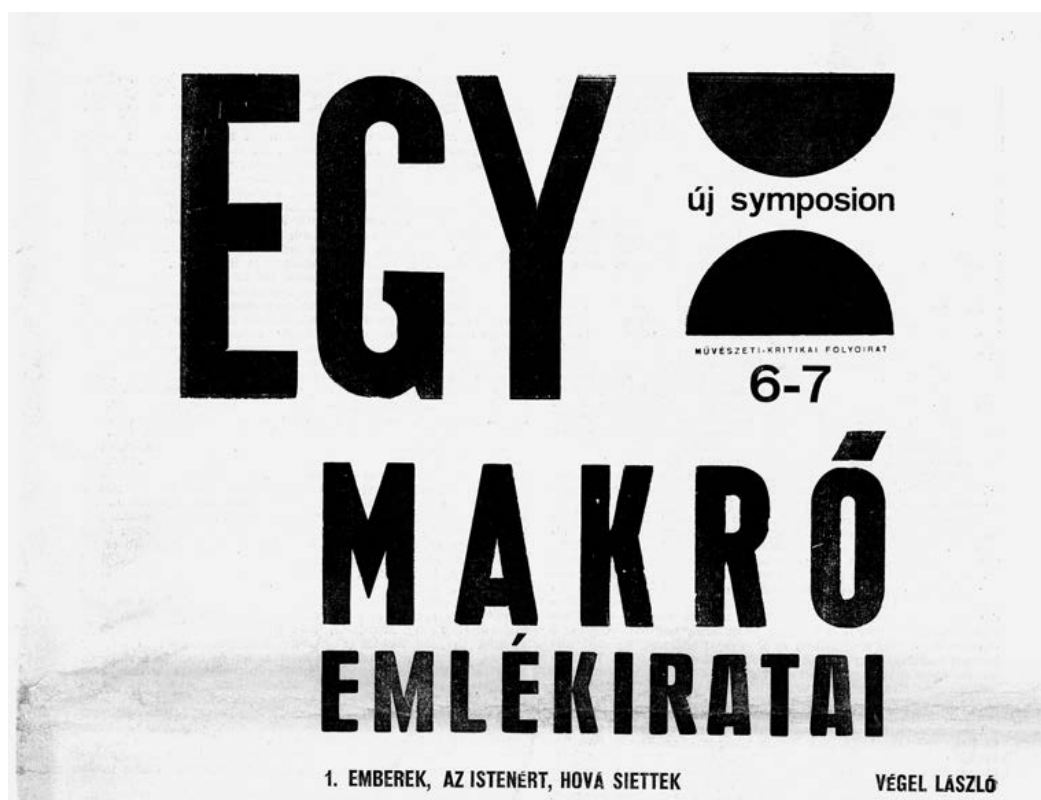
A *Symposion* számomra roppant fontos volt és maradt. Sziveri ráadásul földim, becske-reki, vagyis muzslai. Tehát a rokonszenvem folytatódott, de nem igazán közöltem írásokat 1980 és 1983 között. (A 200. jubiláris számba én is írtam, mint egy korábbi generáció tagja.) Ezekben az években elsősorban a jog kötött le – és ez eltartott egy ideig. Az utóbbi években igyekszem visszalopakodni az irodalomba – az ügyvédi irattár révén. Szóval 1983-ban nem álltam igazán közel az eseményekhez, de kétségtelenül fájt, sokkolt, ami történt. Ekkortájt nem voltak politikai kötődéseim sem, melyek révén értesüléseim lehettek volna. Szóval nem hallottam, és nem is tudhattam, hogy ki áll a döntések mögött.

Ami a kapu betevését illeti, amióta többet foglalkozom régi iratokkal, látom, hogy nem egyszer lettek már betéve – vagy becsapva – kapuk. És voltak újranýtások, folytatások is. Nem adnám fel a reményt.

Mindenki csak utalgat, hogy Major volt az egész ügy mögött, vagy akár Bányai, Fehér Kálmán vagy Gion csitítgatta volna őket. Rém kellemetlen kérdés...

Őszintén szólva, nem tudom. Major Nándornak komoly pozíciója volt. Tehát nem értelmetlen a találgatás. De valamilyen magyarázatot kellene keresni arra a kérdésre is, hogy miért zavarta volna őt annyira a *Symposion*. Vagy hogy ki mást zavart? Nincsen válaszom ezekre a kérdésekre. Majorral személyesen korrekt kapcsolatban voltam és maradtam, de annyira nem voltunk egymáshoz közel, hogy tudjam, mit tett vagy nem tett. Tudom, hogy sok Major-ellenes fáma terjengett, hogy ő a hibás mindenért, akadtak, akik Majorral igazolták, hogy Miloševićhez álltak. De ha jogászként releváns tények után nézek, semmivel sem tudom igazolni – vagy cáfolni –, hogy volt-e szerepe, és milyen. Bányai, Fehér Kálmán, Gion, ők ott voltak a színpadon, de nem olyan fajsúllyal, hogy ilyen döntést hozhattak vagy megakadályozhattak volna. – És sajnos most már egyiküket sem lehet megkérdezni.

Budapest, 2017. szeptember 4.

VIDÉKI TANÍTÓNŐNEK KÉPZELTEK

Ladik Katalinnal
Józsa Márta beszélgetett

Milyen emlékeid vannak a Sympo alakulásáról, az akkori reményekről, tervekről, célokról? Hogyan kerülhetett a lap szinte azonnal botrányok keresztüzzébe?

Az *Ifjúság* hetilap *Symposion* mellékletének létrejöttéről, előzményeiről, körülményeiről, reményeiről tudtam ugyan, de nem voltam szerkesztő, nem voltam közeli munkatárs sem, nem voltam bent a belső körben. Ez később sem változott: mint alkotó, mint író láttam a lapot. Többnyire felkérésre dolgoztam, tematikus számokba. Így az engem ért támadások is a tematikákhoz kötődtek. Elsőként '62-ben. Előzőleg is támadták a *Symposion* alkotóit, íróit, hogy formabontók vagyunk. Engem is, ahogy mindenkit, aki publikált, nemcsak formabontónak, hanem ízlésrombolónak tekintettek, megbélyegeztek bennünket. A szerkesztőség ötlete volt, hogy írjunk verset a rútról, én úgy értelmeztem, hogy baudelaire-i vagy rimbaud-i stílusban vagy legalább is ars poeticájuk szellemében emeljük a rút fogalmát piedesztálra, írjunk róla mi is jó verseket. Mindhárman írtunk erre a felké-

résre a lap 1962. február 7-i számába: Domonkos István, Tolnai Ottó és én is, persze ma már nem tudom megítélni, hogy mennyire is feleltek meg ezek a versek a rút fogalmának, akkor úgy éreztük, és az akkori ízlés szerint bizonyára rútak is voltak ezek a versek. A három vers egy oldalon jelent meg, egymás mellett, és a hatás az elvárásainknak megfelelő volt: polémiát és nagy felháborodást váltott ki, kételkedtek a versek esztétikai minőségében, abban, hogy ez egyáltalán irodalom-e, és hogy szabad-e ilyen verseket írni. Ezzel a publikációval egy irodalmi perpatvar fókuszába kerültem, ami mai szemmel nézve ugyan nevetséges, de akkor nagyon komolyan vette az irodalmi közélet, és mi is komolyan gondoltuk, hogy tettünk valamit a hivatalos kánon ellen. Hogy megmutattuk a kvázi hivatásos irodalomtudósoknak azt, hogy így is lehet írni, és mi így akarunk írni. Szinte ars poeticánkká vált, hogy igenis, merjünk kimondani bizonyos szavakat, merjünk szabadversben írni – ez önmagában is problémát jelentett akkoriban. Számomra ez egyúttal az irodalomhoz és a költészethez való fiatalos, dacos hozzáállást is jelentette, én mindig ott voltam és részt vettem az ehhez hasonló akciókban, az erotikus versekre szóló felhívástól a közéleti reflexiókig. Ugyanis mindannak, amit csak közöltünk, nem csak esztétikai tétje volt, hanem pártállást, kiállást is jelentett, elköteleződést például a Bosnyák István vezette *Centripetális sarok* című rovat mellett. Ebben aktuálpolitikai vagy irodalompolitikai kérdésekre és problémákra reagáltunk, ki-ki a maga módján, versben, prózában vagy kritikával, egy szóval nyilvános párbeszédet folytattunk a napi helyzetről. Máig ki lehet tapintani ezekből a szövegekből az akkori kultúrpolitikai élet pulzusát. A szépirodalmi publikációnk persze általában nem közös fellépést jelentett, ki-ki a maga módján írt.

Érzésed szerint az akkori szerkesztőségben konszenzuális volt ez a polgárpukkasztó szándék, mindenki úgy gondolta?

Olykor, talán akkor, amikor a helyzet indokolta, de úgy emlékszem, hogy általában nem

ez volt a koncepció. Ám néha úgy éreztük, meg kell mutatnunk, hogy *csak azért is*, az említett három vers igenis ezért született, és sikerült is pukkasztani. Tipográfiaiailag is formabontó volt, vagy legalábbis abban az időben annak számított. Bárki szerkesztette grafikai-
lag a lapot, eleinte főleg Maurits, aztán ő element katonának, átvette a helyét Szombathy Bálint, ők mindig is igyekeztek újítani a tipográfián az akkori trendnek megfelelően – gondolok itt a jugoszláviai trendre –, és az aktuális nyomdatechnikai lehetőségeket is maximálisan kihasználták. Ez a szerencsés egymásra találás velem személyesen is folytatódott: Maurits Ferenc például gyönyörűen megoldotta vizuálisan az *UFO party* szövegemet, performance-forgatókönyvemet. Később is, már a nyolcvanas években is, szép vizuális megoldásokkal publikálták a szövegeimet.

Milyen recepcióra emlékszel '62-ből? Voltak-e kritikák, fórumok, olvasói vélemények? Hogyan reagált a közönség vagy a pályatársak? Gondolom, ők lehettek az elsődleges olvasók.

A szerkesztőség tagjai szembesültek elsősorban az írásbeli vagy szóbeli reakciókkal. Én akkoriban a rádió színészegyüttesében dolgoztam, a kollégáim jellemzően nem olvasták a folyóiratot, másodkézből kapták az információkat. Elég sokat bántottak amiatt, hogy egyáltalán írok a *Symposion*ba, az volt az általános előítélet, hogy aki a *Symposion*ba ír, az közröhej tárgya lehet, azt bánthatják. Nem az írásaimat kritizálták, hanem szó szerint engem, kiröhögés, gúny tárgya voltam szinte naponta. Célponttá váltam, akin bárki kiélheti magát, örültek, hülyének tituláltak, a fejemhez vágták, hogy ez nem irodalom, ez nem művészet, úgy jártam be a munkahelyemre dolgozni, hogy naponta felidegesítettek, és ezen szórakoztak. A többség sem a verset, sem a folyóiratot nem olvasta, egy kivétellel, akit nem szeretnék megnevezni, ő ter-

jesztette a rossz hírt rólam, valószínűleg politikai utasításra, vagy legalábbis politikailag akart megfelelni valakinek.

Jól bírtad?

Nehezen bírtam. Igyekeztem hülyének álcázni magam. Eleinte próbáltam vitatkozni, akkor még abban a hitben, hogy talán olvasták. De aztán rájöttem, hogy hiábavaló a vita

vagy a párbeszéd, fapofával hülyének tettettem magam, mint akiről kvázi leperreg minden. Úgy teltek az éveim, évtizedeim a rádióban, hogy arra koncentráltam: lehetőleg ne reagáljak semmire, mert arra rengeteg ener-

giám rámeleg; hogy úgy viselkedjek, mintha mindez nem is rólam volna.

Az Újvidéki Színházban dolgozó emberek számára is befogadhatatlan vagy ellenszenves volt az, ami a Sympóban történik?

Amikor az Újvidéki Színházhoz kerültem, addigra már a *Symposion* többé-kevésbé elfoglalta a közéletben a méltó helyét, ott már nem emiatt bántottak. Szúrták a szemüket a fellépéseim, a külföldi utazásaim, de ez egyszerű szakmai féltékenység volt amiatt, hogy nekem akkor már nemzetközi karrierem volt.

Amikor először beestél a Symposion szerkesztőségének az ajtaján, akkor már tudtad, hogy aki ott közöl, az adott esetben stigmatizálódhat?

Fogalmam sem volt arról, hogy emiatt évtizedekig bántani fognak. Örültem annak, hogy végre olyanokkal kerültem egy környezetbe, akik hozzám hasonlóan gondolkodnak, hasonló az életérzésük, az ízlésük. Egyáltalán, hogy rokonlelkekre találtam. Nem is gondoltam másra.

Emlékszel az első napra, mikor bementél hozzájuk?

Nagyon emlékezetes volt, ez már anekdota. A fiúk mesélték később – fiúszerkesztőség volt az természetesen, abban az időben macsó társadalom volt valamennyi szerkesztőségben, magyaroknál, szerbeknél, az egész Jugoszláviában. Én eleinte írásban, postán küldtem be a verseimet a *Symposion*ba, ők számomra meglepő módon közölték, már az első beküldött versem is tetszett nekik. Banktisztviselő voltam még abban az időben, ők pedig kértek, hogy menjek be a szerkesztőségbe, szeretnének megismerni személyesen. Bementem. Ott ültek a telefüstölt szobában, és láttam rajtuk a meglepetést, amikor megjelentem. Roppant kedvesek voltak, csak utólag tudtam meg, hogy ők vidéki tanítónőnek képzeltek, és nagyon meglepődtek, amikor megjelentem a valóságban, hirtelen mindenki szerelmes lett belém. Ezt éreztették is velem, láttam is rajtuk.

Összejártatok, megbeszéltétek azt, hogy körülbelül milyen lapot szeretnétek, vagy hogy te mit tudsz

ebben képviselni? Egyeztetétek-e az esztétikai fogalmaitokat a beszélgetésekben?

Sokszor hívtak, néha sikerült elmennem, de én abban az időben állandó munkaviszonyban voltam, férjnél voltam, gyerekem volt, rettenetes családi kötelek, elfoglaltságaim voltak, és még egyetemre is jártam, a közgazdasági főiskolára. Néhány alkalommal voltam csak a szerkesztőségben.

Tudatában voltatok annak, hogy most valami teljesen újszerűt csináltok?

Szerintem abszolút nem gondoltunk arra, hogy valami újszerűt csinálunk, inkább azt, hogy bizonyos jugoszláviai példákat követünk, színvonalat célzunk meg, lépést akarunk tartani azokkal a jugoszláviai folyóiratokkal, amelyek Zágrábban, Ljubljanában jelentek meg, ez volt a mérce és a kritérium. Azt viszont tapasztaltuk, hogy a folyóiratnak nagy jelentősége van a határon túl, Erdélyben és Magyarországon. Sokan közöltek nálunk, én magam is áthoztam kéziratot Szentjóby Tamástól és Erdély Miklóstól. Tudtuk azt, hogy a lapnak súlya van az ott élők számára, hogy számít nekik, ha egy-egy írásukat közöljük, akár itt a *Symposion*ban, akár a *Híd*ban. Én mindkét helyre vittem kéziratokat, a *Híd*ba is meg a *Symposion*ba is.

A Híd és a Sympo között volt valamilyen átjárás, vita vagy rangbéli különbség?

Én nem észleltem ilyesmit. Volt átjárás, mindannyian publikáltunk a *Híd*ban is meg a *Symposion*ban is. Abszolút természetes dolog volt, hogy mind a két helyen publikálunk.

Mérlegelted, hogy milyenfajta szöveget viszel a Hídba, és milyent a Sympóba?

Eleinte igen. Úgy éreztem, hogy a klasszikusabb versek inkább a *Híd*ba illőek, a formabontóbbak pedig a *Symposion*ba. Ennek ellenére a *Híd* is nyitott volt, közölt formabontó verseket, különösen a mellékletekben, még vizuális verset is elég sokat közöltünk, én legalábbis. Számomra nem jelentett semmilyen akadályt a kétfelé való publikálás.

A pozitív kritikákat inkább külföldről kaptad, kaptátok, vagy inkább a hazai közönség, a hazai szakma volt befogadóbb? A sympós szövegekre gondolok elsősorban.

Külföldről én nem kaptam kritikát, nem volt semmiféle írásban megjelenő recepció. A hivatalos hazai kritika pedig csak negatív volt. Pozitív visszajelzés csak szóbelileg jött, és azok is évek múltán, sohasem hivatalosan. Hivatalosan nem írhattak rólam vagy rólunk, csak szóbeli visszacsatolás volt.

Miért nem írhattak rólatok hivatalosan?

Hogy írhattak volna Magyarországon hivatalosan kritikát rólam vagy rólunk? Engem elrettentő példaként tanítottak a magyarországi egyetemeken. Hogy hova züllik le valaki, aki követi az izmusokat, a nyugati trendet. Pozitívat nem írhattak rólam, rólunk a hatvanas, hetvenes években. Utólag tudtam meg, hogy nagyon fontos volt, amit írtunk, publikáltunk, de akkor már túl voltam az első két kötetem. Valójában egy teljesen visszhangtalan környezetben írtam. Az egyetlen pozitívum az volt, ha a szerkesztőségből bátorítottak, és ez rendszeresen meg is történt, biztattak, hogy írjál, írjál. Nagyon rossz volt, hogy csak negatív kritikát kapok Vajdaságban, ennek ellenére eltökélten írtam. Az a kevés pozitív visszajelzés, ami néhány év után visszajött, nagyon fontos volt számomra, mert el is veszíthettem volna az önbizalmamat, de nem veszítettem el, dacos természetű vagyok. Nagyon jólesett, amikor szóbeszédből megtudtam: Magyarországon írógéppel másolták a verseskötetemet, így sokszorosították, úgymond szamizdatban. Nagyon jelentős dolog volt ez, mert tudtommal az írógépeket regisztrálták Magyarországon és Romániában. '62-ben kezdtem el publikálni, az első kötetem '69-ben jelent meg, a második az '71-ben, és a hetvenes évek elején már gyakrabban járhattam Magyarországra, akkor tudtam meg, hogy így, írógéppel újra beírják a verseimet, és így sokszorosítják könyveimet Magyarországon. A Forum Kiadó képviseltette magát többször Budapesten, a könyvhéten, persze engem oda soha nem vittek el, de azt mondták, hogy Bori Imre meg Ladik Kati könyvét

ötösével vásárolták, és pillanatok alatt elfogyott. Ez volt a pozitív visszajelzés külföldről.

Az az évtized is botránnyal, betiltással, sőt bírósági ügyekkel kezdődött a Sympóban. Mennyire ütötted meg akkor a bokád?

A '71-es betiltáshoz nagyon is személyes közöm volt. Én fordítottam szerbről magyarra azokat a szövegeket, amelyek miatt végül betiltották a folyóiratot. Engem akkor, '71-ben nem idéztek be, akkor nem volt bírósági ügyem, ellentétben a szerkesztőségi tagokkal és a szerzőkkel. Viszont öt évvel később jött egy direktíva fentről, hogy tisztítsuk meg a pártban a sorainkat. Én párttag voltam, annak idején a közgazdasági középiskola negyedik évében a kitűnő tanulókat felvették rögtön, ez volt a díjazásunk. Meg sem kérdeztek, hogy akarjuk-e, de nem is vette senki komolyan, karrierben sem számított semmit. Öt évvel a betiltás után jött a pártvezetőségbe fentről valami direktíva, hogy tisztítsuk meg sorainkat. Valakit ki kellett dobni a pártból, és akkor valakinek eszébe jutott, hogy Katinak volt valami politikai ügye, egy betiltott *Symposion*-szám, mert ez pártügy volt, akkor a Katit ki kell dobni a pártból, egyúttal a munkahelyéről, mindenhol, öt év után, a *Symposion* miatt, mert én rombolom a párt egységét.

A munkahelyedről is kirúgtak?

Szerencsére nem rúgtak ki, mert megmentett a rádió magyar szerkesztőségének a főszerkesztője, Vébel Lajos.

'71-ben miket fordítottál, kiktől, mi lehetett velük a baj? A személyükkel volt a probléma, vagy a szövegekkel?

Valószínűleg a szövegekkel. Miroslav Mandić és Slavko Bogdanović szövegeit fordítottam magyarra. Mandić egyrészt védte a Makavejev-filmet, a *W. R., Misterije organizma* címűt, és volt verse is. Slavko Bogdanovićot is a szövege miatt támadták, ők bizony börtönt is kaptak ezért. Rózsa Sándor pedig magyarul írt, őt is börtönre ítélték. Ők nem voltak szerkesztőségi tagok, szerzők voltak, a szerkesztőségnek csak meakulpázniuk kellett miattuk.

Ezek a szövegek kéziratok voltak. A Sympónak írták?

Kéziratok. Valószínűleg a *Sympónak* írták, hogy miért ezt a folyóiratot választották, azt nem tudom, ezt jobban tudják a szerkesztők. Az is lehet, hogy máshol nem akarták leközzölni. Nem tudom. A magyar szerzők nyilván a *Sympónak* írták.

Lehet, hogy felkérték őket?

Lehet, hogy felkérték. Nem tudom.

A következő nagy megrázkódtatás '83-ban érte a szerkesztőséget. Van valami emléked erről, érintett téged az akkori meghurcoltatás, szerkesztőségváltás?

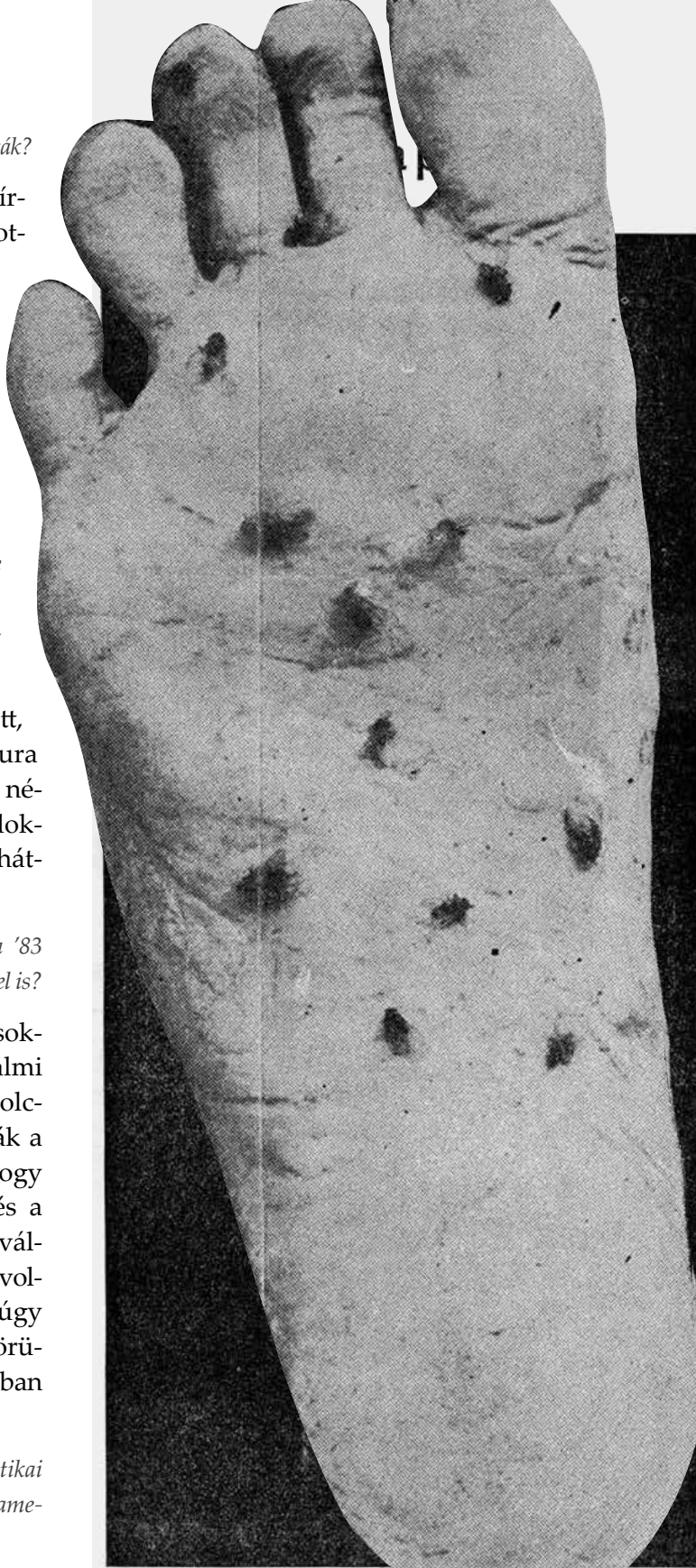
Nekem nagyon zavaros ügynek látszott, nem volt betekintésem ebbe a nagyon furcsa sakkjátszmába. Az volt az érzésem, hogy néhány idősebb irodalmár játszott a fiatalokkal, mozgatták őket, mint a bábokat, és a háttérben dörzsölték a tenyerüket.

Folyamatos volt a kapcsolatot az előző, tehát a '83 előtti szerkesztőséggel, majd az utána következőkkel is?

Egyre kevésbé, a nyolcvanas évektől sokkal kevesebbet publikáltam. Az én irodalmi helyzetem egyre kilátástalanabb lett a nyolcvanas években. A Forumban nem akarták a kötetemet megjelentetni, úgy láttam, hogy befellegzett az irodalmi karrieremnek és a vajdasági életemnek. Mély depresszióba, válságba kerültem. Nem mintha nem hittem volna továbbra is abban, amit csinálok, de úgy éreztem, hogy kezd elfogyni a levegő körülöttem, hogy fölösleges vagyok a Vajdaságban az irodalomban.

Nem lehet, hogy ugyanazok az irodalompolitikai játszmák csúszttak téged a partvonalra, mint amelyek a Sympót támadták?

Nem tudom, nem hiszem. Én nem voltam annyira fontos, mint a *Symposion*-szerkesztők, akiket félreállítottak, megbélyegeztek, az én esetemben egyszerűen másra kellett a pénz, fontosabb írókra. Nem értékelték többé azt, amit csinálok, és lekezelően bántak velem.

Duchamp: TORTURA MORTE

hallgatás, véleményem szerint
vetlenebbül hat magára a
irodalomra, magára az iro-
produkcióna, mert ha vég-
ényben elfogadjuk Readnek
feltevését, hogy a művészet
célja abban áll, hogy meg-
n bennünket, fogadjuk el a
igaz vízióját, akkor szabadon
hatjuk, hogy hallgatásunk

csupasz talaja nem nyithatja m
történelmünk való láthatárait.
SIESSENEK KÉREM, ELJÖTT A
IDEJE.
(T.S. Eliot: „Pusztaság ország
(Vjeran Zuppa: Književnost
šutnja; Razlog 1964/7.
AZ Írószövetség VII. Kon-
resszusának anyagából).
Fordította: K. V.

AZTÁN CSAK CSINÁLOM, ÉS NEM TUDOK LEÁLLNI

Rajslí Emese péterváradi
beszélgetése Böndör Pállal
és Maurits Ferencsel

(Az interjúhoz hozzátartozik, hogy amikor először föl hívtam Böndör Pált – illetve Palit, hisz a feleségével másod-unokatestvérek vagyunk –, és említettem neki, hogy majd Mauritscsal is szeretnék beszélni, akkor Pali azt ajánlotta, találkozzunk valamelyik csütörtökön délelőtt a Forumban. Évek, évtizedek óta ott kávéznak-söröznek-ebédelnek Mórival. Aztán azon a szeptemberi csütörtökön azt javasolták, menjünk föl Móri péterváradi műtermébe. Én újvidéki vagyok, de a várnak azon a részén, ahova Móri kalauzolt, nem jártam még, a műtermébe meg teljes megilletődöttséggel léptem be, azok közé a *burjánzó, mindent összekötő-szétszakító-felbontó-egyesítő-ötöző-ragasztó-nyomasztó* vonalak közé. Ott beszélgettünk, a műterem galériáján. Én kicsit feszengve attól, hogy Palit tegezem, Mórit meg magázom, ők ketten viszont teljes összhangban, egymás gondolatait folytatva, továbbfűzve: egymás emlékein szűrték át a firtatott évtizedeket.)

Tudjátok, hogy az Exnek tematikus számai vannak, a most készülőknek az Átvértett flastrom munkáimat adtuk. Abból a régi, szegedi kiadású interjúkötet-

ből indult az ötlet, amelynek Rózsaszín flastrom volt a címe, és amelyhez Szajbély Mihály tanár úr diákjai járták végig a volt sympósokat...

Böndör Pál: Én erre a kötetre egyáltalán nem emlékszem.

Maurits Ferenc: Én nem is láttam.

B. P.: Valami rémlik, hogy jöttek, de így, hogy nem is emlékszünk rá, nehéz lesz hozzá kapcsolódni.

Akkor a nyolcvanas évek elejének perspektívájából beszéltek veletek, a régi sympós nemzedékek képviselőivel. Most csak a címválasztásunkat próbálom magyarázni, benneteket attól a korábbi kötetől függetlenül arról szeretnék kifaggatni, hogyan emlékeztek most, már nem kevés év után a Symposium indulására. Kezdjük talán azzal, hogy nemrég, Pali, azt nyilatkoztad egy Fehér Dorottyának adott interjúban, hogy szerinted nem is három nemzedéke volt a Symposiumnak, hanem kettő, mert te valahogy köztes helyzetben érezted magad Tolnaiék és Szive-riék között, és nem mondanád, hogy külön nemzedék lettetek volna.

B. P.: Valóban nem volt az ott egy külön nemzedék, én voltam a legidősebb ebben a kvázi második generációban. Móri például, aki csak két évvel idősebb nálam, egyértelműen az elsőhöz tartozott. Én akkor még csak gimnazista voltam, olvastam a *Képes Ifjúságot* – az egyik héten irodalmi oldal volt, a másik héten a *Symposium*. De a Móri akkor már illusztrációkat csinált, írt is, verseket, én csak sokkal később, a már különálló lap harmadik évfolyamában jelentem meg először.

Akkor egy picit lépünk vissza időben, hogy Móri hogyan emlékszik vissza ezekre az első időkre, amikor még a Képes Ifjúság mellékleteként jelent meg a Symposium.

M. F.: '61-ben indult, ha nem tévedek, és négy oldal volt. Négy évig jelent így meg, mellékletként. '65-ben jelent meg az első önálló szám.

És hogy került a laphoz?

M. F.: 1960-ban én a telepi József Attila Elemi Iskolába jártam, és megjelent a Töfe¹.

¹ Tolnai Ottó közéletű beceneve a „régii” symposionisták körében. (A szerk.)

Azt mondta, hozzák rajzokat. Tehát már tudta, hogy rajzolgotok. Akkor fejeztem be a nyolcadik elemít, utána elsős voltam a Moša Pijade gimnáziumban. Ottó egy Rilke-kötetet nyomott a kezembe, a borítóján egy Rilke-portréval, Paula Modersohn-Becker festményével, és egy kis novelláskötetet, *A fal* volt a címe. És engem ez a két kötet fejbe ütött. A Rilke zágrábi kiadású volt. A Sartre-kötetből pedig a *Hérosztratosz* című novella volt az, ami megfogott. Ma is azt mondom, fantasztikus volt, gyönyörű. Még 1960-ban, a Tribün előtt, a Szép Szóban egy költő barátommal léptem föl, soha többé nem hallottam róla, Szentgyörgyi Ferenc volt a neve, az est címe pedig Álompartok. Ott kis, rövid verseket olvastam föl, és Bányai Jancsi el volt ragadtatva tőlük – őt egyébként ott ismertem meg. Ez a két hatalmas impulzus indított el.

Hogyan működött a szerkesztőség, ki mozgatta a dolgokat? Az, hogy grafikával is elkezdett foglalkozni, az később jött?

M. F.: A szerkesztőség már létezett, amikor én odakerültem. Bosnyák készítette elő az anyagot, neki adtuk le a munkáinkat, úgy került be a lapba. Azt hiszem, a mellékletnek végig Bosnyák volt a szerkesztője...

B. P.: Azzal, hogy akkor még a *Sympónak* saját grafikai szerkesztője nem volt, a Forum grafikusa, Krábesz Gréta csinálta a *Sympót* is.

M. F.: Eleinte én illusztrációkat adtam, később verseket is, meg mellékleteket, aszerint, hogyan alakultak számok. De leginkább illusztrációim jelentek meg, négy éven át.

Arra az átmenetre hogyan emlékszik vissza, amikor a mellékletből önálló folyóirat lett?

M. F.: Ott voltak már a folyóiratot később vivő emberek. Bosnyák, Bányai, Tolnai, Domonkos, Utasi, később Gion meg Gerold is, de őket már csak később ismertem meg. Szóval ami engem illet, engem a Töfe indított el.

A Symposium meghatározó grafikai megjelenése mikor alakult ki, kinek az ötlete nyomán?

M. F.: Amikor már tudtuk, hogy lesz a folyóirat, mellettem ott volt még Papp Miklós, aki szintén írt is, meg rajzolt is, sajnos már rég

nincs közöttünk, és a meghatározó ember Baráth Ferenc volt. Mielőtt megjelent volna az első szám, akkor egy kis pályázatot írtak ki a *Symposion* fejlécére, azon én nem vettem részt, de több terv érkezett, és végül a két félkör, a homokóra lett kiválasztva, Kapitány László terve, és ez alakult át, újult meg az évek során, amíg csak volt *Symposion*. A grafikai arculat alakítása mindvégig csoportmunka volt, mi hárman – és Ottó. Az alapvető dolgokhoz, a tördeléshez például már értettünk, én grafikusként tanultam. Az évben nem vagyok teljesen biztos, de talán 1964-ben az Ifjúsági Tribün ösztöndíjasa és a *Polja* folyóirat grafikai szerkesztője lettem, meg a Tribün galériája részére készítettem katalógusokat, plakátokat. Nagyon szép galéria volt, nem volt nagy a terem, hosszúkás alapterületű, de hófehér.

B. P.: Nagy ablakai voltak, szép világos terem volt...

Egy időben a Polja és az Új Symposium szerkesztősége egymás mellett volt. Ez már az az időszak?

M. F.: Nem, az később volt, a *Polja* már a Tribünön volt, amikor én oda kerültem, a *Symposion* pedig... Én ilyeneket nem tudok... talán... igen, 1966-tól már a *Symposion* is oda került, a Tribün második emeletére. Volt ott egy kis belépő, onnan nyílt a két szerkesztőség.

Erről mostanában több embertől hallottam, hogy az ott nagyon jó helynek számított, jó kapcsolat volt a két szerkesztőség között, például teljesen természetesnek számított, hogy kölcsönösen fordítottak a másik folyóiratban megjelent szövegekből.

M. F.: Igen, a Tribün programjai is két nyelven folytak, megvolt az együttműködés, és a *Polja* már előtte is jugoszláv szinten ismert folyóiratnak számított.

B. P.: Akkoriban történt ott is egy fiatalítás, Boško Ivkov lett a főszerkesztő, azonos korosztályhoz tartozott a két szerkesztőség.

M. F.: Szerintem az kicsit később volt, az évszámokban már nem vagyok biztos, de abban igen, hogy az önálló *Symposion* folyóirat szerkesztősége ott volt, a Tribün második emeletén, ahonnan kiláttunk a Katolikus portára... Ifjúságom legszebb évei ezek. Egy pezsgő, intenzív szerkesztőségi élet volt ott,

naponta legalább tíz ember bejárt. Jöttek, hozták az írásaikat, zajlott az élet.

Milyen személyes, kisközösségi, akár családi élményeik kapcsolódnak ehhez az időszakhoz? Te, Pali, például már bejárász ebben az időben a szerkesztőségbe?

B. P.: Érdekes módon ugyanaz a két ember tehet arról, hogy symposionos lettem, Bányai meg Tolnai. Elsőéves egyetemista voltam, amikor a *Képes Ifjúságban* megjelent tőlem egy oldalnyi vers. Mutatták be a fiatal költőket: volt egy fénykép, két-három sor róluk és a versek. Ahogy megjelent a lap, másnap óránk volt Bányai tanár úrnál, aki akkor még csak asszisztens volt, és aki a két óra közti szünetben, amikor kimentünk cigarettázni, félrehívott, és azt mondta: „Hozzál majd nekünk is verseket.” Ilyen fiatalokat akkor a *Symposion* még nem közölt, ezért én nagy mellénnyel érkeztem meg a Forum klubba, ahova órák után jártunk, és amit akkor még az a Kántor Lajos bácsi vezetett, aki később a Dominót² tartotta. Voltunk ott öten-hatan, talán tízen is, amikor bejött Tolnai, és megkérdezte: melyiktek a Böndör? Bevallottam, hogy én vagyok, erre félrehívott, és ő is verseket kért. Akkor a *Symposion* 36. számában közöltem egy hosszú és – rossz verset... Valamit csak láttak benne, mert leközölték. Attól kezdve én is bejártam a szerkesztőségbe, amíg bejárhattam. Ez talán 1967-ben volt, még egy három-négy évig bejártam, aztán munkaviszonyba kerültem, programozó lettem, akkor már csak heti egy-két órára tudtam benézni, nem jöhettek mindennap. Amire a legjobban emlékszem: Tolnaiék olyan hét-nyolc-kilenc évvel idősebbek voltak nálam, megjelent már mindenkinek egy-két-három könyve, én meg teljesen kezdő voltam, csak ültem ott, és hallgattam, miről beszélgetnek. Ha valakiről, akit említettek, még nem hallottam, akkor hazafelé menet bementem a könyvtárba, és rögtön olvastam azt, akit említettek – ez volt az én iskolám. Valószínűleg többet tanultam ott, mint az egyetemen.

² Újvidéki kisvendéglő, a magyar értelmiség kultikus helye az 1970-es, 1980-as években. (A szerk.)

Milyen közösségek léteztek ekkor Újvidéken? Hova lehetett kapcsolódni a Tribünön kívül?

B. P.: A Tribünön hetente volt magyar program, gyakran előfordult, hogy nem fértünk be a terembe, ami azt jelenti, hogy több mint száz ember összejött egy-egy alkalommal. Persze akkoriban rengeteg volt a magyar egyetemista. A másik hely meg a Forum klub volt. Akkoriban nem négykor volt a lapzárta a Magyar Szóban, mint manapság, hanem tizenegyor, és utána oda jöttek le a kulturális rovatból az újságírók, például a Gerold, és tulajdonképpen a délelőtti vitáinkat ott folytattuk.

M. F.: Ott volt még a *Híd* folyóirat meg a *Kilátó* a *Magyar Szó* mellékleteként, ott is lehetett közölni.

Akkoriban melyik kulturális térhez kapcsolódott jobban a Symposion? A délszlávhoz vagy a magyarhoz?

B. P.: Is-is. Az igazi választóvonal azóta alakult ki: nem követjük már annak a kulturális térnek a történéseit, hiszen egységes térként már nem is létezik. Tény és való, hogy akkoriban jobban ismertük a szerb és a horvát nyelvű irodalmat is, de persze mi magyar íróknak éreztük magunkat. Noha többször megkaptuk, hogy nem vagyunk annyira magyarok, amennyire kéne, de attól mi még azok voltunk. És a világra is nyitottabbak voltunk, már amennyire beszéltünk nyelveket, és be tudtunk szerezni francia, német, angol könyveket.

Föltűnt, hogy a mai vajdasági magyar fiatalok mennyire eltávolodtak a szerb kulturális tértől, mennyire gyöngén beszélnek például szerbül, és emiatt nem tudják eredetiben olvasni az irodalmat, nem tudják követni a körülöttük levő kulturális tér eseményeit, bármelyik műfajban... Ez számomra nagyon meglepő. Annak idején, egyetemistaként például szerbül olvastam a Szolzsenyicin-novellákat, mert a magyar válogatás elég gyöngécske volt. Szóval a szerb kultúra közvetítésével olyan kapuk nyíltak meg, amelyeket kár lett volna nem kihasználni...

B. P.: Hát igen, a magyar Szolzsenyicin-kötet eléggé ki volt herélve, azt én is szerbül olvastam, de az igazi élmény a szerb Eliot-fordítás

volt, de nemcsak Eliotot, hanem sok minden mást is szerbül olvastam. Nem ugyanaz, mint ha az anyanyelvén olvasna az ember, ez tény, de azért mégis... Mi azért majdnem anyanyelvi szinten beszéltek a szerb nyelvet...

M. F.: Nagyon jó horvát fordítások jártak a kezünkben akkoriban. És az a nyitott jugoszláv kulturális tér jól működött, nem véletlen, hogy az első *Symposion*-szám egy Krleža-közlés volt. Nekem úgy tűnik, hogy akkoriban Zágráb mint kulturális központ közelebb volt, mint Belgrád.

B. P.: A szerb és a horvát folyóiratokban rengeteg Ezra Poundot olvastam például, ami magyarul még sehol nem volt. És valahogy természetes volt, hogy követjük ezt is, azt is.

Volt-e ekkoriban a szerkesztőségnek közös irodalmi ízlése, stílusa? Mennyire volt a szerkesztők-szerzők számára evidens az, amit – talán csak utólag – belelátunk a sympós nemzedékekbe? Mennyire volt ez tudatos döntés? Vagy csak a körülmények szerencsés összejátéka lett volna?

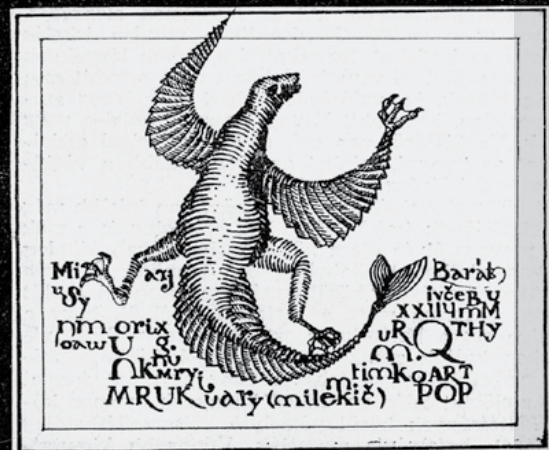
B. P.: Mi ketten talán a legkevésbé vagyunk hivatottak erre válaszolni, mert mi voltunk ott a benjáminok, a két legfiatalabb. Miután először megjelentem, két hónap múlva már szerkesztőbizottsági tag lettem, de nem nagyon mertem én ott megszólalni legalább egy-két évig. Nézd... nem volt ez leírva, nem volt ez megbeszélve, de valahogy olyan természetesen történt az egész. Még akkor is, amikor cserélődtek a szerkesztők. Bosnyák után Fehér Kálmán lett a főszerkesztő rövid ideig, aztán Bányai, Tolnai, Utasi Csaba...

M. F.: Ezek olyan természetes váltások voltak.

B. P.: Nem kellett valami nagy megbeszélés. Tudtuk, hogy mit akarunk, és valahányan tudtuk, nem csak egy-két ember.

A szerkesztőváltások befolyásolták a lap grafikai részét?

M. F.: Nem, ezek a váltások nem voltak törések is olyan értelemben, hogy radikálisan változott volna bármi. Amikor Bosnyák visszament Baranyába, akkor az persze tragikus epizód volt, de a szerkesztőség maradt, ment az élet tovább, és természetesen folytatódta a dolgok minden szinten.

Közismert, hogy voltak belső viták, ezek hogyan folytak?

M. F.: Napi szinten mentek, ahogy az emberek jöttek, hozták az írásaikat, intenzív szerkesztőségi élet volt...

B. P.: De nem voltak ezek olyan földrengés-szerű viták.

Ha az ember ismeri a Symposium történetét, akkor ilyenek ugranak be, hogy volt vita Tolnai és Bori között, vagy hogy Végel Makróját valaki elutasította, valaki támogatta, vagy hogy Bosnyák hogyan vonult ki a szerkesztőségből... Szóval a Symposium történetének markáns pontjai egy állandó, intenzív, nyüzsgő történet részeit voltak?

B. P.: Igen. A Makróról például valóban elég sok szó esett. Az nem volt vitás, hogy a Makró fontos regény. De a véleményünk eltért róla, és ez nem meglepő, megfértek egymás mellett a különvélemények. Ráadásul mindig beállított valaki, aki nem is tartozott a szerkesztőséghez, hol Danilo Kiš, hol Tišma, hol a frissen Újvidékre költözött tanzékesek...

M. F.: Ezzel talán érdekes lenne foglalkozni, hogyan alakult ki az, hogy '60-tól vagy talán inkább '65-től '70-ig egyszerre ennyi ember összejött Újvidéken: Gion és Végel Szenttamásról, jó, Domi már ott volt, mert az Újvidéki Rádióban dolgozott mint zenész, de Tolnai Kanizsáról, Bányai Szabadváról, Fehér Kálmán Csókáról. Mi ketten voltunk a kivételek, a két újvidéki. Meg Gerold. Meg Ladi Kati. Habár ő nem sűrűn járt be.

Mi vezetett oda, hogy megalakuljon az Új Symposium? Ki bábáskodott e fölött Sinkón kívül?

B. P.: Erre azok tudnának válaszolni, akik már semmire se tudnak válaszolni. Bányai. Illetve mégis itt van Tolnai. Meg Végel.

M. F.: Igen, ők ketten még élnek a lényeges emberek közül. Én erre nem tudok válaszolni, csak azt tudom, hogy ahhoz fogható intenzív, pezsgő szerkesztőségi élet soha többé nem lesz. Habár lehet, hogy én elfogult vagyok...

B. P.: Én nem is tudom, mihez hasonlítanám. Hogy már reggel vagy délelőtt tíztől ott van tíz-tizenkét ember, és kultúráról, irodalomról beszél egész nap. És aztán lassan le-

szünk húszan is, és jönnek a még nálunk is fiatalabbak, és azt látjuk, hogy ők is ugyanaból az anyagból vannak, mint mi, ez valami frenetikus élmény volt. Mert jöttek később egyre többen, Danyi Magdi, Thomka Beáta, még később Sziveri Jancsiék, Balázs Attila... Fantasztikus volt.

Te, Pali, még ennek a harmadik nemzedéknek az idején is szerkesztőségi tag voltál.

B. P.: Valóban, én mindhárom nemzedéknél ott voltam, de őszintén szólva én nem vagyok az a típusú ember, aki olyan haj, de nagyon hatott volna a lap szerkesztési profiljára.

M. F.: Én nagyon fontosnak tartanám megemlíteni, hogy Ottónak mekkora szerepe volt, mert ő valahogy mindig megtalálta az új embereket, rátapintott valahogy a megfelelőkre, és nagyon ösztönzően tudott hatni.

Hogyan emlékeztek az 1971-es betiltásra?

B. P.: Ezt már tőlünk többször kérdezték, meg már hívtak bennünket tanácskozásra is. De az az igazság, hogy a Móri meg én akkor Mali Lošinjban voltunk, szürkészöld egyenruhában.

M. F.: Tengerészgyalogosok voltunk.

Eljutott azért hozzátok a híre?

B. P.: Hogyne, olvastuk az újságban, a Magyar Szóban.

Oda jött nektek a Magyar Szó?

B. P.: Persze. Mi, mind a ketten, ott is amolyan kultúrfelelősök voltunk.

M. F.: De ez annyira nem lényeges. Tudtuk, hogy mi történt, de nem voltunk itt, testközelben.

B. P.: Erről nem nagyon lehetett levelezni... De valahogy csak eljutottak hozzánk a részletek, megtudtuk, hogy mi-hogy van.

Abban az interjúban, amire a beszélgetés elején hivatkoztál, én elmondtam, hogy számomra a Symposium két ember jelentette: Bányai János és Tolnai Ottó. Két nagyon különböző emberről van szó egyébként, de nekünk épp erre a két végletre volt szükségünk, hogy az egész összeálljon, és egy ilyen arculatot kapjon.

Meddig vettetek részt a Symposion munkájában?

B. P.: Attól kezdve, hogy odakerültem, én ott közöltem a kilencven százalékát annak, amit írtam. Valamennyit a *Kilátó*ban meg az Ács-féle *Híd*ban. Amikor átvették a *Symposion*t a Sziveri Jancsiék, akkor már inkább a *Híd*ban, amit akkor már Bányai szerkesztett. Amikor aztán a harmadik nemzedéknél beütött a krach, akkor többet nem közöltem, mint ahogy mások se, mert persze folytatódott a lap, akadtak ketten, akik átvették, noha ezt szeretnék elfelejteni, a Kontra meg a... hogy is hívják a washingtoni tudósítót? Igen, a Purger. Szóval szeretnék elfelejteni, de átvették, volt képük átvenni... Akkor már nem csak én nem közöltem, nem közölt ott senki. Illetve mit tudom én, kik közöltek, valakit csak találtak.

M. F.: Én addig voltam ott, amíg meg nem szűnt, és engem arrébb nem löktek egy ajtóval, így kerültem 1983-ban a könyvkiadóba. De ami az én munkásságomat illeti, közben sok minden történt. 1966-ban vagy 1967-ben, nem emlékszem pontosan az évekre, amikor Baráth Feri elment a belgrádi akadémiára, akkor vettem át a *Sympót*, de időközben sok mindent tanultam. A folyóirat magasnyomással készült, de időközben én készítettem az *Index* egyetemistalapot is, az viszont rotációs nyomás volt – azt imádtam: délelőtt betördeltük, délután már ki volt nyomva –, szóval ott lehúztam három évet, de időközben csináltam a dolgomat. 1962-ben volt az első rajzkiállításom a Forum klubban, 1963-ban ugyanott egy kollázskiállítás. 1966-ban egy nagy kiállításom volt Szabadkán, aztán 1967-ben egy nagyon szép rajzkiállítás Belgrádban, a Grafički kolektiv nevű galériában – ez volt életem egyik legsikeresebb kiállítása.

B. P.: Erről írt Oto Bihalji-Merin.

M. F.: Igen. Szóval, amellet, hogy grafikai szerkesztő voltam, meg írtam, itt, a műteremben is tettem a dolgomat.

Pali válaszolt rá inkább, hadd kérdezzem meg ismét: a délszláv vagy a magyar kultúrához érezte magát inkább tartozónak?

M. F.: A magyarhoz, hát onnan hoztuk a könyveket. Meg volt még egy fontos momen-

tum, amikor megjelent a Mészöly. Mikor volt az, Pali?

B. P.: Hát, az évekkel én is ugyanúgy állok, mint te. A fene jobban tudja.

M. F.: 1968-ban volt. Vagy '69-ben? Nem tudom. Mindenesetre akkor már nagy visszhangja volt a folyóiratnak Pesten is. Nekünk nagyon sokat jelentett a látogatása.

B. P.: 1966-ban volt! Aztán később megjelent még egyszer, két ilyen kis, vékony figurával. Az egyiket úgy hívták, hogy Konrád György. A másikat úgy, hogy Nádas Péter.

Hogyan viszonyult a vajdasági magyar közösség a Sympóhoz? Voltak-e író-olvasó találkozók? Itt volt, ugye, a Kanizsai Író-tábor, azzal milyen volt a kapcsolat? Mennyire volt része a szerkesztőség a vajdasági magyar közéletnek?

B. P.: Eleinte nagy fölháborodás kísérte a *Symposion*t az idősebbek részéről. Olyasmire emlékszem például, hogy Tolnai meg Domonkos verseire azt mondták, mit mondták: írták, hogy azoknak semmi közük a valósághoz, mintha marslakók lennének... De aztán ezek a hangok elhalkultak. Nem tört ki a béke, azt nem mondhatom, de volt valami tolerancia. Szóval elfogadták az idősebbek, hogy létezik egy fiatalabb irodalom, amit ők esetleg nem szeretnek... De ez mondjuk a hatvanas években volt, később már nem.

M. F.: Azért volt fontos a Mészölyvel való találkozás, mert attól kezdve megmaradtak a kapcsolatok a fontos emberekkel. Utána kezdünk el járni Pestre mi is, nem?

B. P.: Akkor nyíltak meg a határok, akkor kezdünk el ott könyveket vásárolni. Potom pénzért hoztuk a rengeteg könyvet.

M. F.: Meg a lemezeket!

A tipográfia alakulásáról mesélne még? Mitől lett a Sympo olyan, amilyen?

M. F.: Mondtam, hogy ez csoportos munka volt, az elejétől kezdve. Papp Miklós, Baráth, én és Tolnai. Ottónak mindig volt ötlete, és valahogy finoman alakított, kalauzolt bennünket úgy, hogy azt mi nem is vettük észre. Ez még ott volt, a legelején: imádom ezeket az éveket, soha többé ilyen gyönyörű, szabad, kreatív éveim nem lesznek. Most, ha

visszagondolok, még nagyobb a kontraszt. Minden valahogy magától ment. Rám ez nagy hatással volt, költőként is, festőként is itt nevelkedtem...

B. P.: Na most, látod, ha azt nézzük, hogy előttem ott volt Tolnai, Domonkos, Fehér Kálmán, akkor én egy visszalépés voltam, inkább abba az irányba mentem, amerre az újhaldasok...

Valóban, a verseid kötött formája is inkább hozzájuk kapcsolna...

B. P.: Valószínűleg többet tanultam tőlük, mint Tolnaitól vagy Domonkostól. Szóval, más költő lettem én, mint amikor hívtak, és várták, hogy milyen leszek. De aztán Danyi Magdolna is hasonló költő lett, mint én. A mi kötődésünk erősebb volt az újhaldasokhoz, mint az övéké Kassákékhöz, egyáltalán az avantgárdhoz.

Nemcsak a Sympo kapcsán merül föl a kérdés, hogy van, ugye, az egyetemes magyar irodalom, de vannak-e regionális magyar irodalmak?

B. P.: Persze hogy csak egy magyar irodalom van. De. Vegyünk egy költőt, például engemet. Úgy érzed, hogy magyar költő vagy, hát írsz, magyarul, de mivel programozó vagy, nem járkálsz a Tokaji Íróklubba, meg egyáltalán: itt élsz, itt írsz, itt is közölsz, hiszen miért mennének tönkre a mi lapjaink. De ez azt is jelenti, hogy abba a vérkeringésbe nem is nagyon kerülsz be. Ennek nem nagyon örülsz, de hát mit tehetnél. Egy az irodalom, és más az irodalmi élet. És az irodalmi élet hozza magával azt, hogy mennyire fognak ismerni. Ha pedig fizikailag nem ismernek, mert nem vagy ott, akkor nem biztos, hogy egyáltalán észrevesznek, még ha akár remekműveket írsz is. És ha észrevesznek is, akkor is sokféleképpen alakulhatnak a dolgok... 1968-ban Lengyel Balázs, ő volt akkor A Kritikus, írt egy nagyon szép szöveget a *Vérkép* című kötetemről, úgymond fölfedezett, hogy itt van egy jó költő. Lengyel Balázst általában komolyan szokták venni, de mivel engem nem ismertek, nem láttak, a könyveim nemigen jutottak föl, hát alapjában véve nem történt semmi. 1999-ben Ferencz Győző írt

rólam az *És*-ben, harminc év differencia volt a két említés között, amikor is megint az jelent meg, hogy itt van egy nagyszerű kötet, ez *A változásom könyve* volt – ekkor se történt semmi. Ha mindent összeadunk, nem hiszem, hogy az én húsz kötetemről megjelent volna Magyarországon több mint tíz méltatás.

Gondolkodom most ezen... Rád én mindig úgy gondoltam, hogy lám, itt a Böndör, aki nem is igyekszik különösebben Magyarországon költői babérokra törni, hanem ő az egyik legismertebb vajdasági magyar költő. Ezzel szemben most mintha valami keserűséget éreznék a hangodban.

B. P.: Nem, ez egyszerű ténymegállapítás. Ha most belegondolok, lehet, hogy nem került volna semmibe, ha én egy kicsit, hogy is mondjam... nyüzsögtem volna... De nem, keserűség nincs bennem. Akkor lenne, ha azt, amit szerettem volna, nem tudom megírni. Vagy az keserűség, hogy az első regényemet elrontottam. Most mit csináljak? Nem lehet már visszacsinálni. Öröm viszont, hogy a második sikerült. És tény, hogy azt a könyvemet Romániában vagy Szlovákiában jobban megértették, mert tudják, mi az, hogy kisebbség.

M. F.: Elfelejtettünk valamit. A *Symposion*-könyveket. Ami egy elsőrendű műhely volt. Elsőrendű volt a szerkesztője is, Utasi Csaba, és nekem szinte minden könyvem ott jelent meg, '70-ben a *Piros Frankenstein*, '75-ben a *Telep*, '82-ben a *Miniatúr galéria*.

B. P.: Nekem az első két könyvem. Az *Eső lesz* '70-ben és a *Karszt* '74-ben.

M. F.: Meg nagyon sok elsőrendű kötet, Gi-oné, Véglé...

Ahogy így soroljátok a címeket, beugranak a borítók, látom őket magam előtt. Ez talán azt jelenti, hogy vizuálisan is nagyon meghatározó volt ez a sorozat.

M. F.: Az volt, bizony. Aztán volt az a *Symposion*-antológia. Mikor is jelent meg? Amihez Sinkó írt előszót. Ő 1967-ben halt meg...

B. P.: Akkor talán 1964-ben lehetett. Nagyon-nagyon fontos volt.³

³ *Kontrapunkt. Symposion 61–63.* Szerkesztette: Tomán László, Bánya János, Bosnyák István. Forum, Novi Sad, 1964. [Symposion könyvek 3.] A fedőlapon Maurits Ferenc grafikája.

RUSZTIKUS HÁTTÉR

Baráth Ferencsel beszélgetett
Géczi János

Feri, melyik évben születél?

1946-ban.

Hány éves korodban kerültél Újvidékre? Honnan érteztél?

1961-ben. Szintén kanizsai gyerek vagyok, mint Tolnai Ottó. Több mint valószínű, hogy az *Új Symposion* közelébe kerülésemet befolyásolta Ottó irányomba való patrióta viszonyulása. A legjobbkor fogta meg a kezemet, és ennek is köszönhetem, hogy életem megfelelő irányban haladt.

'61-ben, tizenöt-tizenhat éves vidéki gyermekemberként, a Vajdaság székvárosában mit csináltál?

Az iparművészeti középiskolába kezdtem járni.

Tolnai Ottó hány éves ekkor?

Ő hat évvel idősebb nálam.

Hozzád képest – akkor – felnőtt.

Mi bizony annak számítottuk. Őt tartottam a legtapasztaltabbnak. Természetesen voltak a szerkesztőségben nála idősebbek, bizonyítottan kiterjedtebb ismeretekkel, de Ottó annyira magáénak érezte, úgy kezelte a lapot, hogy fel sem vetődött egyéb rangsor. Szinte mindent képes volt meghatározni, nem csupán az irodalmi szerkesztést tartotta fontos-

nak, a képzőművészetet is, és lap körüli grafikai megjelenést is, holott a lapban kezdetben nem is ő volt a kinevezett főszerkesztő. Az első számokat Fehér Kálmán jegyezte.¹

Miféle kapcsolatokat volt Kanizsán?

Semmilyen. Nem ismertük egymást.

Ő vagy te kerested őt?

A középiskolában találkoztam Maurits Ferencsel. Kezdetben, amikor a *Symposion* még mellékletként jelent meg az *Iffúság* hetilapban, akkor a Maurits, azaz Móri révén jutottam a lap közelébe. Ő már akkor rajzokat jelentetett meg a lapban, én pedig próbálkoztam apró rajzokkal, vignettákkal, illusztrációkkal. A megjelenés után járt némi tiszteletdíj, abban a középiskolai élethelyzetemben bármi jövedelem nagy szó volt, jelentősen hozzájárult a havi költségekhez. Ezekről a munkáimról Ottó egy komolyabb esszét, méltatást közölt a *Híd* folyóiratban, ezután találkoztunk először.

Ezek a munkák milyen típusúak? Grafitmunkák vagy tusrajzok?

Többnyire tusrajzok, grafikák.

A munkáid ilyen sikerére felfigyelt a környezeted? Lapban megjelenő grafikussá váltál!

Ezek a megjelenések talán csak arra voltak alkalmasak, hogy jelt adjak magamról, és próbáljam kifejezni magamat mint fiatal képzőművész, grafikus. A Forumban megjelenő kiadványoknál a vélemények és a megjelenés lehetőségei voltak a fontosak. Nekem, a Kanizsáról nagyvárosba került fiatalnak kizárólag azokkal volt kapcsolat, akik velem tanultak az osztályban, de ezek az osztálytársaim nem kísérték figyelemmel a magyar nyelvű lapokat, nem is tudhattak az iskolán túli tevékenységemről.

¹ Valójában Fehér Kálmán az *Új Symposion* 4. számától főszerkeszti az *Új Symposiont*, Bosnyák István első főszerkesztő lemondását követően. Tolnai Ottót az *Új Symposion* indulásától a főszerkesztő után, a szerkesztőség tagjainak felsorolása előtt, tehát kiemelten szerkesztőként nevezik meg az impresszumban. A folyóiratot megelőző, az *Iffúság* c. hetilapban megjelent *Symposion* mellékletnek nem volt főszerkesztője, a szerkesztők felsorolásában Tolnai Ottó neve után áll zárójelben a szerkesztő megnevezés.

indulása idején Újvidéken, s három év főiskola után megszakítottam a tanulmányaimat, és visszajöttem Újvidékre.

Egyből visszajöttél a Sympóhoz?

Nem. A *Képes Ifjúság* grafikai szerkesztését kaptam meg, Hornyik Miklós szerkesztése alatt, a katonaságig ezt a munkát végeztem. Hetvenben kezdtem a katonai szolgálatot.

Katona hol voltál?

Zárában. Zadarként ismered.

Mennyi ideig tartott?

Másfél évig. Topográfusként szolgáltam a tüzérségnél. Komoly matematikai tudásra volt szükség, én soha életemben nem voltam jó matematikából, sorozatosan büntettek a butaságomért, mert azt hitték, szabotálom a szolgálatot.

Zadarból érkezte megint Újvidékre jöttél? S mire fogtad magadat?

Ismét Újvidék. A Forum Kiadó Marketing nevű szerkesztőségébe kerültem, engedtem a rábeszélésnek, hogy fogadjam el az állást, nem is bántam meg, olyan munkahelyem volt, amely mellett foglalkozhattam a művészetemmel, ez nagyon fontos szempont volt számomra. A kilencvenes évek jugó háborúig itt dolgoztam, és 1992-ben jöttem át Magyarországra. Itt a Magyarok Világszövetségének felkérésére a világszövetség lapjának a művészeti szerkesztését végeztem.

S amikor a Képes Ifjúságnál dolgoztál, majd pedig Zadar után a Forumnál, milyen munkakapcsolatot teremtődött a Symposionban?

Közvetlen kapcsolatom már nem volt velük. A folyóiratot Móri szerkesztette, ő volt a műszaki szerkesztő. Még akkor ő vette át tőlem, amikor én Belgrádba távoztam. Másrészt persze a *Sympo* munkatársaival megvolt a kapcsolat, ez volt Újvidéken az egyedüli értelmiségi társaság, amelynek a tagjaival megértettem magamat.

Sajátos, hogy a Symposion első nemzedékével együtt indult a pályád, ugyanakkor később a máso-

dik nemzedékhez és a harmadik nemzedékhez is kapcsolódsz. Most, hogy nagyjából látjuk az időkereteket, beszéljük át a részleteket!

Különösen fontos esemény az életemben 1965, a *Sympo* indulása, és a második, ami szintén nagy változást hozott további tevékenységemben, az általam szerkesztett utolsó szám. 1967-ben, amikor megszakadt a *Sympó*-val való közvetlen kapcsolat, elkezdődött az a korszak, amikor egyéb képzőművészeti irányzattal kezdtem kísérletezni.

Visszatekintve a *Sympónál* töltött évekre, boldogság tölt el, hogy részese lehettem ennek a lapépítési korszaknak. Biztosan nem ismétlődhet meg többé, az idő megy tovább, a nyomdai feltételek változnak, és mi is másként vélekedünk a világról. A lapban egyenrangúan jelent meg a képzőművészet és az irodalom. Ez egyedinek mondható érdemet adott a periodikának, a többi folyóiratnál a képzőművészet kizárólag az üres felületeket kitöltő melléklet-alapanyagként volt megjelenítve. Tolnainak köszönhető ez a lapkonceptió, a képzőművészet hosszabb interjúkkal, egész oldalakkal volt jelen. Sajnos, vizsgálva az akkori számokat, a képzőművészeti mellékleteket, a korabeli nyomdatechnika miatt jócskán hagynak maguk után kívánnivalót. Mi ezt azonban fáradhatatlanul csináltuk, és nagyon is elégedettek voltunk.

Volt-e valamilyen előkészítésre, felkészülésre időtök az önálló lap kitalálásához? Ki tudtátok ötleni a lap kinézetét, hogy milyen formátumú, milyen papírú legyen, hogy miként jeleníthetőek meg egy időben a társművészetek? A végeredmény kinek köszönhető?

Már a lap fejlécének a megtervezése, ami hasonló esetben az első lépés, az sem ment megszokott módon. A szerkesztőség pályázatot írt ki a fejléc megtervezésére.

Ki írta ki a pályázatot?

Gondolom, hogy ez a szerkesztőbizottság határozata volt, mellesleg az új fejléc a vártnál jobban sikerült. A pályázatot Kapitány László munkája nyerte el, aki nálunk pár évvel idősebb, tapasztaltabb grafikus volt.

A pályázaton részt vettünk mi hárman mind, a lap aktív képzőművészei, Maurits Ferenc, Papp Miklós és én.

A játékos homokórával nyert...

Igen, azzal nyert Kapitány. Mi, az abszolút kezdők, lemaradtunk.

Az ő nevét feltüntették a lapban?

Nem. Ő nem tartozott a lap képzőművészei közé. A lap indulásakor olyan elképzelés volt, hogy a grafikai arculatot mi hárman, a laphoz tartozó képzőművészek gondoljuk. Ez ugyan érthetetlen döntés volt. A közös munkára utaló kísérlet a lap ötödik számában található. Sajátos kalligráfiával megcsináltunk egy-egy verset, Ottó elképzelésére a háttér rusztikussá varázsoltuk, bepiszkoltuk. Ez a képzőművészeti hármast a hatodik számig működött. Miklós, aki abszolút nem volt grafikai alkat, hanem amatőr képzőművész, Móri mint képzőművész és én! De hogy a három grafikus hogyan is tudhat lapot csinálni, ez abszolút tisztázatlan maradt. Végül ők ketten elálltak a lap szerkesztésétől, s én maradtam, a legfiatalabb, a legtapasztalatlanabb, a lap grafikai szerkesztője.

Te is féltél volna a közös munkától?

Nem rajtam múlt, meglehet, hogy kialakult volna idővel valami szerencsés változat, de nem hiszem, hogy ez a megoldás maradt volna.

Ahogy egy főszerkesztő vagy egy író elvárásai megfogalmazódhattak arról, hogy milyen vizuális megjelenítést igényel a szöveg, neked is lehettek ilyen elvárásaid a főszerkesztővel vagy egy íróval vagy egy filmmel szemben?

Mindenben egyeztettünk, mindent megbeszéltünk, semmi sem lehetett önkényes. Rendkívüli hangulata volt a szerkesztőségnek. Irodalom, képzőművészet, film, zene és minden egyéb – eredeti formában, csiszolatlanul, korrektúra nélkül, napról napra – ilyen volt a szerkesztőség hangulata, ilyen körülmények között csakis eredményesen lehetett munkálkodni.

A vizualitáshoz mindenkinek volt szava, de szakértelme csak a grafikai szerkesztőnek?

Amit a nyomdai lehetőségek ismeretében a grafikai szerkesztő tudhat, azt magam kevésbé, mint többé tudtam. Ottó az, aki mindenben ott volt, de ő is csak érezte s nem értette a dolgokat. Hozogatta a kis vignettáit, műtyürjeit, elképzeléseit, amelyek alapján elindult a fantáziánk. Nekem is voltak apró rajzaim, többnyire állatokat skicceltem, már akkor is ilyesmik foglalkoztattak. Ami a lap méretét illeti, annak kialakulására nem emlékszem. Minden részletében ideálissá alakult a kiadvány, azt hiszem, mert valahogyan bentről jött, szívvvel csináltuk.

Létezett-e előképek?

Én azt mondanám, hogy tőlem jöttek az ötletek, más viszont mást állít. Biztos vagyok abban, hogy Ottó már évekkorábban is lapozgathatta magában a lapot, hagyni kellett azt, ahogyan ő megálmodta. A lap jó formátumúnak bizonyult, szabadabban lehetett a terében tipografizálni, a belső szövegrészek jól tördelhetőek voltak, engedte a megszokott formától való elszakadást. Az irodalmi lapok, újságok akkortájt könyvszerűen, A/5-ös méretben készültek, s ez nem engedett jóformán semmi változatosságot. A technika, a grafika exhibicionizmusa nem érvényesülhetett. Mint egy könyvet lapoztad a kiadványt, unatkoztál a címek látványától és az ismétlődő vizuális megoldásoktól. Mi viszont függetlenül, oldalról oldalra finom megoldásokat kreáltunk, nem tekintve a grafikai szabályokra, hagyományra, és ettől hamarosan láthatóvá vált ennek a formátumnak a hálás mérete.

Kézzel szedték a lapot?

A nyomtatás magasnyomással készült. Ha most rátekintek az akkori mellékletekre, nem is tudom, mi az, ami annyira lelkesített bennünket. A csoda az, hogy akkor bármi is látszott a megjelent reprodukciókból. Egy képzőművészről, ha megjelent a lapban, nem lehetett megítélni, hogy mennyire jó képzőművész. Sötét flekkeket tanulmányozhattál csu-

pán. Legfeljebb ha fekete-fehér grafikáról volt szó. Olykor szerephez jutott egy-egy színfolt is, de maga a kiadvány sosem lett színes, magasnyomással nem lehetett négy-színű oldalakat megjeleníteni.

Mi jellemezte a tipográfiátokat?

Nem voltak megszokott grafikai megoldásaink, a tipográfiát a káosz, az ízléssel, játékosággal tördelt rendetlenség jellemezte. Ez lett a mi vállalt arculatunk. A szám szöveges tartalma határozta meg a vizuális megjelenítést, vers vagy próza, ehhez alkalmazkodtam, ehhez kellett megtalálni a megfelelő tipográfiát. Nem voltak hasonlóan megtervezett lapok, nem tudtunk mihez viszonyulni, honnan lopni az ötleteket. Minden a mibőlünk fakadó energiából született. Nem tartom túlzásnak, ha azt mondom, hogy korszakalkotó megoldást tudtunk alkotni a tördelés terén. Talán Kassák lett volna példamutató e téren, de én a munkáit akkor még nem ismertem.

A szemed alapján dönthetnél bármiről? Hogy állt össze egy-egy szám?

A klasszikus, bevált módszert követtük. Kézrel tördeltük a lapot. A törzsszöveg ólomszedéssel jött létre, és amennyi hely maradt az oldalon, ahhoz alakítottuk ki a címet. Elég bizonyult előre meghatározni a szöveg betűfokozatát, hogy az oldalterv szerint beférjen. Nemegyszer a szabad hely határozta meg a cím hosszát és tartalmát, és a betűtípusát is. És oldalanként mindent előlről kezdtünk.

A szöveg volt az elsődleges, s annak nyomán a vizuális megjelenítés?

A képzőművészeti melléklet nagyságát előre nehéz volt meghatározni, függetlenül attól, hogy mennyi helyet fog elfoglalni a törzsszöveg. A mellékletek megjelenését egyeztetettük a szerkesztővel. A képzőművészeti anyag meghatározása Ottó kezében volt, ő határozta meg, kit és miként fogunk megjeleníteni. A főszerkesztő véleménye, rábólintása fontos volt ahhoz, hogy az első oldal megszülessen, s az elképzelésem szerint megmaradjon. Fehér Kálmán főszerkesztő mellett mindig ott volt Ottó. Kálmán mint a lap szerkesztője a klasszikusabb nyakken-dős, öltönyös, kissé merevebb típusú ember, Ottó magamfajta, lezserebb, vele könnyebben megértettük egymást.

Eszerint a behatárolt nyomdatechnika nem akadályozott meg benneteket abban, hogy ne csak grafikákat közöljete?

Emlékszem példás esetekre. Paul Jenkins gyönyörű, színekben tobzódó munkáit jelentettük meg a lap 14/15. dupla számában, ez volt az első eset, tapasztalat, hogy ez így nem mehet. Mi ugyan bátran közöltük, de az égvilágon semmi nem látszott a munkáiból. Valaki írt is egy rövidebb szöveget, a szöveg az eredeti reprotok alapján született, közte és az illusztrációk közt ellentmondás ébredt.

Hol működött a szerkesztőség?

Először a Forum kiadóházban. Ott, a harmadik emeleten kaptunk egy helyiséget, az volt az első szerkesztőség. Utána az Ifjúsági Tribünön, ez volt Újvidék város kultúrháza a Katolikus portán, ott volt a szerb nyelven megjelenő *Polja* folyóirat szerkesztősége is, a város képzőművészeti galériája, és ott tartottak különböző kulturális összejöveteleket is.

Akkor kerültetek a Polja mellé?

Igen, a *Poljának* kezdettől ott volt a szerkesztősége. Nem tudom, a második, de lehet, hogy a harmadik emeleten voltunk?

A Forumban magyar közegű a szerkesztőség. Amikor átkerültök a Tribünre, a Polja miatt a szerb értelmiségiekkel automatikusan napi kapcsolatba kerülhettetek. Ez változtatott-e a látótereteken?

Nem hiszem, mivel egymás dolgaiba nem láttunk bele. De hogy a szerkesztők és az irodalmárok mennyire voltak egymás közti kapcsolatban, nem tudhattam.

A vajdasági irodalom egyik erényének azt gondolom, hogy képes volt az együtt élő nemzetekkel olyan kapcsolatot tartani, amelyre az államok amúgy nem voltak hajlamosak.

A tartalmi részbe nem kívántam beleszólni, nem is éreztem magamat kompetensnek, de ahhoz hogy ők beleszóljanak a mi munkánkba, többet kellett volna tudniuk a magyar kultúráról, mint amennyit a *Sympóból* ki tudtak olvasni.

A két szerkesztőség egymás mellett élése jelentette-e azt, hogy szerzőkben, témákban átjárás van a lapok között?

Nem tudok róla.

Bent, a szerkesztőségben dolgoztál?

Természetesen.

Hány példányban jelentetek meg?

Nem tudok pontos számot mondani, háromszáz vagy ötszáz.

Viszonylag alacsony példányszám.

Bármilyen volt is a példányszám, annak nagy

része legálisan vagy illegálisan átjutott a magyar határon. Erre talán abból is lehet következtetni, hogy ennyi idő után, ötven év elmúltával még mindig akadnak, akik szinte fejből tudják a nálunk megjelent dolgokat. Gondolom, hogy a szerkesztőség minden tagja mesélni tudna az álmatlan éjszakákról és kellemetlen szorongásról, mert Magyarországra jövet mindannyiunknál ott lapultak a határon be nem jelentett lapszámok.

Amíg a lapnál dolgoztál, volt státuszod is?

Tiszteletdíjas voltam. A tiszteletdíjam anynyi volt, hogy egy középiskolás boldog lehetett vele.

Kassák mikor figyelt oda a Sympóra? A te idődben vagy később?

Már az első számoknál, pontosan nem tudhatom.

Ki kereste meg Kassák Lajost?

Tudtommal Fehér Kálmán levelezett Kassákkal.

Kik voltak azok abban az időben, amikor te ott voltál a szerkesztőségben, akik betértek hozzátok?

Csoóri Sándor, Konrád György, Eörsi István, Mészöly Miklós, Weöres Sándor.

Mészöly Miklóst ismerted?

Természetesen, Mészöly többször is járt a szerkesztőségben.

Ha a 22-es számotokat figyelem, olyan, mint egy kassáki nem lineáris képszerű vagy egy Tamkó Sirtató Károly-munka. Ezeket a munkákat, avantgárd képreket, ti már ismertétek akkor?

Nem. Már említettem, előzőleg Kassák munkáit egyáltalán nem ismertem, és Tamkó Sirtató Károly tevékenységét sem.

Ezra Poundot ki fordította?

Nem foglalkoztam ilyen kérdésekkel, nem tudhatom.

Károlyi Amy fordította. Károlyi Amyt ki hozta nektek?

Feltételezhető, hogy Weöres Sándor révén került kapcsolatba a szerkesztőséggel.

A Kassák-rajzokat hogyan kaptátok meg?

Valószínűleg ugyancsak Fehér Kálmánon keresztül.

Kik azok, akik jelét adták, hogy figyelnek a tipográfiára?

Név szerint ennyi idő után lehetetlen visszaemlékezni kevésbé fontos nevekre, de ami fontos volt, azt mai napig örömmel idézem. Kassák Lajos visszajelzése ez, amikor kitért a lap grafikájára és külön az én munkáimra is.

Láthatólag a lap vizuális megjelenítésébe egy nemzedékkel fiatalabbakat vonz be Tolnai. Mintha a bányátok lenne. Kvázi ilyen testvéri kapcsolat alapján működtet oly sok mindent. Ez a nemzedékek közti alapállás kapcsolatba hozható a társművészeteket befogadó gesztussal is? Mitől van az, hogy olyan természetes módon igénye mutatkozik bárki vajdasági irodalmárnak a többi művészetre egyébként is, de szakmai, az irodalom határait szétzúzó szempontokból is?

Ilyen Tolnai szellemisége, és ilyen lett a lap is. A szerkesztés lényege, hogy bárki fiatal, aki bizonyít, aki értéket képvisel, azt meg kellett ismerni, az megjelenhetett a *Sympo*-ban. Ott volt mindazoknak a helyük, akik valamit jelentettek. És hihetetlen, hogy ezek mind vidéki fiatalok voltak. A szerkesztőség tagjai közt, az első számtól kezdve, valójában nincs egyetlen újvidéki sem. A *Sympo* munkatársai, szerkesztőségi tagok, jellemzően vidékiek voltak, fiatalok, akik följöttek főiskolára, egyetemre, irodalommal kezdtek foglalkozni, majd maradtak. Ez a bizonyítási vágy jelenti-e a vidék komplexusát a nagyvárossal szemben, vagy a nagyobb városban élő fiatalok érdektelenségéről van szó? Képzőművészeti iskolából azonban kevesen jelentkeztek, az én két évem alatt a szabadkai Bosch+Bosch csoporton kívül fiatal képzőművészek nem keresték velünk a kapcsolatot, még Ottó tekintélye, kapcsolatai sem vonták őket.

Számos szempontból ez csakugyan szabad, de van benne számos szertelenség is. Ezt szerette benne a Kassák? Vagy mi volt az, ami Kassáknak feltűnt?

A szabályos, egyensúlyozott, komponált szertelenséget, ez volt az ő műfaja, ezt értékelte másoknál is.

Tehát nem a betűket, nem a tördelést, nem az oldalpárok konstrukcióját?

Természetesen benne van ez is, nem volt semmi véletlen. A ránk mondott szertelenség sem.

Hogyan zajlott egy szokásos munkanapotok? Te mindennap munkába jártál?

Nem, erre nem volt szükség. Mikor összejött a számnak a nyolcvan százaléka, akkor kezdődött az én feladatom. Az soha nem történik meg, a mai napig sem, tervezésnél, hogy száz százalékban összegyűljön azonnal a teljes tartalom. Minden tervezés, ahogyan már említettem, a szerkesztőségben történt, ahol a szerkesztők is jelen voltak, ha valamit munka közben meg kellett beszélni.

Volt technikai szerkesztői asztalod?

Asztal, az volt! Hogy ki mondhatta még magáénak, nem emlékszem, kezdetben egyetlen helyiségben dolgoztunk, a munkafeltételeink nagyon szűkösek voltak.

A kenyérbetűk kisebbek, mint a könyvekben szokásosak, és van, mikor jóval kisebbek annál is, mint a napilapban szokásos..., ez minek köszönhető?

Az akkori nyomdai feltételekkel való tervezésnél ez előfordulhatott, s a már megemlített játékos, szertelen arculatunkkal is egyezett. Egyetlen törvényt volt szükséges betartani: a tartalomnak be kellett férnie.

Kényszer lenne? S nincs esztétikai ok?

A nyomdatechnika volt az, és a megszábot tartalom.

Van, ahol hatpontos a betű! Ezt mindenki el tudja olvasni?

Ez nem csak a grafikai szerkesztésen múlt! Amit a szerkesztő betervezett a tartalomba, annak be kellett férnie. És a betűméret változatossága a lap koncepcióját csöppet sem zavarta.

Az ilyen szabálytalanságokba minduntalan beleakad az olvasó, s mert rendszerük van, kénytelen felettük eltöprengeni. Lüktetnek az oldalak a változékonyságtól. Minduntalan harsány, friss vagy, s ez oldalanként, lapozgatással változik. És a szabálytalanságok, esetlegességek a képben, szövegben, egyekben, mindenhol megtalálhatók.

Ez adja azt a rendellenességet, amit már említettünk.

A szerkesztőségben, amíg te ott dolgozol, kik vannak melletted, van állandó titkárnő?

A szerkesztőség titkárai, titkárnői: az első Jung Károly, aztán Molnár F. Rózsa és Thomka Beáta.

A lap mellett jutott-e időd egyéb nyomtatványok kivitelezésére?

Természetesen Újvidéken székelő más kiadókkal, kulturális intézményekkel is kapcsolatba kerültem, és mindent szívesen vállaltam, amire jutott időm a grafikai középiskola mellett.

Az érdekelne a továbbiakban, hogy a Forumnál, majd pedig amikor szerkesztőségi helyszínt változtok, a Katolikus portán milyen közös életetek volt a szerzőkkel. Hogyan jöttek be hozzátok a munkatársak, ez a munkakapcsolat társasági életet is jelentett-e? Milyen kiállítások, miféle események kötöttek benneteket össze? És te, mint fiatal ember, alig húszévesen, hogy érezted magad kezdőként ebben a sikeres, avagy nagyjából sikeresnek tűnő bandában?

Én az Ifjúsági Tribünön az akkor létező programjaikkal nem nagyon kerültem kapcsolatba. A kiállításokra tudok visszaemlékezni, hiszen nagyon jó kiállítások voltak, amúgy Maurits volt ott egy időben azzal megbízva, hogy kiállításokat rendezzen. '67-ben, amikor a Móri visszajött, akkor elvállalta a Poljának a tervezését is, ha jól emlékszem. A szerkesztőség pedig a lapon kívüli eseményeket szervezte. Ott volt a Polja szerkesztősége, ott volt a Sympo szerkesztősége, és az Ifjúsági Tribünnel is megvolt a magyar szerkesztője, de nem emlékszem, hogy mikor ki volt a szerkesztő. Később jöttek vendé-

gek Magyarországról is, de én akkor már nem voltam napi kapcsolatban a Tribünnel.

És a Poljával párhuzamosan szerkesztette Maurits a Sympót?

Igen.

A Polja kinézete hasonlított a Sympóéra?

Egyáltalán nem. Teljesen visszafogott kiadvány volt! Nem hasonlított a Sympóra, semmiféle avantgárd jellegű grafikája nem alakult ki a Poljának, simán betördelték, és kész. A méret, az ugyanaz volt.

Az általad csinált Új Sympo, illetve a Maurits által egyberakott Új Sympo között milyen lényeges különbségekre hívnád fel a figyelmet?

Semmiképp sem értékelnék, nem mondanék véleményt. Talán annyi, hogy Móri idejében még megvan ugyanaz a nagyság, mint amivel indultunk, ugyanaz a méret, pontosan nem emlékszem, mikor tértek át a kisebb méretre, de szerintem nem kellett volna. Úgy tudom, hogy a mi váltásunk után még megvolt a nagyobb méret, s Maurits folytatta ezt a fajta tördelést, amit korábban vittünk. De én már nem voltam akkor Újvidéken, úgyhogy annyira nem kísértem a Sympóval történeteket. Én akkor Belgrádban voltam a főiskolán, és megszakadt a Tribünnel is a kapcsolatom. Ráadásul van egy teljesen beazonosíthatatlan periódusom, azt sem tudom pontosan, hogy egy vagy két év ez, amikor én is szerkesztettem az Index című egyetemista lapot. Mauritsnak most jelent meg egy interjúja, ahol említi, hogy ő is volt ennek az egyetemista lapnak is a műszaki szerkesztője, egymást váltottuk a lapok grafikai szerkesztésében. Nem tudom már elképzelni, hogy miként férhetett bele az életembe, mert annyi minden volt, középiskolás voltam, a Sympót szerkesztettem, csináltam a Képes Ifjúságot, hogyan tudhattam még egy egyetemista lapot is csinálni?

Feri, a képzőművészetén kívül te más művészetekhez hozzáfértél? Te is akartál például verset írni?

Nem, nem voltam ez az alkat, az irodalom mind szerzőt nem érdekelt, de a képzőművé-

szetben rengeteget kísérleteztem. Ez volt az a periódus, amikor különböző kifejezésekkel próbálkoztam, magam sem tudtam, mi az az irány, ami nekem megfelelne. Azt tudtam, hogy nem fogok egész életemben irodalmi folyóiratot tipografizálni. Identitáskeresésnek mondhatom ezeket az éveket. Képzőművészként ekkortájt hatalmas, nagy színes grafikákat csináltam, gesztusfestéssel, konstruktivista, dimenziós kompozíciókkal foglalkoztam.

Akkor már készítettél plakátokat?

A plakát később jött. Amikor visszajöttem a katonaságtól, akkor kezdődött, '73-ban. Ezek sűrű évek voltak. Nagyon aktívak voltunk mindannyian.

Tehát sem a film, sem a színház nem érdekelt?

Nem. Vagyis a színház, az igen, de csak mint látogatót.

De hát abszolút legendás a versértő érzékenységed. Nehézzen hihető, hogy te, aki a kortárs versekben ennyire otthonos vagy, ráadásul példásan hűséges olvasó, ne kalandoztál volna el ezekben az irányokba. Ahogy a Sympo körüli írók átkalandoztak más műfajokba, művészetekbe, te nem próbálkoztál semmi mással?

Hogyne, rengeteg próbálkozásom volt a képzőművészetben, de csakis a műfajon belül! A hetvenes években elég sok mindent csináltam. Például kiállítottunk Balatonbogláron egy csoporttal, vajdasági magyar képzőművészek...

Volt olyan, maradt olyan barátság, ami az Új Szimposion környékén született?

Hogyne. A Domival², Végellel, Gionnal, Sziverivel, Balázs Attilával például... Mondható, hogy az egész társaság egy baráti társaság volt. A nagyon nagy bulizásoknál is megvolt ugyanaz a kapcsolat, mint a lap szerkesztőségében.

De ez a Sympo-nemzedék jellemzője. Nem lehetett tudni, hogy mikor szerkesztenek és mikor buliznak, hogy a magánéletüket élik, vagy a hivatali életüket.

Igen, ez talán így volt.

Szóval, összefolyt mindig minden. Kik hatottak leginkább az életedben ez után a két év után?

Mondható, hogy Ottó, Domonkos és talán valamennyire Várady. Ő a jazzes témáival és amerikai filozófiájával. Mikor visszajön Amerikából, mindig hoz valami új témát. Meg Raffai Feri! Az ilyen alkotók, akik nagyon gyorsan eltűntek a Sympo látóköréből, de szerettem az írásaikat. Aztán jött Sziveri és az ő társasága.

Ladik Katival milyen viszonyban voltál?

Persze a Kati is. Kati új szint és értéket hozott a lapba. Megjelent Dormán László is, akit én kezdtem megjelentetni, amikor azt az Index című újságot csináltuk. A mai napig ő dokumentálja a vajdasági magyar kulturális eseményeket, nem lehetne kihagyni, nagyon fontos a mai napig, amit ő csinál.

Mikor jutottál saját műteremhez?

'72-ben kaptam gyönyörű műtermet a várossal szemben lévő Péterváradi várban.

És ma kinél van?

1987-ben az épületnek pont az a szárnya, ahol a műtermem volt, átépítés előtt állt, az épületből adaptálás miatt ki kellett költözöm. Cserébe lakást ígértek. Ebből nem lett semmi, akikre számíthattam, eltűntek a tartományi változásokkal, amelyek pont akkor történtek Újvidéken. Kiköltöztem a műteremből, kaptam egy ideiglenes helyiséget, majd egy másikat, és másikat, végül az Újvidéki Színháztól kaptam egy teljes lakást, hogy elhelyezzem a cuccaimat a műteremből. Hamarosan megjelentek a horvátországi menekültek, ez már a kilencvenes évek elején történt, a lakást feltörték és kiürítették, minden elment a fenébe! Tönkrement mindenem, a teljes dokumentációm, a régi munkáim, rajzaim, minden. Ez volt a nagy csalódások egyike, ami miatt vállaltam a nagy változást, hogy átköltözsem családommal együtt Magyarországra.

² Domonkos István (1940) költő közkeletű beceneve.

MODERNNEK KELL LENNI, MINDENESTÜL?

Szombathy Bálint
szépségkutató a lap imázsáról
és másról

A 60-as évek végét mérhetetlenül élénk, összetett időszakként éltük át nemzedéktársaimmal, akikkel főleg a szabadkai gimnáziumban kerültem szorosabb, esetenként baráti kapcsolatba. Tizenéves korunkban olyan kitörölhetetlen és inspiráló élményeknek a hatása alá kerültünk, melyek döntően befolyásolták egyéniségünk formálását és későbbi életutunkat.

A gimnáziumban tagja voltam a Winkler Imre tanár úr vezette képzőművészeti szakkörnek, valamint az irodalmi önképzőkörnek, melynek néhány évig az elnöke is voltam. Olyan izgalmas esteket szerveztem, melyekre más középiskolákból is eljöttek az érdeklődők. Így ismerkedtem össze Bognár Antallal az elektrotechnikai szakközépiskolából és Kovács Nándorral a gépészeti technikumból. Korszerű, a nemzedékünket közvetlenül érintő témákat vittem be az önképzőkörbe, mint amilyen a pol-beat és a protest song műfaja. A zenéket javarészt lemezekről hallgattuk, de egy akkoriban elég ismert helyi horvát szerző-énekest is felléptettem, telt ház előtt. Ez azt jelentette, hogy a tanteremben sokan állva kísérték a műsort.

A pörgő események nyomán kialakult új kapcsolatok oda vezettek, hogy az úgyszintén gimnazista Danyi Magdolnával, Fekete Elvirával, Lábadi Károllyal és a már említett Bognárral és Kováccsal 1968-ban megalapítottuk a Kosztolányi Dezső Irodalmi Kört. Állandó heti műsort vívtunk ki a Szabadkai Rádióban *Rosta* címmel, a *7 Napban* pedig négyszeri alkalommal irodalmi-művészeti mellékletünk jelent meg *Tribün* elnevezéssel. Mindezt azért mondom el, mert az ide kapcsolódó mindenféle tevékenységem volt az egyik konkrét előzménye annak, hogy szerkesztője lettem az *Új Symposion*nak.

Alkotói formálódásom összképéhez azonban képzőművészeti tevékenységem is jelentős mértékben hozzájárult. A tragikus sorsú Winkler elsősorban jó ízlésre tanított, de a tantervhez igazodva már nem volt alkalma annak keretein kívüli tudásanyag megismertetésére. Holott engem elsősorban azok az újdonságok érdekeltek, melyekhez kizárólag az iskolán kívüli forrásokból lehetett hozzáférni, túlnyomórészt a jugoszláv sajtóból. Az *Új Symposion*nak meghatározó szerepe volt abban, hogy nemcsak a szépirodalom, hanem a képzőművészet vonatkozásában is felkeltette érdeklődésemet a progresszív, radikális törekvések iránt. Az *Új Symposion* által pedig eljutottam a többi mérvadó folyóirathoz, mint amilyen a belgrádi *Delo*, a zágrábi *Oko* és *Pitanja*, valamint a szlovén *Problemi* volt.

Közben, 1969-ben alapító tagja lettem a Bosch+Bosch csoportnak. A történések mélyen átfonták egymást, és egyre inkább elfordultam a begyepesedett, késő polgári szabadkai művészet álmatag világától.

*

A földrajzilag szerény léptékű vajdasági magyar kulturális és művészeti életben sok minden áthatolt egymáson vagy csak összekoccant egymással. Természetes dolognak tűnt, hogy az akkoriban Szabadkán élő Tolnai Ottó rokonszenvvel figyelte nemzedékem kibontakozását. Végül szinte valamenynyünk útja Újvidékre vezetett, mert bár volt egy olyan jelszó az idősebb szabadkai értel-

miség körében, hogy „fiataljainkat itt kell marasztalnunk”, mindenki számára világos volt, hogy a felvetés megmarad a szavak szintjén. Bognár, Danyi, Fekete és Kovács a tartományi székvárosba ment tanulni, és az én utam is oda vitt, csak egy kis csavarral.

Történt ugyanis, hogy a lap grafikai szerkesztőjét, Maurits Ferencet 1971 tavaszán behívták katonai szolgálatra, ami egybeesett az én érettségizésemmel. Tolnai felkeresett a gimnáziumban, lemennék-e Újvidékre szerkeszteni meghatározott időre, amíg Móri vissza nem jön a hadseregből. Tudta ugyanis, hogy már van nyomdai tapasztalatom, hiszen a Minerva nyomdában a *Tribün* előkészítése alkalmával elsajátítottam az alapfokú nyomdagrafikai ismereteket. Mindez az én céljaimmal is tökéletesen egybeesett, mert már untam a depresszív szabadkai életérzést, a vidékies életvitelt, és mindenképpen Újvidéken kötöttem volna ki.

Tolnai tehát a legjobbat tette velem, ami csak elképzelhető volt. A másik dolog, amit nagyon értékeltem nála, a nyitottsága és a bizalma. Az ő jóváhagyása és támogatása nélkül csak keveset tudtam volna megvalósítani azokból a grafikai és művészeti ötletekből, melyek kijelölték szerkesztői nyomhagyásom ívét. Mert hát ne gondoljuk azt, hogy a korabeli szerkesztők egytől egyig érzékenyek voltak a korszerű vizuális kultúra iránt. Közöttük is voltak konzervatív emberek, akiket hidegen hagyott a képi-grafikai kísérletezés bármilyen szándéka. Amit elmondtam, némileg csorbítja azt az általános megítélést, melynek értelmében a lapot egyértelműen avantgárd ívásúnak idézik a mai napig. Belső művészetfelfogásában nem volt annyira egységes, mint ahogyan kívülről látszik. Ez közvetetten azt jelenti, hogy Tolnai jól megformálta az imázst.

Maurits idejében a lap 24 × 33,5 centiméteres formátumban jelent meg, ami alkalmat adott nagyobb méretű képi-grafikai betoldásoknak. A címloldal legtöbbször a plakát erejével hatott, sok volt a fehér felület, amelybe nagyszerűen beillettek a 3-4 centi magas, markáns fa címbetűk. Egészében véve az *Új Symposiont* a 60-as évek végén a mérsékelt modern tipográfiai felfogás jellemezte, és

egyike volt azon kevés művészeti nyomtatványnak a jugoszláv és a magyar kultúrában, amely az oldalt nem úgy kezelte, mint szövegek hagyományos beömlesztésére alkalmas merev tartályt. A képi illusztrációk nem lyuk-töltő szerepet játszottak, hanem szuverén minőségként ékelődtek be az előre tervezett oldalterekbe.

Indulásom majdnem egybeesett azzal a formátumváltoztatással, melynek értelmében a tükör lényegesen kisebb lett. Ekkor került fel és vette birtokba Brançusi homokórájának grafikai jellé keményített változata a címloldal, megjelölve a 70-es évek elejének a korszakát, a betiltások idejét, amely a Danyi-féle szerkesztőség 1974-es beiktatásáig tartott. Hiába került vissza Maurits a laphoz, korábbi teljesítményét már nem tudta megismételni. Egyszerűen azért, mert ehhez nem kapta meg a szabad kezet, illetve azért, mert az új szerkesztőség Tolnaiék programjához képest jóval konzervatívabb szellemiséget képviselt. A nemzedékcsere lényegében egybeesett azzal az értelmiségi és politikai leszámolással, melynek értelmében a Jugoszláv Kommunista Párt taccsra tette a liberális törekvéseket.

Számomra a kassáki tipográfia volt az eszményi minta, vagyis a modernista értékrendszer radikalizmusához vonzódtam a formatervezésben, akárcsak a művészetemben. Bánai János kölcsönadta a *Ma* folyóirat akkori-ban megjelent hasonmás kiadását, melyet alaposan áttanulmányoztam, sőt stúdiumot is írtam róla. Ott volt tehát Kassák, de erősen jelen volt az a szellemiség is, melyet kortársinak lehet nevezni. Megpróbáltam az oldal, illetve a papírsík valós teresítését, olyan megoldások után kutatva, melyekre az olasz assemblage folyóiratokban találtam példát. Így jutottam ahhoz a beavatkozáshoz, hogy az 1971-es évfolyam 75. számának minden egyes példányába – Vicei Károly akkori lapterjesztő segítségével – beragasztottam a Jugoszláv Posta Josip Broz Tito arcát ábrázoló, 5 para névértékű bélyegét. Lehoztuk továbbá Apró Zoltán egyik fotóösszejének a darabjait, melyeket hosszabb papírsíkra nyomtattam, leporellószerűen összehajtogattat-

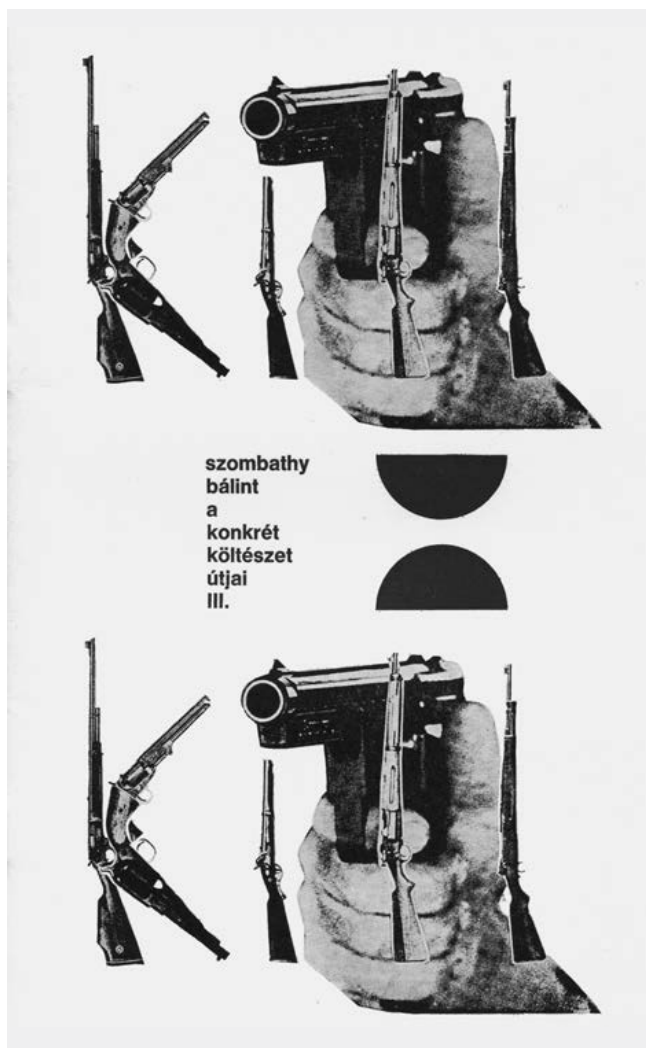
tam, és beragasztattam a 3-as borítóra. Harmonika módjára kellett szétnyitni. Más alkalommal kilyuggattam a nyitóoldalt, amely alatt egy nagyobb színes kör helyezkedett el. Ily módon a nagyságérték illúzióját kívántam megteremteni. A formatervezői újítások mellett beindítottam egy tájékoztató jellegű mellékletet, melyet lényegében Bogdanka és Dejan Poznanović írt és állított össze a hozzájuk befolyó nemzetközi művészeti anyagból. A rövid képes híreket magyarul, szerbhorvátul és angolul adtuk közre. Volt még sok minden, természetesen. Szerkesztői munkámra úgy tekintettem, mint alkotói tevékenységem egyik szeletére.

*

A Danyi- és a Sziveri-szerkesztőség is kiemelten tárgyalta a képzőművészetet, a felsoroltakhoz hasonló merész nyomdagrafikai megoldásoknak azonban nem volt a híve. Természetesen, azok már némileg más idők voltak, készülöben volt a nagy paradigma-váltás, közeledett a posztmodern kora. Sziveriék menesztését követően, 1984-ben a lap újraindítása pont a transzavantgárd tobzódásának a pillanatára esett. A történelem megint nagyot alkotott, lehetővé téve, hogy a Purger-féle szerkesztőségben Kerekes László, az új képiség első jugoszláviai festője és előhírnöke dolgozhassa ki a grafikai stílust, Stefán Oszkár segédletével. Ő viszont nem tett mást, mint hogy átültette a rá jellemző idegesen expresszív ikonográfiát a lapba. A hasábok megdőltek és ugráltak az oldalakon, összevegyülve az aktuális képanyaggal. Kerekes kézzel behúzott zilált és markáns vonalai beékelődtek a hasábok közé, körülfonták a képeket, és ezt a hatást még csak fokozta a kétszínnyomás révén kieszközölt grafikai gazdagság. A stílus kerekesi volt, de európai és nagyvilági is egyben. Kinézetét tekintve az *Új Symposion* semmivel sem maradt le a vezető nemzetközi produkciótól, Jugoszláviában pedig egyedülállónak számított.

Kerekes körülbelül egy esztendő elteltével megvált a szerkesztéstől, ám továbbra is jelen volt a lapnál, egészen 1986-os, Berlinbe

történő kiköltözéséig. Tevélegesen részt vett több projektben, például az *Új Symposion* multimediális fesztiváljainak előkészítésében és a lap grafikai szerkesztőinek munkáit bemutató történeti kiállítás körüli teendőiben. Én kerültem a helyére, betöltve „második sympós mandátumomat”. Nem voltam ugyan festő, transzavantgárd pedig végképp nem, de hitelesen érzékelttem és éltem meg a 80-as éveket. Nyilvánvaló volt számomra, hogy a kerekesi nyomdagrafikát nem lehet egy az egyben továbbvinni, mert ahhoz Kerekes László-

nak kell lennem. Purger Tibor főszerkesztő megkérdezte tőlem, hogyan képelem a lap küllemét a továbbiakban. Ha jól emlékszem, semmilyen konkrétumot nem mondtam neki, csak – a korabeli politikai retorika stílusában – viccesen valami olyasmit: tovább haladunk a kijelölt úton.

Mint említettem, egy-egy Kerekes által szerkesztett lapoldal olyan volt, mint bármelyik Kerekes-grafika vagy kollázs. Nem sok különbséget tett a két képzési felület között. Őt tehát egyéni kézjegy tekintetében nem lehetett felülmúlni. A 80-as években a telefotó vált fő művészeti médiumommá, miután a *Magyar Szó* napilap szerkesztőségében felfedeztem a hibás, selejtes távirati fotókban rejlő egyedi szépséget. Már híre ment a deszkben, hogy „Szombathy gyűjti a szemetet”, a telefotó-masínát kezelők ennek folytán rendre félretették számomra a hibás darabokat. Az így létrejött gyűjtemény bizonyos példányait használtam később az *Új Szimposion* grafikai arculatának a kialakításához a poszt-kerekési korszakban. Az ikonográfiai szétesett, darabjaira töredezett és hullámokba csavarodott telefotó-struktúrák úgyszintén visszaadták az idő idegrángásait és bizonytalanságait. Azt, hogy valamilyen értelemben minden szétesőben van. Az évtized végén már mindenki előtt világos volt, milyen tragédiát hozott a posztmodern nemzeti bezárkózás Európa egyik-másik régiójában. Ha visszalapozzuk a Purger-féle *Új Szimposion* számait, róluk szépen és hitelesen leolvasható dekonstruált világunk egynéhány tünetjegye.

A lap multimediális fesztiváljai nem a semiből keletkeztek, hanem annak a művészeti programnak képezték a kifejtését, melyet mindenre való érvénnyel fejlesztettünk ki,

magunk köré gyűjtve zenészeket, képző- és előadóművészeket. Boris Kovač első nagylemeze, Kerekes mindmáig egyetlen képalbuma, Bada Tibor verskollázsfüzete, Máriás Béla zsebnaptára és a szabadkai Fedora képzőművészeti csoport posztere a lap mellékleteként jelent meg. A néhai bélyegakció újr gondolásaként gumipecsétnyomatot illesztettem az új képiséggel foglalkozó szám mindegyik példányába, a fénymásolás művészetével foglalkozó tematikus számunk oldaltükröit pedig valóban fénymásolón gyártottuk, majd az úgy készült lapokat adtuk filmezésre a nyomdai reprofotográfiának. Akadtak még más újítások és kísérletek is: kiadtunk egy dupla Lukács György (Budapesti Iskola) és egy-egy posztmodern építészet, új festészeti, performansz, orwelli kor stb. számot, melyekben történtek egyéb kilépések a valós világ felé. Gyakorlatom az volt, hogy az oldaltükröket nem a nyomdai tördelőkkel készítettem el, hanem magam vagdosztam össze és ragasztgattam a fénymásolt szövegeket a tükörrre, a telefotó-applikációkkal egyetemben. A komponálásnak ez a módja sokkal egyszerűbb volt számomra, mint ha a hivatásos tördelőnek adok utasításokat.

Purger távozását követően az alapító új főszerkesztőt nevezett ki, minden megváltozott. Ehhez a röpke időszakhoz már nem fűződnek kellemes emlékeim.

Lejegyezte: *Triceps*

FRISS SZELLEMISÉG, TÁJÉKOZÓDÁSI IGÉNY

Thomka Beátával beszélgetett
Ladányi István

Thomka Beátával pécsi lakásán beszélgetünk egy egész napos előadásait követően, én Veszprémből érkeztem ugyan ide konferenciázni, de beszélgetésünkben leginkább egykori hallgatója vagyok az újvidéki Magyar Tanszékről, a háttérben pedig Rudaš Jutka maribori irodalomtörténész, szintén Thomka-tanítvány hallgat minket, a közös történetünket, amely némiképp az ő előtörténete is, nemcsak az egykori közös jugoszláviai kontextus okán, hanem mindazok az impulzusok révén, amelyeket témavezető tanárától kapott. Első kérdésem arra vonatkozik, hogy utólag milyennek látszik az a közeg, amelyben a Symposium létrejött, mi tette lehetővé ezt az utólag már evidenciává lett, ugyanakkor egyáltalán nem magától értetődő kulturális formációt, ami a Symposium-mozgalom, az Új Symposium folyóirat volt.

A hatvanas évek második fele a jugoszláv térségben a könyvkiadás, a folyóirat-kultúra feléledésével járt. Az első Symposium-nemzedék szerkesztőinek, kritikusainak széles körű érdeklődése példászerű volt számomra. A Symposium indulásához jó kiindulópontot képezett a hatvanas évekbeli *Híd*, Ács Károly szerkesztői és műfordítói munkássága, Major Nándor filozófiai-társadalomtudományi,

Bori Imre irodalomtörténeti beállítottsága és a lap jugoszláv irodalmakra irányuló figyelme. Az akkori egyetemi hallgatók, Bányai János, Tolnai Ottó, Végel László, Bosnyák István és mások számára fontos impulzusokat adott Sinkó Ervin irodalmi tájékozottsága. Bányai az új magyar és horvát költészet rendszeres kritikusa volt. A klasszikus német, francia, orosz irodalomtudományi művek nem magyar, hanem szerb vagy horvát fordításban váltak hozzáférhetővé számunkra. Ezenkívül alapvető, friss elméleti kiadványok, újabb diszciplínákat érintő szakfordítások jelentek meg, amikre pedig én váltam fogékonyra. Bányai egyetemi kurzusai az elméleti tájékozódást biztosították, s ha éppen Bahtyint, Barthes-ot tanította, köteikhez hozzá is lehetett jutni. Derridát¹ például Szarajevóban adták ki, s ez mind hihetlenül érdekes, újszerű volt számomra.

Te most együtt kezeled a hatvanas-hetvenes éveket ezzel az irodalomtudományi mozgalmassággal.

Az „elméleti bumm” a hatvanas években volt a legintenzívebb Franciaországon kívül Jugoszláviában is, mert a hetvenes évek már egy politikailag rossz korszak kezdetét jelentették. A horvát tavaszt visszarendeződés követte, ideológiai szigor, büntetések, betiltások. Az a fölszabadult szellem, amit '68 jelentett Európában és Jugoszláviában, fokozatosan megtoroltta vált. Az Ifjúsági Tribün volt a fiatal nemzedék újvidéki centruma, írók, alternatív filmesek, képzőművészek napi táborhelye. A különféle európai események, a cseh, a lengyel mozgalmak motiválták a társadalomkritikai megnyilvánulásokat, eleven reakciókat váltottak ki országszerte. Erre jött a betiltások sora Belgrádban, amelyek kezdtek már körülöttünk is a csökkenteni a mozgásteret. Mi még egy gazdag, soknyelvű jugoszláviai kulturális közegbe nőttünk bele. Noha az is evidens volt már akkor, hogy a sokszínűség megbecsülése nem feltétlenül konvenál a pártideológiának, a fű alatt erősödő nacionalizmusoknak meg végképpen nem. Magyarországról sok figyelemre nem

¹ Jacques Derrida *Grammatológiájának szerbhorvát fordítása* 1976-ban jelent meg a szarajevói Veselin Masleša kiadónál.

számíthattunk, sőt nagy esemény volt, ha Tolnai Ottónak verse került be egy budapesti antológiába. Ahogyan az is nagy dolog volt, hogy Aleksandar Tišma a magyar megjelenés előtt lefordította és szerb nyelven kiadta Végel László regényét.²

Visszatérve még a hatvanas évek elejére: hogy lett ott hirtelen ennyi tehetséges, ennyi értelmes ember? Tényleg hirtelen ennyien összejöttek...

...és aztán egymást segítették, ösztönözték. Lehetett egy pontosan sohasem körvonalazott cél, igény, elégedetlenség, újtási hajlam, ami közösséget szervezett maga köré.

Azt látjuk, hogy az Ottó valóban központi figura volt, másokat is lehetőséghez juttatott, irányított, de Ottó meg Bányai kiemelése nem magyarázat arra, hogy hirtelen húsz ember ott van együtt, és napi szinten működik, meg még a periférián alkalmilag még többen. Lapozom a Sympókat, és rengeteg ember fölbukkan, aztán egy részük el is tűnt, Raffai Ferenc például, akinek nagyon fontos publikációi vannak az első Új Symposion-számokban, aztán egyszer csak nyom nélkül eltűnik.

Olyan életkorban voltak valamennyien, amikor nem egymás ellen dolgoztak, nem egymás kiszorításán, hanem éppenséggel egymás motiválásán, egy vonzaskör kialakításán. A *Híd* is fontos előzmény volt, a Magyar Tanszéken folyó munka sem volt még megfáradt. Sinkó 1967-ben meghalt, 1968-ban pedig mi már azok közelébe kerültünk, akik tanáraink és szerkesztőink voltak egy időben. A Tanszéktől három lépésre volt a város központjában az Ifjúsági Tribün az *Új Symposion* és a *Polja* folyóirat szerkesztőségével. Végel volt az egyik alakítója az ott folyó aktivitásnak. Épp most olvasom Slobodan Tišma³ írásában az akkori intézmény szinte egész epikus történetét. Elmeséli, hogy ők napi 24 órát ott tartózkodtak, hol kiállítást csináltak, hol filmet Žilnikkel⁴, akinek kritikus intonációjú

2 Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye 1969-ben jelent meg Aleksandar Tišma fordításában az újvidéki Matica Srpska gondozásában.

3 Slobodan Tišma (1946) kortárs újvidéki szerb író, költő, Aleksandar Tišma fia.

4 Želimir Žilnik szerb filmrendező Arany Medve-díjas filmje, a *Korai munkák* 1969-ben készült, és Marx és Engels korai munkáit hozza ironikus kapcsolatba a szocializmus realitásaival.

filmjei, másokéval együtt, azután bunkerba kerültek.

És Újvidéken megvalósult a szerb kollégákkal az állandó együttműködés?

Igen. Tišma például arról is beszél, hogy hogyan radikalizálódott a zenei közeg, a Vranešević fivérek különféle bandjei, zenéltek, majd a protest-songok felé mozdultak, darabjaik, fellépéseik politikai színezetűvé váltak. Žilnik, Makavejev is mind elszántabban kritikus műveket alkottak, amik erős reakciókat váltottak ki. Egész Kelet-Európában romlott a politikai helyzet. 1968-at még sikerült Jugoszláviában elfojtani és álságosan kezelni, de sok minden megmozdult és elmozdult, ami változásokat jelentett a szellemi életben.

Te mikor kerültél Újvidékre?

1964-ben, nagyanyámhoz költöztem, gimnáziumba iratkoztam.

Gimnáziumba mentél oda. Ez az az időszak, amikor a mellékletből folyóirat lett.

A Futaki úti újságosnál megvettem a lapot, Édesapám pedig előfizetője volt, s amikor hazamentem, otthon mindig megvitattuk.

Tehát elsőéves gimnazistaként rákapcsolódtál arra, ami ott frissen történt.

Igen, engem is érdekelt, Édesapámat is.

Hány éves volt akkor Édesapád?

Ezek voltak utolsó évei, 55 évesen, 1968-ban halt meg.

És teljesen nyitott volt a maga generációs helyzetéből mindezekre az újdonságokra.

Az utolsó percig ott állt az összes *Híd*-évfolyam meg a *Symposion*-számok és mellékletek a polcán. Mindkét lapot becsülte, mindenkoron volt affinitása a fiatalok iránt is.

És Vajdaság-szerte mennyire volt ez jellemző? Volt olyan értelmiségi réteg, amelyik erre ugyanígy rákapcsolódott?

Volt. Akkoriban még nem mutatkozott az a nagy megosztottság, ami a vajdasági értelmiség

körében később kialakult. Nyilván a centralizáció és az ellenőrizhetőség döntött arról, hogy a tartományi központban, Újvidéken létesüljenek az intézmények, a Magyar Tanszék, a Hungarológiai Intézet, a Forum Könyvkiadó, a *Magyar Szó*, a folyóiratok, holott Szabadkán, Zentán, Észak-Bácskában él a legnagyobb számú magyarság. Ez idővel természetes feszültségforrássá vált a magyar etnikumon belül. Újvidéknek ennek ellenére, vagy ezzel együtt, egy időben nyüzsgő szellemi élete lehetett.

Még a hatvanas évek kapcsán kérdeznék az Új Symposion olvasottságáról. Sziveri szülőfalujában járva, amikor a Sziveri János összegyűjtött versei kötetet mutattuk be, a családdal meg az ottaniakkal beszélgetve előkerült egy kis verses füzet, amelyet Sziveri tanárnője őrzött meg. Meglepően érett, korszerű versekből áll, összefüggő kis kötet, Hippy versek a címe. Ezeknek a szövegeknek semmi közük a szokásos, tizenéves korban írt versekhez. És ezt egy tizennégy éves, vidéki, falusi gyerek írta 1968-ban. Nem tudom mással magyarázni, mint hogy ez a fiú nyilvánvalóan olvashatta a Sympót, onnan kapott mintát és biztatást ilyen jellegű költészet művelésére.

Tolnai Ottó hatásáról lehet szó, '68-ban jelent meg szövege, *A hippy halála*. A *Symposion*-nak voltak a '68-as eseményekre és az amerikai hippykultúrára reagáló közleményei, fordításai is. Tolnaiék pedig figyeltek a tehetséges fiatalokra. Negyedik gimnazistaként közölték első kritikámat ugyanebben az évben, amivel gimnáziumi tanárnóm a becei Középiszkolások Művészeti Vetélkedőjére küldött. Bányai, Utasi, Tolnai, a *Symposion*-szerkesztők ültek a zsűriben, jó megilletődötten kaptam egy harmadik díjat... (nevetés)

Még jó, hogy nem különdíjat...

Aztán azon az őszön már elkezdtek foglalkoztatni az Új *Symposion* szerkesztőségében. Maurits Ferenc volt a grafikai szerkesztő, én meg a lektor, titkár. Valamennyiünk számára igen fontos volt a lap külalakja, grafikai megmunkálása. Maurits elődei, Papp Miklós, Baráth Ferenc kiváló érzékkel, invencióval alakították a lap egyedi arculatát. Gyerekefjell biztosan ez ragadott meg elsőként, s talán nem is értettem eleinte, mi a publikált szöve-

gek lényege. Lehet, hogy a legfiatalabbaknak, mint ahogyan nekem is, éppen az volt a vonzó, hogy milyen érdekesek a képmelléletek, a betűtípusok, az oldalak, hogy nem olyan monoton, nem olyan unalmas a lap látványa, mint a szokványos folyóiratoknak.

1
kartag nándor

VAJDSÁGI KÖZÉPISKOLÁSOK IRODALMI VETÉLKEDŐJE

1968

ifjú áradás ban vén könnyek elvesz nek

TIZENKILENC dal, beszél, kantata, szabadka, topolyai, újvidéki, zental, zombori és zrenyaini középiskola részvételével

A BECEI DÖNTŐ MŰSORA:
 Aprilis 27-én: 10-12 óráig a vetélkedő első része
 15-18 óráig a vetélkedő második része
 Aprilis 28-án: 9 órákor eredményhirdetés, díjkiosztás, a győztesek bemutatkozása

Becsén, az ifjúági otthonban

MINDKIT SZÍVESEN LÁTUNK!

„Az utóbbi időben szinte általánossá vált nálunk az állandó siránkos: nincs a Vajdaságban egy építendő tiszta, egy valószínűleg szimbólum, egyetlen emlékező művelő közterület sem, a sem is lesz nálunk semmi, mindent a közvetlenség, erőteljesen szűke portyáig fed, a nemzeti kultúránkat bevonja a postea. Például, valamelyik oldal, faszit, csatolt, kigépet közéleti személyek hangvételét írt, nem csak a vidéken, hanem kulturális körökben is. S a siránkosok között előfordul, hogy a port le lehet húzni. Sajnos, sokan vannak a klubokban lévő szűke, epizódszerűtől Tízévek, akik a közvetlenség portyáit közzévesztik a körben gondolatban ártatlanságuk miatt, hogy melyik nap is kezdődött meg a Vajdaság kultúrának megújulása. S mintha megállapítjuk, hogy is bizony nem semmi, kezdve a sajátos és végre a tanárok, kognitív elmozdított: szűke, hatalmasi szabvány rendük meg a következő kívül. Készenek az ártatlanság, de csak a szeméremtől hátrébb állnak, esetleg egy szeméremtől az átélésben lévő közös erővel. Csak est látnak... S itt esztől török meg anyai fiatal tanár, újárgó közéleti megújulás, itt lobog a levele, lendület — ezek a köbözés vére, a kultúrát egyszóval megújítani, akár Hölcsök Szűke, nemek el az életégek, de

„kik” ötletét. Esztől van az, hogy amikor az ember jóváhagy tanárral beszél, ilyen „hírtől véltve” meg jól: ezáltal csak fiatal barátom, idősebbtől is bebeszélte. Aztól van ez, mert a szűke és törvényesítők csak panaszkodtak, hogy nincs közbizalom, de meg nem próbálták a közbizalmat beállítani, mert a szűke csak panaszkodtak, hogy nincs olvasóváros, de újságíróval a klubokban kívül még nem is látnak, hanem, hogy a rendezvények szervezői csak siránkosnak, hogy nem megy minden rendben, nincs kölcsönös, de a rendezvény szervezői nem ismerik, nincs meg velük a kapcsolata, lebeszélési órák meg nem próbálták. Azt pedig nem is kell kommentálni, hogy az újságírók gúnyosak azt sem tudják, hogy Muraszombaton hozzá hasonló, azonban a klubok szintén írják, olvasnak, szaválnak, hogy a klubok fiatal talán még nem is hallotta a zental közéleti körökkel kapcsolatban híre, hogy az újságírók nyelvezete magyar egyetemista körű bétárolás nem tudja, merre van és hogy létezik egyáltalán Ifjúági Tribün, hogy a pocsori fiatalok még sohasem volt a klubban. Hát, híre sem hallotta az Új Symposionnak, hogy az Újvidéki Ifjúági Tribün indított szűke csak azok hallgatnak, akik oda írnak is, mert a klubok fiatal azt sem tudják, hogy ilyen létezik, hogy a — de sorolhatnám, sorolhatnám a

vétélkedőre. Minket egy csak én is siránkosnak csúgok, pedig nem ez a célom, sőt! Azra ahányk számított, hogy mit baja is van szűkeim a szűkeim, darabokban álló kulturális életünk. Ha az ember megvan, azaz az az érdekes, hogy itt minden, de minden önmű. Ha valaki megvan, azaz az az érdekes, hogy itt minden, sem csak van, önkéntesemre jön létre, a létező — és sok pénz feladás — intézmények mellett. Nyolgy az írást, Olvass, hogy én itt a kultúrátörvények megszüntetése mellett harcoltam — egész szűkeim — csak azt akarom ezzel mondani, hogy IFJÚÁGI KULTÚRÁKÖZLET. A KUTYA SEM TORODIK. Az elemi iskolákat, még megmunkálja így-ahogy a Jó Fajda, s a feladatok a közéleti kultúrátörvények egy-egy szűke értelmében — nem a városi emberrel beszélnek — (és: Szűke esztől, Piroz beszélés, Közéleti esztől, esztől — de az más a szűke — a Sári bíró). Fajlatlanok nem marad semmi, csak a Képes Ifjúági és az Új Symposion, ezek pedig napos his példaszám miatt nem hatnak nagyobb körbe. Olvassát főleg a közéleti körök, akik állandóan ezt hangosítják: többet, többet,

Egyébként nekem az a benyomásom, hogy abban az időben meg az utána következő tíz-tizenöt évben ezek a kísérletek, néha tipográfiai tudás nélküli próbálkozások is annyi szabadságot hoztak a vajdasági magyar kultúrába, hogy elfogadhatóbbá tették az olvasók számára a közölteket. Bennem sem merült fel, amikor először találkoztam a Sympóval meg a szokatlan, újszerű versekkel, kiadványokkal, hogy miért nem írnak szabályos verset, miért ilyen érthetetlen szövegekkel jönnek nekem...

Pedig voltak ilyenek is. A kiadóházban is, a *Magyar Szónál* meg a vidéki értelmiség köré-

ben is, akik megragadtak a konvencionális képi ízlésnél.

És belül is, a kiadóházban vagy nyomdában voltak olyanok, akik értettek a hagyományos tipográfiához, és frászt kaptak ettől, amit a sympósok csináltak?

Nem hiszem. Kapitány Lászlóval együtt valamennyien felkészült grafikusok voltak. A *Symposionon* kívül a vajdasági könyvtervezés is különlegesen igényes volt. A *Symposion* arculatára eredetileg a belgrádi *Vidici* tördelése volt hatással.

Baráthtal és Mauritscsal is beszélgetve újra és újra fölmerült az általad is emlegetett három név mellett az Ottó... Hogy Ottó ugyan nem értett hozzá, de mindig jött valamilyen ötlettel.

Persze, Ottónak kifejezett fogékonysága volt erre is. Kimondott örömmel csinált ott mindenki mindent. És együtt. Tolnai, Maurits a padlóra terítették a nyomdai levonatokat, így legyen, úgy legyen, méricskéltek és közösen alakították. Ottó, ha egy kis sziporkányi ötletet érzékelt, akkor arra lecsapott, bravó, így kell tovább, csináld, ha meg ő jött elő egy elképzeléssel, akkor a grafikusok azon igyekeztek, hogy megvalósítsák. Ehhez Ottó elfogadó, támogató képessége is hozzájárult. Ha én álltam elő valamivel, például hogy a francia folyóiratok ezzel, azzal foglalkoznak éppen, akkor rögtön rábeszélte, hogy írd meg, írd, csináld, csináld. Mindenkit ösztönzött, mindenkire feladatot bízott. Mindez kihívás volt.

Ez napi szinten így ment, minden nap ott voltak, és csinálták...

Igen, igen. Napi szinten. Állandó kreativitásban élték ki magukat. A laptervezésben utólag Kassák-hatást ismertek fel sokan, holott amikor az *Új Symposion* megjelent, még nem volt elérhető a *Ma* reprint kiadása, ez nem járhatott a szerkesztők kezében. Közvetlen hatásról nem beszélhetünk.

Bori hogyan kapcsolódott rá a Sympóra? Amikor a Symposion indult az Ifjúság mellékleteként, akkor mindenkinek nekimentek, az identitásképzés része volt, hogy mindenkit megtámadtak. Ottó a Borit megsemmisíti, a sárba döngöli, hogy nem ismeri

a kortárs magyar költészetet. Hogyan tudták ezeket a vitákat lefolytatni úgy, hogy aztán Bori mégis együttműködött a szerkesztőséggel? A Kassák-tanulmányát például ott közölte folytatásokban.

Azt hiszem, hogy Borira is hatott Sinkó. Tőle ő is sokat örökölhettek, talán azért lett maga is Krleža-monográfus, és megnyílt érdeklődése a jugoszláv irodalmak iránt is. 1959-ben létrehozták a Tanszéket, holott nem volt még doktorált professzora, magának a tanszékalapító Sinkónak pedig egyetemi oklevele sem volt. A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia tagjaként válhatott tanszék-alapítónak. Az idősebb symposionisták körében aztán fokozatosan nagy Sinkó-kultusz alakult ki.

Sinkó a nagy ívű előadásokkal hatással tudott lenni...

A mi nemzedékünk, Slobodan Tišma, Vladimir Kopicl, a fiatalabbak nagy élménye nem Sinkó, hanem Sreten Marić, a világirodalom-tanárunk volt, Proust, Unamuno és sok jelentős európai szellem közvetítője, fordítója, kiadója, aki hihetetlenül nagy tudást osztott meg velünk.

Ezek szerint akkor még kétnyelvű képzés volt?

Igen, s ez egy nagy érték volt számunkra. Marić asszisztensétől, Đorđije Vukovićtól hallottunk a Bahtyin-kutatásokról, akinek egyes műveit ekkoriban még Volosinovnak tulajdonították. A Nolit is e név alatt adta ki, s az orosz kutatók csak később azonosították a valódi szerzőt. Nagy élményt jelentettek az órák, a szerb, szlovák, ruszin évfolyamtársaknak is, akikkel együtt jártunk e kurzusokra.

Tehát világirodalmat, irodalomelméletet náluk tanultatok szerbül?

Az irodalomelméletet Bányai tanította, majd később rám bízta az általános irodalomtudományt. Nem magyar nyelven a világirodalmat, szociológiát, módszertant, a jugoszláv irodalmakat meg az idegen nyelveket hallgattuk.

Tehát ott gyakorlatilag a semmiből kiépült egy kis tanszék, ami aztán a hetvenes évekre kiszélesedett.

Igen, az első tanársegédek Matijevics, Bányai, Bosnyák voltak, aztán pár év múlva Gerold László, Utsi Csaba, majd néhány évvel később, 1975-ben én is a tanszékre kerültem.

Ez egy tervezett intézményfejlesztés Boriék, Bányaiék részéről, aminek eredményeként kialakult a hetvenes években egy elég nagy létszámú, jól szakosodott oktatógárdából álló tanszék?

Elég nagy időbeli kihagyások voltak, Bori és Bányai között tíz év, Bányai és köztem is tíz év korkülönbség volt, kissé nagy űrök voltak az intézményi utánpótlásban. Nem volt nagy létszámú a hallgatóság sem, tíz, majd húsz, aztán harminc fölé kerülhetett egy időben.

Visszatérve az előbb elkezdett témánkra, az egymás közti nagyon komoly, nagyon intenzív vitákra: nemcsak a megelőző nemzedékekkel folytak viták, Tolnai erős kritikája Bori irányába nem volt kivételes, a symposionisták között is rendkívül komoly viták alakultak ki. Például Végel könyve, az Egy makró emlékiratai kapcsán többen is fenntartásokat, kritikát fogalmaztak meg, a legerősebbet talán Utsi Csaba a könyv nyelve ellen, mások kifejezetten nagyra tartották a regényt, felismerték ennek a nyelvnek a termékenységét. A mai magyar irodalomkritikában nem nagyon látunk ilyen vitákat azonos értékrendet valló, egy alkotói körbe tartozó szerzők között. Aztán Weöres Sándor levele mintegy eldöntötte ezt a vitát. Ez például önmagában is szép, szinte mitologikus története a vajdasági magyar irodalomnak. Hogy tudtak ezek a viták ilyen élesen működni?

Nem voltak olyan kényszerítő körülmények, amelyek miatt ezeket ne lehetett volna lefolytatni. Átmenetileg viszonylag oldott szellem uralkodott. Vukovics Géza, aki szintén *Híd*-szerkesztő volt korábban, ő szerkesztette sokáig a *Magyar Szó Kilátó* című mellékletét, és ott is folytak viták. A *Kilátót* aztán Végel vette át, és végignéztem, hogy milyen hihetetlen ösztönzést fejtett ki úgy, mint korábban a *Symposion*-ban Tolnai. Mindketten a munkatársak felkérésével kezdték, könyveket adtak nekik, biztatták őket. Végel hetente rangos mellékletet tudott csinálni a napilapban, komoly kritikai rovattal. Kipattantak néha viták, aztán elsimultak. Ilyen volt az 1968-as

regény pályázat körül folyó is. A különféle zsűrizések, a *Híd*-díjak is megosztók voltak, súrlódtak a vélemények. Közegünkben ez akkoriban elfogadható volt, ami a viszonylag egészséges korszakok tünete.

Később, ahogy megszilárdulnak az intézmények, kialakulnak a bástyák, akkor már beáll egy némaság, nincsenek többé nagyobb nyilvános viták.

Igen, akkor lanyhult a viták kritikai éle. 1980-ban a párizsi *Magyar Műhely* szerkesztői arra figyelmeztettek, hogy mennyire fontos az a természetes fiatalítás, amire Vajdaságban volt még esély, Nyugaton pedig már kevésbé: a magyar orgánumoknak ott meg van számolva az idejük. Nálunk ezzel szemben volt folyamatos utánpótlás. Aztán erre következett 1983-ban a teljes megsemmisítés, az *Új Symposion* szerkesztőségének elbocsátása. Illúzióink szertefoszlottak.

És ott, '83-ban erről Bányaiékkel nem lehetett beszélni? Ő tényleg semmilyen részvételt nem vállalt ebben magára?

A stratégiát kialakítók között volt ő maga is.

De vele erről nem lehetett beszélni? Vagy végig tagadta?

Sosem kérték rajta számon. Olyan nyilvánvaló volt, hogy azok, akik akkor valamilyen vezetői beosztásban voltak, csak azok dönthettek a lap sorsáról. Állítom, hogy erre nem volt semmilyen politikai utasítás, erről a vajdasági magyar vezetés döntött. Sziveri János szerkesztői munkája, hangütése, bátorsága számonkérő volt és zavaró.

Fehér Kálmán az elmúlt években sokszor visszatért erre a '83-as botrányos eljárásra. Megható volt, hogy ő magának sem tudta megbocsátani, hogy miért ment bele a kompromisszumokba. Másfelől ha arra gondolunk, hogy akkoriban már Tito sem él, s Jugoszláviában kezd minden recsegní-ropogni, csakugyan nem lehetett tudni, hogyan fognak változni a viszonyok, nagy bizonytalanság uralkodott el. Az, ami a kilencvenes években bekövetkezett, az már Tito halálával elkezdődött, vagy még előbb.

És a Tolnai Ottóhoz való viszonyulást te hogy értékel? Azt, hogy őt izolálták ott a rádióban, és több mint két évtizeden keresztül ott csinálta a műsorait, és végig nem kerülhetett folyóiratközelbe. Ő volt az abszolút szerkesztő, és helyette hivatalnokok szerkesztették a Hidat. Bori végül is hivatalyszerűen csinálta.

A rádió menekülési útvonal volt a számára. Kerülhetett volna az utcára is. Ha megnézed, hogy ki tartozott a legszűkebb vezetői klikkhez, akkor sejtethed, hogy hol dőltek el a dolgok. Ezt így éreztük mindannyian, akik kívül voltunk e struktúrákon.

Tulajdonképpen a hatvanas évek egy kibontakozó, felívelő időszak, aztán '71-ben jött egy törés, és aztán egy változó színvonalú és lehetőségeket adó időszak. Ezeket a változásokat mennyire éreztétek közben?

Amikor benne vagy a folyamatokban, még nincsenek távlataid azok megítéléséhez. Közben érekeled a bajokat és majd azok következményeit. A botrány például a *Symposium* Erotika-száma körül olyan gyermekdolog volt, s mégis végig kellett mennie az ügynek a tartományi pártbizottságon meg mindenféle bizottságokon, hogy ne tiltsák be a lapot. Hogy nem a téma, nem a tényleges közlemények váltották ki a lap elleni hadjáratot, az bizonyos.

Nem beszéltünk még Danyi Magdiról, arról az időszakról, amikor ő volt a főszerkesztő.

Azt az időszakot a lap első törésének, színvonalbeli fölhígulásának láttam. A strukturális elemzésekkel, a szakdolgozatokkal iskolássá vált, koncepciótlan, aztán a Szombathy-féle változatban még haloványabb lett. A Purger Tibor által szerkesztett lap már nem is érdekelt egyáltalán. Sziveriék nemzedékét már nem követte eredeti generáció és elképzelés.

Domonkosról sem volt szó az eddigiekben. Ő hogy élte meg ezeket a huzavonákat, drasztikus beavatko-

zásokat? Mit érekelet ezekből? Ő rendkívül érzékeny figura.

Domonkosék mind több időt töltöttek Svédországban, úgyhogy az itthoni huzavonáktól véglegesen megszabadulhatott. Szorongott előzőleg éppen eleget.

És az egymás iránti felelősség ebben a társaságban nem maradt meg? Kezdetben volt, aztán elkopott? Mintha Bosnyákban láttam volna még később is ilyesmit, akiben minden félelme meg irigysége ellenére mintha lett volna egy kötelezettségvállalás a közös örökség iránt.

Bosnyák egy közösségmentő, szociális funkciót állított a lap előterébe, sajátos társadalmi rendeltetést tulajdonított neki, ami kissé beszűkítette a lap mint termékeny szellemi, irodalmi és művészeti közeg jelentőségét.

Valahogy úgy alakult a beszélgetésünk, hogy a nagy történet helyett az érzékeny pontokat vettük végig. Ezeket a személyes momentumokat olyan nehéz megérteni, miközben ezek is befolyásolták a folyamatokat. A számok meg ott vannak, olvashatók. Bár ott is az látható, hogy a hetvenes évek elejéig megy egy ilyen rendkívül kreatív és intenzív szakasz, szinte a semmiből létrehozva, azután viszont van ugyan egy megalapozottság, de az invenció mintha kevesebb lenne. Szabályosabban megy az egész irodalmi élet működtetése.

Magának a lapnak a színvonala a személyektől és az egyéni hozzájárulásoktól függetlenül rendkívül kiegyensúlyozatlan. Az egyik szám izgalmasabb, merészebb, a másik jelentéktelen. Szinte számról számra változott, ingadozott a mérce. Nem is értettem Mészöly Miklóst, aki váltig dicsérte, rendszeresen olvasta. Ott álltak a számok az asztalán. De Miklós, mondtam, hát annyi idétlenség jelent meg a lapban, olyan gyermekdolgokat közöltek tőlem is, másoktól is... Ő viszont úgy látta, hogy egészében jó, hogy mindig van a lapban valami eredetiség, valami ösztönző, spontán, friss szellem. Talán ezt a játékos szabadságot szerethette. Történeti távlatból eredetisége, nyitottsága és kezdeményező jellege mintha csakugyan vitán felül állna.

MI VOLTUNK A TAGADÁS TAGADÁSÁNAK A TAGADÁSA

Csorba Bélával beszélgetett
Kocsis Árpád

Az önök generációja az Új Symposion alapítóival már mint neves elődökkel találkozott. Különösen Tolnai és Domonkos köré szövődtek legendák. Ön mikor találkozott először a folyóirattal? Miféle legendákat hallott az első és második generáció tagjairól? Nem volt szándékukban, hogy ezeket a legendákat szertefoszlássák?

1965-ben jártam ki az általános iskolát, nem sokkal utána többedmagammal, többek között egyik utcabeli jó cimborámmal felvettek a temerini görgőscsapágygyárba inasnak, de egyelőre csak próbaidőre, hogy megszagoljuk az acél meg az olaj jellegzetes illatát. Közben lezajlott a felvételi az újvidéki gimnáziumban is, mindkettőnk, sok más temerinivel együtt, oda is felvettek. Laci végül úgy döntött, a gyárban marad, ez gyorsabb egzisztenciateremtést jelentett a számára, és persze a szüleinek sem volt mindegy, én viszont a gimnázium mellett döntöttem. Nekem rideg volt a fémek világa, nem úgy, mint hajdan Kassák Lajosnak. Később sem szerettem vassal, acéllal dolgozni. Szívesebben lettem volna gölöncsér, imádtam a sarat, az agyagot. Apám akkor már három éve halott, anyám a ruhagyári fizetésecskéjéből nevelt engem meg akkor még aprócska húgomat. Most, öregkoromban csak csodálni tudom, hogy merte vállalni a taníttatásomat. A szomszédságban volt egy öreg hivatalnok, az azt

javasolta, menjek papnak, a szabadkai katolikus szemináriumban ingyenes az ellátás, én azonban ehhez nem éreztem semmiféle indíttatást, meg aztán volt egy bimbózni kezdő, titkos szerelmem. Apai nagyanyám – ő is özvegyasszony volt már – kereskedőt vagy szobafestőt csináltatott volna belőlem, egy piktorhíresség fel is vett volna, de hallottam a kortársaimtól, hogy gyakran ellazsnakolja az inasait. Két évig jártam a Futaki úti Moša Pijade gimnáziumba. Mi, temerini utazó diákok, hogy a vasútállomás és a gimi közötti utat lerövidítsük, az egyik kocsmá udvari részén és a kocsmán áthatolva jutottunk a Futaki útra. Egy időben itt volt Tolnaiék törzshelye, de én nem emlékszem, hogy ekkoriban találkoztam volna velük. Emlékszem a kétnyelvű iskolaújságra, *MI* volt a címe – feltetelezem, mert ez szerbül is, magyarul is ugyanazt jelenti –, benne Böndör Pali egy vagy két versére az utolsó oldalon. Pali akkor harmadikos vagy negyedikes lehetett. Később felemlítettem ezt neki, de azt mondja, erre már egyáltalán nem emlékszik. Nekem néhai öreganyám padlásán talán még megvan. Aztán a folyosóról, a szünetekből ismertem Thomka Beátát is, de csak látásból, ő és kortársai akkor már érettebb pasik után sóvárogtak, mi még kiskutyák voltunk. Az *Új Symposion* első számát a becsei buszon Temerin felé utazva láttam, nem tudom már, kié volt, körbejárt a diákbusz magyar utasai között, érdekes volt teljesen szokatlan vizualitása, tördelése, témái. Ez talán hatvanhatban lehetett. Ezek voltak az első benyomások. A legnagyobb visszhangja Jung Károly egyik versének volt, a címére már nem emlékszem, viszont általános röhögést és vihogást váltott ki a hídon kihajoló, talán a vízbe köpködő, nem tudom, hisz azóta nem olvastam, szóval a hídon kihajoló nagy seggű versbéli lányok magunk elé képzelt látványra. Hiába, kamaszok voltunk...

Kérdésére visszatérve, aztán Tolnai meg Domonkos körül voltak-e legendák, vagy nem, erről fogalmam sincs. Addigra már elkerültem Magyarországra. De tudom, hogy volt olyan itthoni barátom, aki betéve tudta a *Kislányom Görögországot* vagy a *Kormányeltő-*

résbent, bár ez már egy későbbi történet. Ám ezek *művek*, fontos nagy versek voltak, és nem legendák vagy anekdotikus életpizódok. A szüneteket itthon töltöttem, innen vittem *Symposion*okat, mást is, Ernst Fischer osztrák filozófusnak a Csehszlovákia lerohanását elítélő interjút a *Magyar Szóból* kivettem a tanterem faliújságjára is, amiből aztán lett némi balhé. A kaposvári megyei könyvtárba később becsempésztem néhány *Symposion* – a lap tiltott szellemi árunak számított –, és otthagytam a folyóirat-olvasóban. Évtizedekkel később, egy író-olvasó találkozón – Tari Pistával meg Ladik Katival voltunk Kaposváron –, mesélte el egy könyvtáros, hogy nagy cirkusz lett a dologból, az ügynökök képtelenek voltak kideríteni, hogy kerültek a tiltott folyóiratszámok oda. Csak remélni tudom, hogy az illetékesek azóta már lezárták az ügyet, és nem keresik a tettest.

A nyári szünetben, amikor hazajöttem, kortársaim rajongva áradoztak az *Egy makró emlékiratairól*, de én már nem tudtam megszerezni, pár évvel később olvastam el, engem egyáltalán nem nyűgözött le, viszont kedveltem Végel publicisztikáját a *Képes Ifjúságban*. A fiatalság teli volt forradalmi romantikával – én magam is –, és csak hosszú évek múlva láttam át, hogy például a jugoszláviai egyetemista mozgalmak mögött mennyiféle politikai manipuláció húzódott meg. Cohn-Benditék időzített lázadásáról nem is beszélve. De ez persze másnapos okosság. Az adott pillanatban szükségünk volt a világmegváltó mámorra, és tévedéseink ellenére is igazunk volt. Az érzület szintjén mindenképp.

Végel könyvét ugyan nem kaptam meg, de Burány *Összeroppanását* igen. Benne a negyvennégyes magyarellenes megtorlások központi kérdésével. Számomra reveláció volt, hiszen erről a sötét időszakról ismertem már a lényegét: anyámat tizenhat éves korában a temerini községházán véresre korbácolták Tito partizánjai.

Amikor „itthonról” „hazamentem” Kaposvárra, a megyei könyvtárban megtaláltam a *Kontrapunktot*, a *Rátkát* meg Sinkó ragyogó esszékötetét, az *Epikurosz hervadt kertjét*. Sinkó szó szerint elcsavarta a fejem, viszont

elképesztő Tito-áhitatával sem akkor, sem később nem tudtam mit kezdeni. (Ma már szellemi áruháznak tartom, bár a Sinkó-opus egy részét továbbra is nagyra becsülöm, különösen krisztianus korszakának vergődő, őszinte, kíméletlen naplójegyzeteit.) Ezek a könyvek, úgy látszik, még bejuthattak a magyar könyvtárforgalomba, később mindez már nehezebben ment. Hatvannyolcat megelőzően volt egy átmeneti olvadási periódus, ekkor fordították le Szoltsenyicin Gulag-kisregényét, az *Ivan Gyenyiszovics egy napját* is. Efféléket olvastam. Meg persze mindent Sartre-tól Németh Lászlóig, ami akkor a kezem ügyébe akadt.

Őn hogyan látja, Sinkó Ervinnek milyen és mekkora szerepe volt a folyóirat alapításában?

Szerintem meghatározó. Sok mindenre rájövünk, ha figyelmesen áttanulmányozzuk a Sinkó-levelezést, nagyjából hozzáférhető. Emellett ajánlom mindenkinek Vékás Jánosnak az *Utak 2. (Interjúk és társadalomtörténeti portrék)* című, a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben idén megjelent kitűnő munkáját. Benne egy-egy interjú, mások mellett, Bosnyákkal, Tolnaival, Utasival, Végellel, Podolszkival, s mindegyikhez egy-egy remekbe szabott esszé, szellemes kritikával megírt, empatikus életút-analízis. Alapmű. Egyelőre hatalmas a csend körülötte. Így volt ez a Vékással együtt összeállított *Symposion*-krónikánkat, *A kultúrtanti visszavág* című füzetet követően is, azt sem fogadták kitörő hozsannával, mert nem illett bele se a mitológiába, se az ellenmitológiába.

Emlékszik, hogy egészen pontosan mikor lépett be először a Symposion szerkesztőségébe? Hogyan került kapcsolatba a folyóirattal? Milyen újságokat és más folyóiratokat járatott a szerkesztőségbe?

1971-ben. De ennek semmiféle fennkölt irodalmi oka nem volt, csak az, hogy szervezeti-ileg, illetve helyileg az *Új Symposion* is a Tribün-házhoz tartozott, én meg akkor kerültem az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztőségébe, jobb híján, mert a Rózsa Sándor elleni politikai, majd bírósági hajsza miatt új embereket kellett keresniük. Engem Kovács Nán-

dor meg Bognár Tóni beszélt rá erre a szerepre, egyetemi évfolyamtársaim voltak, ők már kezdő írócskáknek számítottak, bejáratosak voltak a *Sympóba*, és a *Képes Ifjúság*ba is bedolgoztak. Ők ketten – meg Danyi Magdi és Fekete Elvira – Szabadkáról összetartó kis irodalmár csapatként érkeztek a magyar tan-székre. Azt hiszem, lazán Szombathy Bálint is ehhez a körhöz tartozott, legalábbis Szabadkán. Különben az 1969-es tanszékes nem-zedék nem volt híján ambícióknak és kibontakozó értékeknek, tehetségeknek. Ide tartozott még Vicei Karcsi, Lábadi Károly, aki később a Drávaszög jeles kutatójává vált, aztán akik később újságírókként, szerkesztőkként váltak ismertté: Sebestyén Imre, Gyarmati Jóska, Bálint Sándor, Sándorov Péter...

Én ekkor még csak magamnak, az asztalfiókomnak írtam, különféle formákkal kísérleteztem, a nonszensz lírától a klasszikus alakzatokig, de különösebb ambíciók nélkül. Egyszer megmutattam néhányat Bognárnak, neki az volt a véleménye, hogy túl racionálisak, kevés bennük a költői homály. Erre én írtam róla egy vitriolos epigrammát, amit soha nem közöltem, és ezzel részemről a dolog be is fejeződött. Az első verseimet Végel közölte a *Kilátóban* 1975 nyarán, Bálint Sándor meg Sándorov Péter biztatására vittem fel neki a Forum klubjába. Nem sokkal később bevonultam katonának. Visszatérve az Ifjúsági Tribün időszakára, rajtam kívül ott volt már Vékás, aztán jött még Kovács Nándor és Marcsov Vilma. Vékás munkabírása és szervező-képessége már ekkor felülmúlta valameny-nyünkét. Hetvenkettőben abbahagytam a tribünös életet, bár szerettem az ottani nyüzsgést. Egy ideig Belgrádtól Ljubljanáig élénk volt a kapcsolat az ottani ifjúsági lapokkal, csoportokkal. Darko Hohnjec, az intézmény vezetője egy ideig még sikerrel fenn tudta tartani azt a szabad szellemi nyitottságot, amit elődjétől, Végeltől örökölt a Tribün, az ellehetetlenítés azonban megkezdődött. Úgy éreztem, ha tovább maradok, soha ne végzem el az egyetemet, amellet egyre dermedtőbb szelek fújtak a politikában, egymást érték a leszámolások liberálisokkal, klerikálisokkal, nacionalistákkal, újbaldaliak-

kal, a fekete hullámosnak tartott filmesekkel, egyszóval mindenkivel. Visszahúzódtam a „közélettől” 1974-ig, Temerinben ekkor kezdtük működtetni a Művelődési Kört – később ebből sarjadt a TAKT¹. Visszatérve a kérdéshez: 1971-ben én még nem számítottam író-süvvölvénynek, azt hiszem, egyáltalában nem számítottam semminek és senkinek. Leszere-lésem után, 1976 őszén Faragó Kornélia útján üzent Danyi Magdi, az akkori főszerkesztő, hogy szeretné, ha írnék nekik. Bementem hozzájuk, egy sör mellett megbeszéltük. Mivel a csapból is költők folytak, én inkább tár-sadalomtudományi folyóiratok szemlészésébe fogtam.

A megnevezést, miszerint az önök csoportja a Sym-posion harmadik generációja, önök is használták, vagy ez újabb keletű elkeresztelés?

Nem is tudom... Azt hiszem, Sziveri mon-dott olyat egyszer, hogy Juhász Erzszi, Podolszki meg Böndör lettek volna a „második generáció”, mások meg oda sorolták Bognárt és Danyi Magdit, de ez engem különösebben nem foglalkoztatott sosem.

A Symposion-mozgalom történetét korszakolhat-nánk másként is: például az avantgárdhoz fűződő viszony alapján. Az önök generációjának milyen volt a hozzáállása az irodalmi avantgárdhoz? S korszakolhatnánk úgy is, hogy a couleur locale-hoz ép-pen hogyan viszonyultak a Symposion szerkesztői. Az önök korszakában mintha hangsúlyosabban ke-rültek volna a lapba a vajdasági magyarságot érintő ügyek.

Ki kisebb, ki nagyobb mértékben, de mi is adósai vagyunk az avantgárdrnak, azonban nekünk már szembesülnünk kellett a mód-szer kiüresedésével, a dekonstrukció sem-mitmondásba fulladásával. Szerintem Szi-veri ezt az elsők között érezte meg, és költé-szetében pontosan kimutatható a váltás a *Hi-degpróba* néhány nagy versében és aztán fo-lyamatosan.

Mi magunk voltunk a couleur locale, csak sokkal drasztikusabban, mint ahogyan azt Szentelekyék és későbbi követőik elképzel-

¹ Temerini Amatőr Képzőművészeti Találkozó (a szerk.).

ték. Mi voltunk a tagadás tagadásának a tagadása: a „hasadás a tudaton”, ahogy Jancsi írta, igaz, nem ebben az összefüggésben, de talán erre is illik.

Ami a „vajdasági magyarságot érintő ügyeket” illeti, mindenekelőtt, azt hiszem, meg kell védenem az első nemzedéket. Felületes bibliográfiai kutakodás is elég ahhoz, hogy megcáfoljuk a vádat, miszerint nem foglalkoztak a vajdasági magyarok ügyeivel. Ez így teljesen pontatlan. Több bátor cikkben, analízisben is hozzányúltak ehhez a kérdéshez, föltételezem, akkor, amikor és ameddig tehették. Az első nemzedék nem ebben tévesztett utat. Viszont az ideológiai köd, amiből közülük néhányan soha nem tudtak kitálatni, abból keletkezett, hogy a kádárista Magyarországgal szembeni teljesen jogos averziótól motiválva azonosították a szabadságot a jugoszlávsággal. Ez viszont öncsonkítás nélkül nem megy. Közösségi értelemben semmiképp. Az ebből következő lehetőségeket a politika is kihasználta: az első nemzedék folyóirata így aztán egyszerre kitarítottja is és üldözöttje is lehetett az önmagában is elmentmondásos és bonyolult jugoszláv rendszernek.

Bányai ettől a politikai holttetemtől, mint egyik, az *Új Symposion*ra visszatekintő rádióinterjúja bizonyítja, élete alkonyán sem tudott teljesen megszabadulni. De nem ő az egyetlen.

Tolnai Ottó írja a Rózsaszín flastrom című írásában, az első generációra utalva, hogy „fontosak voltak a frakciók közti viták”. Az Új Symposion harmadik generációjának tagjai közt is voltak frakciók?

Az első generáció belső ügyeiről, azt gondolom, nem nekem kell beszélni, hanem nekik, hiszen ehhez semmi kompetenciám. Viszont a „frakció” alapvetően politikai kifejezés, hacsak nem „a szakaszos lejárás egyes szakaszainak megfelelő párlat” kémiai definíciójára gondol. Utóbbihoz hasonló dologgal csak én foglalkoztam: a baromfiudvarban sikeresen üzemeltettem egy házi készítésű pálinkafőzőt. Komolyra fordítva a szót, Sziveri csapata nem politikai alakulat volt, hanem fiatal értelmiségiek gyülekezete, nem

ideológiai megfontolások tartottak bennünket össze, következésképpen mi nem „frakcióztunk”, jól éreztük magunkat egymás társaságában, annak ellenére, vagy talán éppen azért, mert a világ dolgaira különféleképpen néztünk. Én akkoriban még a rendszer kissé újbalos, kissé anarchista kritikusa voltam, a kelet-európai rendszereket megvettem, viszont a Nyugatról semmi illúzióm nem volt, nem kápráztatott el sem Németország, sem Hollandia, ahol ezekben az években jártam. Ekkor kezdtem olvasni Bibó műveit, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* számomra elemi erejű volt. Sziveri Jancsi bohémságától – akivel, akárcsak Sebők Zolival és Fenyvesivel, már korábban jól összecimboráltam a TAKT-on – főszerkesztői ténykedésének elején féltettem kissé a folyóiratot, de gyorsan felnőtt a feladatához, nyíltsága, szellemessége, közvetlensége példátlan kohéziós erőt teremtett a szerkesztőség azon tagjai és munkatársai között, akik Újvidéken éltek, vagy ott tanultak, dolgoztak. Ezt a csapatot alapvetően a barátság, a brancsszellem kötötte össze, talán nem csoda, hogy ettől az életvidám, harsány bandától a Forum házban, amely a vajdasági magyar politikai elit utánpótlásképző keltetőgépe is volt, sokan megijedtek. Persze voltak másféle feszültségek is, egyfelől a „szomszédvárral”, a *Híddal*, amit akkor Bányai János irányított. Bányai a *Symposion* fiataljai közül igyekezett munkatársakat elszipkázni, hozzáteszem, szerény eredménnyel. Ebben normális körülmények között talán semmi furcsa nem lett volna, viszont nekünk, hosszú válságos évek, több hónapos, olykor egyéves késéssel megjelenő számok után akkor kellett konszolidálnunk a lapot, szinte mindenkire szükségünk volt. Gyanakodva és féltékenyen figyeltük, mi lesz ebből. A másik repedés, mely később kisebbfajta szakadékká terebélyesedett, az *Új Symposion* és a *Képes Ifjúság* néhány alkotója közötti személyes viszony megromlására vezethető vissza. Ebben nem kis szerepe volt az újságírónak és költőnek is bátor Podolszki Józsefnek. Ő akkor már évek óta partizánharcot folytatott a vajdasági magyar irodalompolitikai elit ellen, amely hatalmi gépe-

zetnek ekkor már az *Új Symposion* első nemzedékének sok tagja is részese, működtetője volt. Amellett a nyílt közéleti szereplést ugyan kerülő, de a kulisszák mögötti játszmákban befolyásos Tolnai Ottó sem szerette, mert Jóska nem tartozott a tömjénezői közé, sőt egyik kötetét keményen meg is bírálta. Podolszki és társai úgy vélték, hogy a hosszú és unalmas, ráadásul a társadalombírálatban (vagy ahogy Podolszki köre nevezte, a „valóságirodalom” terén) túlzottan is óvatos Danyi–Bognár-korszak után őt kellene jelölni főszerkesztőnek a folyóirat élére. Ezt meg is tették, ugyanis mind a hetilap, mind a *Sympo* ugyanahhoz vállalati egységhez – akkor úgy hívták, társultmunka-alapszervezet – tartozott, és mindkettő felett a Vajdasági Ifjúsági Szövetség Választmánya gyakorolta az alapítói jogokat és a felügyeletet. Podolszki azonban nyolc-tíz évvel idősebb volt a *Sympo* formálódó fiatal gárdájánál – közülük még én is kilógtam. Jóskának velük – velünk – nem voltak, vagy csak igen lazán, személyes kapcsolatai, a fiatalok maguk közül akartak vezért, nem akartak senkit sem importálni, pláne miután szembesültek Podolszkinak az első köteteinket ért kíméletlen, bár nem teljesen igazságtalan bírálatáról. Végül az *Új Symposion* élére a *Képes Ifjúság* Podolszkit, a *Symposion* pedig Jancsit és engem jelölt. Engem arra az eshetőségre – úgymond komoly középiskolai tanárembernek számítottam, diákjaim egyre-másra nyerték a különféle díjakat –, ha az elvtársak belekötnének Sziveri bohémijába. Jancsit nagy nehezen rábeszéltük, gyorsan lépjen be a pártba, hogy ez se lehessen akadály.

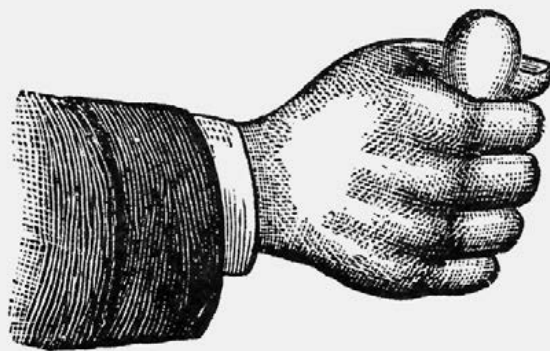
Danyi Magdi, az addigi főszerkesztő is Sziverit és az új nemzedéket támogatta, hiszen az ő szárnyai alatt cseperedtek fel, viszont Jancsi nem túlságosan kedvelte Magdi túlzottan óvatos szerkesztéspolitikáját, amit, mondani sem kell, én is szűknek éreztem. Hozzáteszem, Danyi Magdit kiváló költőnek tartottam és tartom, azonban most nem erről van szó. Kapásból csak két velem kapcsolatos példát hadd említsek: nem fogadta el a kanizsai tanárok elleni koncepciós politikai hisztériáról írt glosszámat – Jancsi valamivel

csorba béla

akhilleusz pajzsa

szociográfia
(részlet)

„Figyeld tehát mezítelen beszédemet,
mert nem fogunk már rejtvényekben szólni.”
(Euripidész)

később az afférral kapcsolatos tényfeltáró riportomat szemrebbenés nélkül lehozta, sőt, mindenben támogatott, hogy csináljam meg, fizette az útjaimat, kijárta a különféle jóváhagyásokat stb. Emlékszem, nem sokkal korábban Eörsi Pista járt átutazóban Újvidéken, és Végelék lakásán találkoztunk vele. Valahogy szóba került a kanizsai ügy. Végel óvott, ne tegyek semmit, mert a politikusok kinyírnak, Tolnai is ott volt, ő támogatta az ötletem, s persze Eörsi is elmondta a véleményét. Úgy vélte, hogy az öncenzúra kelepceje sokkal veszélyesebb, mint ha az embert be- vagy le-tiltják. Valójában így gondolkodtam én is, és innentől kezdve nagyon jó barátok lettünk, lényegében a haláláig, még azt követően is, hogy, már jóval a rendszerváltást követően,

politikai útjaink más-másfelé kanyarodtak. Egy idő után ő a fideszeseket tartotta banditáknak, én meg az SZDSZ-t. A másik, Magdi óvatosságával kapcsolatos élményem Illés Sándor *Sírató* című történelmi regényéhez kötődik. Illés nem tartozott a magyar próza élvonalába, de írt egy számunkra nagyon fontos regényt, amit 1975-ben jelentetett meg a Szépirodalmi Könyvkiadó, s abban, itt-ott a lényegét elmaszátolva ugyan, de viszonylag pontos eseménytörténetét adja a temerini magyarok tömeges kivégzésének 1944-ben. Sándor bácsi, hogy a könyve megjelenhesen, mint később nekem elmondta, tett engedményeket a kiadójának, és nyilván a magyar kultúrpolitikának, a könyve mégis arra a sorsra jutott, mint a symposionistákéi Magyarországon: nem kerülhetett be a hivatalos vajdasági könyváruforgalomba, mert azt megtiltotta az a bizottság – magyar elnöke volt –, amelyik Újvidéken előzetes cenzúrát gyakorolt. Magdi erre a tilalomra hivatkozva utasította el, hogy könyvismertetőt írjak a szakma részéről különben később méltatlanul elfeledett regényről. Magdi a regény helyett hamarosan Tito válogatott műveit mutattatta volna be velem, ezt meg én nem vállaltam. A becsületesebb főszerkesztők rémálma volt a Tito-kultusz, hiszen nem volt pardon, le kellett tenniük a garast, az írók viszont, habitusuknak megfelelően, ki fanyalogva, ki cinikusan, ki hittelt vagy kételyektől gyötörve, de meglehetősen nagy számban vállalták a megalkuvás nyújtotta vélt nyugalmat, sőt esetleg más előnyöket is, bár utóbbit, őszintén szólva, legtöbbjükéről nem feltételezem. Érdemes volna – kellő tárgyilagossággal és kellő kritikával – megírni a vajdasági magyar irodalmi Tito-kultusz történetét Sinkó Ervintől és Gál Lászlótól Ácsig, Fehérig, Tolnaiig, Domonkosig, Dudásig és még tovább, a Sziveri szerkesztette, kényszer szülte Tito-számokig, ha ezt az „opust” képes volna valaki röhhögés (vagy szégyenkezés?) nélkül végigolvasni. Azt hiszem, ez az a vörös fonál, amely ugyan kétségekívül végigvezet irodalmunk történetén, ám amire aligha lehetünk büszkéek.

Voltak-e különösen éles szerkesztőségi viták Sziveri főszerkesztése alatt? Például Balázs Attila pornográfia ítélt (és nagy port kavart) novelláiról volt szerkesztőségi vita?

Én ezzel kapcsolatos, szerkesztőségen belüli vitára nem emlékszem, de akár lehetett is. 1977 végén lettem a szerkesztőbizottság tagja Balázs Attilával, Beretka Ferencsel, Bogнар Antallal, Böndör Pállal, Csányi Erzsébettel, Danyi Magdolnával, Faragó Kornéliával, Fenyvesi Ottóval, Mák Ferencsel, Sebők Zoltánnal, Sziveri Jánossal és Vass Évával. A főszerkesztő ismét Danyi Magdi lett, természetesen az ő szempontjai domináltak, de az összetételből látni, hogy megnövekedett a fiatalok jelenléte, és várható volt, hogy ez előbb-utóbb szemléletbeli, magatartásbeli változásokat is eredményez. Ekkor még, 1982 februárjáig, Temerinben voltam tanár, és ez azzal a következménnyel járt, hogy a szerkesztőség munkájában csak rendszertelenül vehettem részt. Súlyosbította a helyzetem, hogy a három magyartanárral közül az egyik hosszabb gyógykezelésre szorult, így őt is helyettesítenem kellett. Fél éven át csak aludni jártam haza az iskolából. Ekkoriban történt az az anekdotikus eset, hogy a Temerinbe kilátogató szerkesztőtársaim egyikét megharapta egy falusi kiskapuba beszorított kóbor kutya. Erről azt hitték, hogy az udvaromból szökött ki, amikor a kaput kinyitották, és az én kutyáimmal együtt szerencsésen bekényszerítették a portámra. Másnap reggel aztán, legnagyobb meglepetésemre, a fészérből kirohant az idegen eb, hogy engem is megmarjon. Később – mint azt egy tíz-egynéhány évvel később kirúgott, börtönbüntetésre ítélt volt államvédelmis tiszt Mitrovicáról szabadulva elmesélte – a távollétemben a házamba poloskákat telepíteni akaró belügyesekkel is bátran szembeszállt a már sajátjának érzett falkával egyetemben. Akkor így úsztam meg, ha tényleg megúsztam, mert nem biztos, lehallgatások nélkül.

De komolyra fordítva a szót, a szerkesztőbizottságnál sokkal fontosabb szerepe volt a folyóirat sorsát meghatározó kérdésekben az *Új Symposion* Kiadói Tanácsának. Az igazi

csaták ott dúltak, és korántsem esztétikai kérdésekről. A kiadói tanácsot az ifjúsági szövetség tartományi titkárságának az elnöksége nevezte ki, ebben ifjú pártbürokrátakon, az akkori küldöttrendszer kacskaringós mechanizmusával odakerült, különféle hatalmi struktúrák által delegált embereken kívül irodalmárok is voltak, 1977-ben például Ács Károly, Sinkovits Péter, Utasi Csaba és Végel László is. Ennek a testületnek kellett azután állást foglalnia a lap 171–172. számának ügyében. Ez volt az úgynevezett „erotikus szám”, amelynek nyomtatását Bálint Imre, a Forum vezérigazgatója felfüggesztette, olyan sikerrel, hogy közel egy évet kellett várni a megjelenésére. A kiadói tanács ülésére a főszerkesztő meghívta a szerkesztőbizottságot is, én is ott voltam, de mi nem vettünk részt a vitában, legalábbis a hivatalos részében nem. Amire emlékszem, Utasi Csaba, ő volt a tanács elnöke, és Ágoston András derekasan kivette részét az *Új Symposion* védelmében. Attila prózája hozzám nem állt közel, viszont természetes, hogy az ellene indult támadásokkal én is szembeálltam, annyira prűd – és hozzáteszem, politikailag veszélyes – volt az egész folyamat. Az újabb ügyet Balázs Attila *Közjáték Irmával* című novellája robbantotta ki, ez már 1981-ben történt, ekkor már Sziveri a főszerkesztő. Egy Sátai Pál nevű tanfelügyelő a marxista konzervativizmus szellemében a szabadkai *Hét Nap*ban intézett dörgedelmet Balázs Attila ellen, én – tekintve, hogy elég jól ismerem a „klasszikusokat” – a szegyet szeggel elve alapján egy nyílt levélben Engelsszel kólintottam fejbe Sátait. Sziveri, majd Tari István is beleszólt a vitába, utóbbi színvonalsabban ugyan, mint az előbb említett inspektor, de ő is kárhoztatta Attila „pornográf” prózáját. Én válaszoltam Tari szövegére, de ezt már a *Hét Nap* nem közölte, végül a *Symposion*ban jelent meg. (A *Hét Nappal* később egy másik ügyben is volt hasonló kalandom, akkor egy Podolszkinak írt válaszcikkemet dobták szemétkosárba.) A pornográfia vádját mindenképpen vissza kellett utasítanunk, mert ez az adott társadalmi kontextusban a politikai megbélyegzés célját szolgálta, bár

nem hiszem, hogy utóbbi vitapartneremnek ilyen szándéka lett volna. Viszont felmerült egy esztétikai problémái is. Mégpedig, hogy hordozhat-e esztétikai értéket pornográf tartalom. Az én véleményem az volt, hogy természetesen hordozhat.

Milyen más folyóiratokkal tartották a legaktívabb kapcsolatot? A zágrábi Izvor, Praxis, a belgrádi és újvidéki Vidici, Književna reč, Polja, a ljubljanaei Problem, a szarajevói Izraz – sorolhatnánk a jugoszláv folyóiratokat – történetében előbb vagy utóbb ugyanúgy lezajlottak megtorlások, leváltások, nemzedéki viták és átrendeződések, ahogyan a Symposium esetében. Ezek közt a szerkesztőségek közt állandó volt a kapcsolat, s létezett a szerkesztőségek közt szolidaritás?

1982-ig valójában nem tudom, hogyan állt a dolog a szerkesztőségek között, később a belgrádi *Književna reč*ccsel meg az újvidéki *Poljával* viszont jó volt a kapcsolatunk.

„Az Új Symposium története megírásra vár. Sokáig semmit sem tudtunk róla, és ma sem tudunk róla sokkal többet a legendájánál” – írja Szajbély Mihály. Szerbhorváth György könyvének (Vajdasági lakoma) mintha nem sikerült volna teljesen betöltenie ezt az űrt. Ön miként véli, mért nem sikerül még mindig teljesen tisztán látnunk a Symposium-mozgalom teljes történetét, a vajdasági magyar, a jugoszláv és a magyar kultúrában betöltött szerepét?

Mindenekelőtt a mozgalom megszületését, hatalompolitikai háttérét, genezisét kellene pontosabban látnunk abban a kétarcú modernizálódási folyamatban, ami a késő titosta Jugoszláviában zajlott, és amelynek jelentős hatása volt a szomszédos kommunista országokra. Ez tette lehetővé tehetséges magyar fiatal koponyák nagy számú koncentrációját, jelentős életművek létrehozását, és ez okozta a nagy bukásokat és a tévutakat is. Persze, Karl Kraust parafrazeálva, mindez csak egy – kisebbségi – társadalmi dráma cselekménye, a művészet viszont az, ami ebből majd megmarad. Azt látom, hogy – különösen az első nemzedék, a *Symposion* szerepét, majd az *Új Symposium* létrejöttének háttérét tekintve – sok a kód és a misztifikáció.

A Húsz év múltán című írásában részletezi, hogy 1983 májusában miként hurcolták meg a szerkesztőséget, különösen Sziveri János főszerkesztőt. Miért pont ekkor sújtott le önökre a tartományi hatalom? Vélhetőleg okot előbb és később is találtak volna.

danYi
magdolna

napló-részlet

Bonn, augusztus–szeptember

ES GIBT NUR EIN WIRKLICH ERNSTES PHILOSOPHISCHES PROBLEM DEN SELBSTMORD ATSZOKOTT IGE LETT KETREC-IDEGEN MAGMA-KIN FEKETE KOVEKEN
a rejszOG meg izidóban végül hogy túlordítsalak vitfelek volna lempomba is a reeperbahnummel csak egy fokkal tisztább majd átvéltozol
ágyékre szorított kézzel állni belülődi csempén a kö barna nyugalma mozdulat lehel még zöld alkalom
beismerem barátom nem volt földrengés hatalmas sziklaházba lehajtott fejjel lérek meg naponta százezereszer léfove lengén körbe-körbe hangos vigyoromban lávafúto líheg ilyen zavarosan csak magamba tudok zuhanni

WIR MÖSSEN ABSURD SEIN WIR DÖRFEN NICHT TORICHT SEIN HERR W NARANCESSÁRGÁBAN TELEFONÁL 19 ÓRAKOR SZLAV-EST IZIDO ÁTTETSZŐ SPIRALOKAT HÁNY A VIZ FÖLÉ

holnapig a ferek nyúszögve összefutnak
WÁLÁSSZ
wir haben die richtigen männer
hogy túlordítsalak
azok szakállam kiírására

itt Rheina — Plamzon még sokan a reeperbahnummelon a hölgyek az NDP-ne szavaztak ma este nem fogunk az egypártrendszerrel mikor a hölgyek
O

és
beismered-E majd piszkos kis privát geschäftjeid
[A]
valóban mit is tudnál mondani valóban mit is tudnál maraandót a szőlőkékről a rheina partján a hotelszobák megválthatatlan bűzéről.

DAS EINZIGE DENKEN DAS KEINE LÖGE IST A FOLYÓ FIGYELEM HAJOK SZORULNAK FEHERBEN GONDOLOM DRVENY EGESZEN KOZEL GÁTKEMÉNYEN ÁLLOM A PARTOT IDEGEN IDEGEN IDEGEN IDEGEN

hogy elmegyarázam a rejszög analómiáját zuhanó vaskapocsként meg versék versék jalttak az eszembe és arck arck végül a legszebb irodalmi élményem biztos valami malacsg lesz amit holnap valaki felir egy wc felére és én én én leszek az aki letöröm hogy magamba löböljem hogy magom öröjem versbe
fintorba undorod majd odahaza férged hódtsa szakállát felvéve rongyolódts púpos fekeletében telepedsz szürke szürke arcal akár a fakó öregasszony az út túlsó oldalról ki fengeri malacsal minden roggol naplókelle elgít megfüröszti paulino mein leber paulino

gyász

a foszülés fég fermeiben fehér burokban velaki
IZIDO az idegen a széllel hadakozó

Ehhez kedvezett a nagypolitikai háttér mind itthon, mind Kelet-Európában. Mi pedig egy addigra már feledésbe merült radikalizmussal kezdtünk hozzá a különféle tabuk döntögetéséhez, és igen gyorsan a hatalmi-politikai pornográfia bátyái alatt találtuk magunkat. De sorsunkat az határozta meg, hogy nem voltunk hajlandók egymást elárulni. Korábban a hatalomnak, az ötvenes évektől errefelé, minden leszámolás alkalmával sikerült kollaboránsokat találnia a szerkesztőségen belül. Ez most nem jött be nekik, és ez mindennél jobban dühítette őket, beleértve ebbe egy-két első nemzedékes symposionistát is. Utóbbiakról írtam, Fehér Kálmán egy ősrégi sorát továbbfejlesztve, hogy

„seggbe rúgta a bürokrata kutyáját / aztán elégedetten elnyújtózott a kutyaházban”. Persze Fehér Kálmán sem szerette, ha ezt a problematikát szóba hoztuk. A többpártrendszer bevezetése után, a VMDK politikai sikereinek a delelőjén megpendítette Ágoston Andrásnak, hogy kedve lenne neki is belépni a szervezetbe, de ezt én olyan hevesen elleneztem, hogy később ez az ötlet többé nem került elő.

Miként viszonyultak a magyarországi irodalmi csoportokhoz? A Lukács-iskola tagjai publikáltak a Symposionban. Milyen más irodalmi körökkel érintkeztek? Sikerült-e bármiféle kapcsolatot kialakítani a szlovákiai és a romániai magyar közösséggel és az ottani folyóiratokkal?

Azt hiszem, mindez világosan kiolvasható a lapszámok tartalmából. Ami talán kevésbé, az a *Mozgó Világgal* és az erdélyi Bretter-tanítványokkal kialakulni kezdő kapcsolat, amit persze megakasztottak a lényegében hasonló előjelű hajszáknak, itt is, ott is, amott is. Egy sympós csapattal jártam a mozgósoknál (ott döbentünk rá Czakó Gáborral, hogy rokonok vagyunk, anyám harmadik unokatestvére), Mák Ferivel meg még 1980-ban, kapcsolatépítési szándékkal Nagyváradon. S persze fontosak voltak azok a kapcsolatok is, amelyeket egyikünk-másikunk a magyarországi szamizdatirodalom képviselővel, holdudvarával ápolt.

Az 1990-ben írott Juhfarknyi konzervativizmus című írásában (amelyben több jóslatot is tesz, például előre látja Tamás Gáspár Miklós újabb fordulatát vagy a neokonzervativizmus „serénykedésének” következményeit) így fogalmaz: „Valahányszor a velős csontot és a cirfandlit tették politikai vezéreszméül ezen a tájon, az mindig a tényleges hatalmat kezében tartó vagy azt kezébe ragadni akaró kisebbségnek, az elitnek kedvezett.” Elképzelhetőnek tartja-e, hogy velős csonton és cirfandlin túl ismét megszülessék egy olyan szellemi műhely, amely nemcsak hogy politikai szerepében és mozgalmi aktivitásában hasonlít az Új Symposionhoz, de hatásában is felérhet hozzá?

Nem.

VÉLETLENÜL SE JELENTHESSEN VESZÉLYT

Szűgyi Zoltánnal beszélgetett
Bozsik Péter

*K*ezdjük az elején: mikor és hogyan kerültél te az Új Symposion környékére?

Legelőször még középiskolásként. Másodikos vagy harmadikos voltam, amikor egy dossziényi verssel elmerészkedtem Újvidékre a Katolikus portára, az *Új Symposion*ba. Ennek előzménye, hogy mindjárt elsős koromban, amikor is az adai általános iskolai évek után átkerültem Zentára, tehát már 1968 őszén megismerkedhettem Tolnaival, Domonkossal, és azt hiszem, Fehér Kálmán és mások is voltak még ott a sympósok közül, akik éppen egy happening keretében állították ki a zentai központi kiállítóteremben Benes Jóskánk kiszuperált Fityójának színesen dekorált karosszériját. Az '59-ben New York egyik képtárából induló, '62-ben már Európa-szerte elterjedt happening vagy eseményművészet tehát a hatvanas évek második felére már hozzánk, a Vajdaságba is elért. És számomra, aki tizenöt éves voltam ekkor, ez meghatározó élményt jelentett, hisz magam is próbálkoztam már az írással, képversekkel, kollázsolással.

Az egészségügyi középiskolában egy osztályba jártunk Benedek Marival, egymást lelkesítettük. Marcsu már akkor az Újvidéki Rádió rendszeres tudósítója volt, és prózát, novellákat írt, én meg a verspróbálkozások

mellett elkezdtem írogatni a *Magyar Szónak*, a *Tiszavidéknek*. Tudósítópályázatokon vettem részt, akkoriban voltak nyári, őszi, téli tudósítópályázatok, s a megjelent írásokért kaptam egy kis pénzt is, ami nagy dolognak számított tizenöt-hat évesen, hisz dohányoztam, legalább a bagóra valót megkerestem. (Volt, hogy nyertem is ilyen-olyan helyezéseket, díjakat, könyveket, ajándékokat, amit a szponzorok felajánlottak, egy alkalommal például, erre jól emlékszem, három liter jó minőségű motorolajat.) Marcsunak udvarolt Tari Pista a gimiből, akiről már tudtam, hogy költői ambíciói vannak. Bejárt az osztályba, megismerkedtünk, összebarátkoztunk. Akkoriban ismertem meg a Jancsit is, a Sziverit. Ő is egy zentai képzőművészeti találkozóra jött el Muzsláról, maga is rajzolgatott, szobrászkodott, de az még inkább csak ismeretség volt, az igazi barátság néhány évvel később, Újvidéken kezdődött. Igen mozgalmas és izgalmas művészeti, főleg képzőművészeti élet zajlott akkoriban Zentán. S engem, különösen a viszonylag eseménytelen adai művelődési élet után, minden nagyon érdekelt.

És emlékszem, Marcsuval ívnyi hammerpapírra készítettünk „művészi” plakátokat, az én plakátversem szövege egy nagy kérdőjelet formázott: *Miért van az, hogy a füst szennyes, mégis a magasba száll?* S ezeket feltettük a tábla fölé, játszottuk kicsit az eszünket, de jó volt, hogy senki nem hagyta szó nélkül, aki belépett a tanterembe. Verseket az osztályban. És mindenkinek tetszett, akinek eldicsekedtünk vele, a *Sympó*ban is csak biztattak, hogy csináljunk mindent, fel kell kavarni az állóvizet. Tavasszal ellátogattam ugyanis Újvidékre, s mutattam egy-két versem is Tolnai Ottóéknak, de ők a bátorítás mellett azt mondták, sok verset vigyek, hogy jobban meg lehessen ítélni az egészet.

S akkor a nagybátyámtól kölcsönkért írógéppel gondosan legépelte verspróbálkozásaimmal mentem el aztán a *Sympó*ba, és a szerkesztőségben átadtam egy paksaméta verset Ottónak, hogy hát nézze, nézzék meg. Aminek az eredménye az lett, hogy 1971-ben, az *Új Symposion* 76. (augusztus) számában megjelentek első verseim (szám szerint 13 vers)

a II. számú mellékletben. Azt hiszem, hogy Domonkos *Kormányeltörésbenje* volt az I. számú melléklet, az előző számban, és ebben, a másodikban szerepeltek Kasziba István, Letsch Endre meg az én verseim.

A melléklet az külön volt?

Nem, a számban, azonos méretű a folyóirattal, de egy nem lefűzött 12 oldalas betétblokk a folyóirat közepén, kivehető, és írja rajta, hogy *versek 2.*

És amikor szóltak, hogy megjelent az *Új Symposion* (október, november lehetett, mert nagy csúszások voltak már akkoriban is a megjelenésekben), a tanítási szünetben nagy boldogan vettem is egyet, de délben, amikor mentem, hogy vegyek még egy példányt, már zárva volt. – Betiltották a számot – mondta az újságárus –, telefonáltak, hogy haladéktalanul vissza kell juttatnunk a példányokat Újvidékre.

Ezt a számot?

Igen. Rózsa Sándor *Mindennapi abortusza* miatt. Nagy öröm, és máris egy pofára esés. Később azért kaptam még példányt Viceitől. Én akkor, 1971-ben harmadikos, negyedikes voltam, '72-ben végeztem, és utána mentem Újvidékre az orvosira. Folytatni az egészségügyi pályát.

Újvidéken?

Igen. Az egészségügyi középiskola logikus folytatása volt az orvosi egyetem. Felvételizni kellett. Az ország minden részéből voltak jelentkezők, és csak százötven hallgatót vettek föl. Nehéz volt, mert szerb nyelven ment a felvételi, vegytan, fizika meg biológia, olyan tantárgyakból, melyeket mi egyébként is csak az első, második évben tanultunk, tehát a gimisekhez képest nagy hátrányban voltam. Az a nyaram egészében ráment, de sikerült, 138. vagy 140. lettem, de felvettek.

Nem is tudtam, hogy te orvosi egyetemre jártál.

Az egészségügyi pályát tudatosan választottam. Otthon ugyanis azzal a jó tanáccsal szorgalmazták a továbbtanulásom, hogy olyan pályát próbáljak választani, ahol van

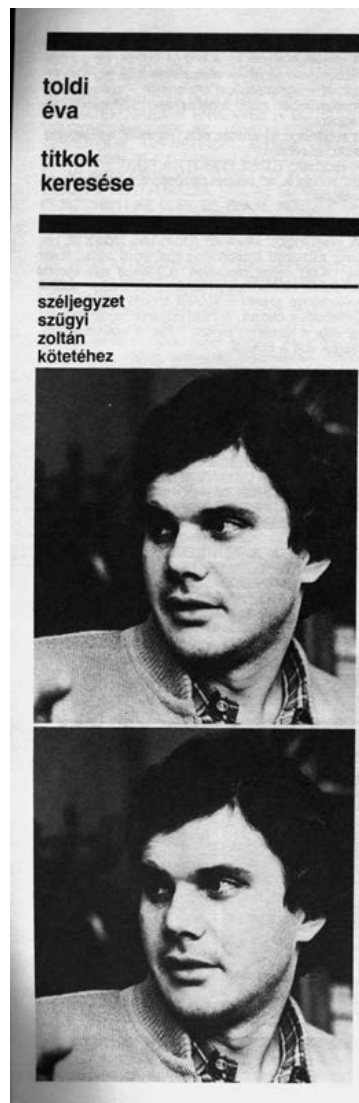
továbbtanulásra is lehetőség, de ha úgy adódna, akkor egy középiskolai diplomával már munkát is lehet találni, tehát ne gimibe menjek, mert nem tudják garantálni, hogy négy év múlva képesek lesznek-e pénzelni az egyetemet. A kisember parasztlogikája, de esetemben teljesen jogos.

A nővérem például – három évvel idősebb – vegyészetre ment. Befejezte Zentán a középiskolát, s ment Szabadkára továbbtanulni a főiskolán.

Zentán a gimi mellett közgazdasági, vegyészeti, egészségügyi és szakipari középiskolák voltak. Sokat törtem a fejem, és amikor mindent végiggondoltam, az egészségügyi pálya mellett döntöttem. Az első osztályban a magyardolgozatomban, amikor arról kellett írni, hogy „miért ezt a pályát választottam?“, akkor én szépen meg is fogalmaztam, hogy a vér az egyetemes. A vér az, ami minden emberben van, s minden emberben egyformán közös. Mindegy, fekete, fehér, sárga, barna, nincs különbség, és nincs gazdag vagy szegény, uralkodó vagy szolgáló, tudós, tudatlan, magyar vagy szerb, s a vér az, ami egyforma, és összeköt bennünket, embereket, mindannyiunkat az egész földkerekségen.

Mennyit végeztél el az orvosiból?

Csak az első évet. Az orvosi pálya – ahogyan már maga az egyetem is – teljes embert követel. Én viszont akkoriban már egyre többet írtam, publikáltam is – a *Sympo* mellett a *Híd*ban, *Képes Ifjúság*ban, *Magyar Szó*

ban –, és Újvidéken nagyon élt az Ifjúsági Tri-
bün is, s ha csak tehettem, mentem a progra-
mokra. Az irodalom, a művészetek érdekel-
tek inkább, az egészségügytől pedig mind
jobban távolodtam. Már biztos voltam ab-
ban, ha maradnék is ezen a pályán, legfeljebb
elméleti kutató vagy misszionáriusi tevékeny-
ségre lennék képes. Meg kellett értenem, más
az elmélet, más a gyakorlat, nem lehet egy
emberrel foglalkozni annyit, amennyit kel-
lene, már a diagnosztizálásnál sem. Végül is
az egészségügy is egyfajta iparág, egy munka,
ami már nem igazán vonz. Nekem a fennköl-
tebb egészségüghöz lett volna közöm. És az
is mind jobban zavarni kezdett, hogy a titu-
lus, a doktori cím számít inkább mindenütt
az életben, mintsem a mögötte lévő ember,
különösen a kisebb közösségekben. Tény, hogy
biztos egzisztencia, de ha csak ezért tisztelik
az embert, inkább lemondok róla. A kettős-
ség, mármint egészségügy és irodalom, ná-
lam sehogyan sem akart menni. Elképzelni
sem tudtam, hogy például öt-hat évig hanya-
goljam az írást, s majd a diploma megszer-
zése után esetleg visszatérhetek hozzá. De az
irodalomban sem lehet igazán csak „félíg”
gondolkodni. A legfontosabb pedig épp a
gondolkodás kellene hogy legyen. Amit soha
semmilyen körülmények között sem vehet-
nek el tőled.

1973 júniusában meghívtak Kičevóra a rá-
dió szervezésében. Sorra zajlottak ország-
szerte a fiatalok részére szervezett irodalmi
fesztiválok, és a nemzetiségi kulcs alapján a
Vajdaságból a szerb fellépő mellé mindig
hívtak egy magyar, ruszin, román, szlovák
író-töltőt is. El is mentem. Ekkor már vég-
képp hajlottam afelé, hogy „hivatalosan is”
pályát módosítok, az irodalom irányába.
Megnéztem, át tudnék-e iratkozni a magyar
tanszékre. Lehetséges, de felvételizni kell,
mivel nem gimit végeztem. Három tantárgy-
ból. Magyar nyelv, magyar irodalom, magyar
történelem. Nagy volt a lemaradásom, hisz
hiába próbáltam én a középiskolában ön-
szorgalomból sokat olvasni (az egészségügyi
elég kemény dolog középiskolában is, reggel
hattól délig gyakorlat a kórházban, délután
meg a suliban). A nyaramat ezúttal tehát ezzel

töltöttem, és szeptemberben sikeresen felvé-
teliztem a magyar tanszéken.

Bölcsész lettél.

Igen. Az első két évet meg is csináltam, hi-
bátlanul, de hát ezek az alapok, kellettek.
Utána kezdtem én is „elkutyulni”, nem biz-
tos, hogy úgy s annyira érdekelt a vajdasági
magyar irodalomnak a kritikai hozzáállása,
arról már alakulóban volt saját véleményem
is. Aztán jöttek a további dolgok...

Összetűzések az első nemzedék tanáraival?

Részben csak. Én kerültem a konfliktust, de
nem tudtam elkerülni például a metodiká-
ból. Mondtam a vizsgán, hogy ezt meg ezt
tanultuk – „felmondtam a leckét” –, de ne-
kem van más ötletem is. Hülye fejje. Már
nem is tudom, hogy hívták a tanárunkat...

Horváth Mátyás.

Igen. Nagy boldogan előadtam a mondani-
valóm, mire ő (végig mosolyogva hallgatott)
azt mondta a végén, jó, jó, ez: ötös (ami ugye,
bukást jelent). Arra még ráér, Szügyi úr, hogy
a reformról értekezzen... De én ilyen bamba
voltam, hogy nem mértem fel a helyzetem,
hogy a mosoly cinikus, s így vágom el magam.

*Szegény Horváth Mátyás nagy bolsevik volt még az
én időmben is, amikor már leszálló ágon volt.*

Persze, nem csináltam ebből nagy problé-
mát, de ilyesmi is hozzájárult, hogy hanyag-
oljak.

Mikor kerültél a Symposium szerkesztőségébe?

Hivatalosan későn, csak 1980-ban lettem
impresszumban is jegyzett szerkesztőbizott-
sági tag (akkor is csak Jancsi határozott köve-
telésére, formalitásnak tartottam, szerepel-e
a nevem, mikor amúgy ott vagyok). Egyéb-
ként meg attól kezdve, hogy átmentem a tan-
székre (ez 1973 ősze), voltaképpen bejáratos
voltam a szerkesztőségbe. Ekkor jöttek Újvi-
désre Jancsiék is. Tari évet ismételt a gimi-
ben, tehát, amíg én az orvosi egyetemem vol-
tam, ő ott maradt Zentán, Jancsi és Fenyvesi
Ottó pedig egy évvel fiatalabbak. Az első év-
ben még egyedül voltam, és más környezet-

ben. Bálint Bélával is inkább a Tribünön barátkoztam.

Ki csinálta akkor a Tribünt?

Bálint Béla, és tőle én vettem át a stafétát...

Ki volt a Bálint Béla? Én nem ismertem.

Zentai, egy évvel idősebb nálam, még Zentáról ismertük egymást, ő gimit végzett. Aztán az orvosira járt (1978-ban diplomázott). Az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztőségét ő vezette, és mikor lekerült Belgrádba, egy jó fél évre én vettem át a magyar szerkesztőség programjainak lebonyolítását. Megörökölttem és levezettem. 1973 őszétől, amikor már Tarival és Jancsival alkottuk a triumvirátust, még Bálint Béla is gyakran jött velünk. Sőt, vele és Jancsival voltunk hármásban Zágrábban is, az Ady-kör meghívására. Béla akkoriban verseket írt. Egyszerre jelentek meg első könyveink, 1977 tavaszán. A *Gemma Könyvek* (első kötetesek sorozata) 7. darabja az övé (a Jancsié a 6., az enyém a 8.).

És mi lett vele?

Belgrádban szerzett szakorvosi képesítést 1983-ban, majd egy évre rá Újvidéken magiszteri fokozatot. Aztán 1996-ban Belgrádban védte meg nagydoktori munkáját, s előbb Zentán tanított, majd a belgrádi Transzfuziológiai Intézetben, azután pedig a Katonai Akadémián lett orvos. 1989 óta az Orvosi Kar tanára is. Úgy tudom, 1985-ben jelent meg utoljára verseskötete *Kékperje* címmel, az újvidéki Forumnál. Máig Belgrádban él.

Neki ment.

Igen. Neki ment. Többen voltak s vannak ilyenek, Pap Jóska is orvos volt, ugye... Nem ritka, de bennem nem akart működni ez a kettősség. Amikor először fölmerült bennem, hogy választanom kell, vagy az egyik, vagy a másik, akkor szabályosan belebetegedtem, hogy egyiket el kell engedni, de hogy nem tudom teljes szívvel együtt művelni mindkettőt, azt meg éreztem. Azt hiszem, belezarodtam volna, ha sokáig erőltetem.

A lényeg, hogy így találkoztunk mi, fiatal írópalánták Újvidéken, és innentől kezdve

évente néhány publikációm nekem is volt mindig az *Új Symposion*ban is, ahová meglehetősen gyakran be-belátogattunk. Külön-külön is, de általában együtt. Hányban is jöttek Danyi Magdiék?

'74.

1974-ben (már nem tudom pontosan), 1975-ben közös albérletben voltunk a Bognár Antival (a másik szerkesztővel). Együtt laktunk a Limánon. Akkoriban ismertem meg Gulyás Jóskát is. Jancsival rendszeresen jártunk a *Sympóba*, és nem voltunk feltétlen hívei az amúgy jól megszerkesztett, de inkább az úgymond a könyvespolcra bármikor lehető esztétizáló számoknak. Hiányoltuk az aktualitást, a pezsgést, a mozgást, az életet...

Ez egy unalmasabb korszaka volt az Új Symposionnak az olvasóközönség felől, szakmailag lehet, hogy más volt egyébként. De az, hogy esztétizáló és strukturalista irányba ment el, hogy tele van ilyen grafikonokkal ez a Danyi-éra, ez annak volt köszönhető, hogy a '71-es betiltás után ilyesmit engedélyezett a hatalom?

Valószínűleg igen. Ez így kimondva talán soha nem lett, de minden bizonnyal ez volt a háttérben. Meg lehet ideologizálni csupán az érték közvetítés, értékmentés fontosságát, de az igazsághoz az lehet közelebb, hogy a '71-es betiltásokat követően társadalmilag, politikailag egyszerűen nyugodtabb időszakra volt szükség. Olyan számok készültek, melyeknek igazából nem volt semmilyen politikai felhangjuk, gyakorlatilag nem volt konkrét aktualitásuk, senkinek sem szolgáltathattak semmilyen alkalmat a nemtetszésre. Akkor nem tűnt föl annyira, hihetővé lett téve, hogy ez így most jobb mindenkinek. Lehetett publikálni, nem voltak problémák.

Tehát akkor azt mondod, hogy az indulásokat az akkori szerkesztőséggel megfigyelő szerep volt? Amikor ti odakerültetek, milyen volt a viszonyotok az első generációval?

Kezdetben mindenképpen viszonylag jó volt azért a kapcsolat. El-elmenegettünk irodalmi estekre is. Csináljátok, vigyétek! Engedték, de én például azt is hiányoltam, hogy

a középiskolákat nem látogattuk módszere-
sen. Ahogy nekem nagy élmény volt közép-
iskolásként a sympós happening, ugyanúgy
biztosan jól megmozgatta volna az akkori fia-
talok fantáziáját is egy-egy irodalmi találko-
zás. Hiányzott a szélesebb értelemben vett
élet a *Sympo* körül. Ezen most így utólag is
érdekes elgondolkodni. Mi azért szerettük
meg a *Sympót* annak idején, mert élt, moz-
gott, volt minden. Ők nyilván ismerték a po-
litikai instrukciókat. Nem véletlenül lett a
Tolnai után Danyi Magdi kinevezve fő- és fe-
lelős szerkesztőnek. És ott voltak a kény-
szerű, féléves csúszások, ha decemberben je-
lenik meg a májusi szám... holt dolog.
A könyvtárnak jó az csak, archiválásra.

És miért voltak ezek a csúszások?

Talán éppen azért, hogy még véletlenül se
jelenthessen veszélyt, még esetleges aktuali-
tásával sem. Látszatra Magdiék is bosszan-
kodtak ezen, de elfogadták, hogy mindig min-
den a *Sympo* elé kerül a nyomdában, és bele-
nyugodtak, hogy nem igazán lehet tenni sem-
mit a késés elkerülésére. Nem véletlen, hogy
kinevezését követően Sziveri Jancsinak első
dolga volt, hogy behozza a lemaradást, és
megkísérelje elérni a *Sympo* rendszeres idő-
beli megjelenését.

Egyébként a szerkesztőbizottságba, azt hi-
szem, a legkorábban Fenyvesi került be
(1977), majd azután egyszerre Balázs Attila,
Beretka Ferenc, Csányi Erzsébet, Csorba Béla,
Faragó Kornélia, Mák Ferenc, Sebők Zoltán,
Sziveri, de az igazi „nemzedékváltás” tulaj-
donképpen csak akkor következett be, ami-
kor Danyi Magdi és Bognár Tóni után Jancsit
nevezték ki főszerkesztőnek (1979 őszén?).
Igazából ekkor zárult csak le a „lagymatag”
időszak.

*Egyre több helyen elhangzott az, más interjúban is,
hogy az első generáció végül is kettészakadt. Meg-
maradtak az írók vagy a renitensek, nyilván nem
véletlen, hogy Domonkos Istvánnak végül is el kel-
lett mennie, mert ellehetetlenült a helyzete, az írók
egy külön pályán futottak, és külön pályán futottak,
mondjuk így, akik bekerültek az egyetemre, és tanít-
tották a következő generációkat, beleértve engem is.*

Konfliktus nem volt?

Igazából volt, ha azt vesszük, amit lehetett
észlelni is, de konkrétan sosem került terít-
ekre. Nem tudom, hogy hogy volt irányítva,
de a lényeg az, hogy az egyetem és az íráság
mellett ott volt még a média, a sajtó, a rádió.
És a „fontosabb személyek” az első generáció-
ból azért kivétel nélkül jó pozíciókat tölthet-
tek be. De Domi például csak a *Képes Ifjú-
ság*ba kerülhetett. Az nem éppen az írói lelket
legjobban melengető munka, terepes újság-
írónak lenni... És akkor folyton azt hallgatni,
így nem lehet itt élni. Hát, tényleg nem...
Domi maga is sokszor szóvá tette ezt, pana-
szosan, de mintha föl sem merült volna sen-
kiben a kérdés, hogy miért nem lehet neki is
egy kényelmes rádiós állása például, drama-
turg akár, vagy valami ahhoz hasonló. Őt ez
valamiért nem illette meg. Mikor mi kezd-
tünk el munkát keresni, akkor nekünk is
szinte eleve csak a *Magyar Szó* jöhetett számít-
ásba. Magam is jobb híján mentem oda.
Apám meghalt, megnősültem, volt elég ba-
jom, pénzkeresővé kellett válnom, de esé-
lyem sem lett volna egy nyugisabb munka-
helyre. Én betudhatom ezt annak, hogy akko-
riban nagyon alkoholizáltam, de éppensé-
ggel nekem is segítségre lett volna inkább
szükségem, s nem az ellehetetlenítésre. Aho-
gyan Jancsinak is. De csak újságíróknak me-
hettünk. Jancsi a *Bánáti Híradó*hoz került pan-
csovai székhellyel, én pedig Zentára, a *Tisza-
vidék*be.

Igen, de ez már a bukás után volt?

Nem, ez még a bukást megelőzően. 1977-
ben, amikor az első verseskönyveink is meg-
jelentek.

*Ez előbb volt, mint a *Sympo*?*

Igen, Jancsi kinevezése az *Új Symposion*
szerkesztőjének, úgy emlékszem, csak jó két
évvvel később, valamikor 1979 őszén, 1980 te-
lén történt meg.

Nem '78-ban?

'78-ban még csak szerkesztőbizottsági tag
volt, azért meg nem járt semmi fizetség. 1977-

től dolgoztunk mindketten a *Magyar Szóban*, ő pancsovai tudósító volt, én meg Tisza-vidéki, és onnét mentünk el katonának is egymás után, én Kninbe, ő Gospićra, 1978-ban, s szereltünk le 1979-ben. Nem olyan kellemes emlékek ezek. Ennyit érdemel az ember. Nem tudom, milyenek most a viszonyok a *Magyar Szóban*, de akkor a pontozásos besorolás alapján kaptuk a fizetést. Hogy érthető legyen, egy példa: egy mozifilm bejelentése, azaz egy plakáthír az 1/9 egység, és 24 egység kellett egy hónapban a norma teljesítéséhez. Na most, ha ezt én írom meg, Szügyi Zoltán, vagy Sziveri János, akkor a mi szorzószámunk 760. Ha ugyanezt a párt munkájáról rendszeresen beszámoló K. F. vagy P. P. írja meg, akkor legalább négyszeresét keresi meg velem, mert az ő szorzószámuk 3000.

Mármint a normapontja?

Igen. Akármit csinál, nem érheted utol, nem beszélve arról, hogy eleve a főszerkesztő értékeli, mi mennyit, hány egységet ér. Rendre „aláegységelték” bennünket, de ennél is rosszabb volt hallgatni a rendre elhangzó kommentárokat: ennyi pénzért dolgozni..., nyomasztó légkör, rendesen le voltunk sajnálva... Az örökös „jópofizások” ellenére Dominak sem volt könnyű a *Képes Ifiben*. Nem örültünk neki, és magunk között sokszor megbeszéltük, hogy nagyon nincsenek rendben ezek a dolgok, de pénzt kellett keresni.

Ti a Symposium szerkesztését hobbiból csináltátok?

A fő- és felelős szerkesztőn, a grafikai szerkesztőn és a szerkesztőségi titkáron kívül igen. Amikor Jancsi megkapta a kinevezést, azonnal ott is hagyta a *Magyar Szót*. A szerkesztőbizottsági tagok egyébként nem kaptak semmi juttatást.

De honoráriumot sem?

A *Sympo* azt se nagyon tudott fizetni. Vagy ha igen, hát nagyon keveset. Nálunk nem úgy volt, mint a magyarországi folyóiratoknál, hogy négy-öt-hat vagy még több ember is főállásban dolgozhatott egy komolyabb folyóiratnál.

Jancsi tehát főállású szerkesztő lett, én meg maradtam továbbra is a *Magyar Szó* zentai szerkesztőségében, a *Tiszavidéknél*.

Ez '80-tól volt.

Igen, 1979 késő ősztől vagy 1980 legelejétől egészen 1983 tavaszáig-nyaráig.

És akkor hogy zajlottak a szerkesztőségi összejövetelek, hogy határozatok meg, hogy mi legyen a számban?

Elég gyakran összejöttünk. Nekem az újság révén adódott, hogy hetente elvállalhattam a *Tiszavidék* tördelésének felügyeletét, így kifizették az utat Zentáról Újvidékre és vissza. Így csütörtökönként általában bementem a *Sympóba*, ahová kivétel nélkül mindig jöttek-mentek többen is (az *Új Symposium* szerkesztősége ekkor már a Katolikus portáról átkerült a Forumba, a harmadik emeletre, könnyebben ellenőrizhető területre). Jancsi is igyekezett ilyenkorra betervezni a hivatalos összejöveteleket is. Bennem a csütörtök délutánok maradtak meg leginkább.

Tehát hetente találkoztatok.

Rendszeresen. Kivel többet, kivel kevesebbet, de ha valami fontosabb is adódott, Jancsi körtáviratot küldött szét, és aki csak tehetett, meg is jelent.

És hogy zajlottak ezek a megbeszélések?

Nagyon élvezetesen, mindig igazi baráti hangulatban. Jancsi elmondta az aktuális bennfentes történéseket, hogy mikorra várható az aktuális szám, milyen anyagok jöttek. Aztán szóba került kinek-kinek mi van a tásolyában, ki min dolgozik épp, mit tervez, mire kellene nagyon odafigyelni, mit kellene feltétlenül megírni, becserkészni, mit lenne érdemes fordítani és így tovább. Egymást biztatunk, buzdítottuk, és mindig szervezkedtünk. A teljes társaság ugyan ritkán volt együtt, de azért nyolcan-tizen voltunk, általában. Végül, persze, a legtöbbször, s többnyire mindannyian, együtt elmentünk egy közeli kocsmába.

Mondtad, hogy Jancsi találta ki, hogy vissza kell állítani egy aktuális, publicisztikai rovatot, a Centripetális farokot?

Nem emlékszem biztosan, ki is vetette fel legelőször – lehet, Csorba Béla –, de hogy Jancsi azonnal támogatta, az biztos! A *Centrifugális sarok* volt, ugye, anno az „öregeknél”...

A Centripetális farok olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyek részben vagy egészben tabunak számítottak. Amelyekről a hivatalos sajtóban nem írtak, vagy ha igen, akkor a hivatalos verziót szajkózták. Mint az ún. Orgona-ügy, az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok betiltása, megszüntetése... Miért tartottátok ezeket fontosnak?

Mert ez az igazi élő közeg. Ezt hiányoltuk a leginkább Magdiéknál. Vannak dolgok a kultúrában, a közgondolkodásban is, melyek mellett egyszerűen nem mehet el szó nélkül a gondolkodó ember. Gondoltuk mi. Az író-társadalomnak is le kell valahogy reagálnia a dolgokat. Nem okvetlenül cinikus fricskának kell lennie, de fel kell kelteni rá a figyelmet. Ez van. Emberek, állj! És mindennek általában ilyen-olyan következménye is van.

Reflektálni kell a világban és a körülöttünk történő dolgokra is. Az adai Szarvas Gábor- napok leállítása, azt hiszem, korábban volt, de Csorba Béla írt a kanizsai Orgona-ügyről *Megy a gőzös, megy a gőzös...* címmel, de Balázs Attila, Radics Viktória, Kalapáti Ferenc és mások is rendszeresen írták a maguk szösszeneteit (a végén már volt, hogy hat-nyolc oldalt is kitett a folyóirat végén helyet kapó rovat), Viktória Színház a színházban című írása a 26. Sterija Játékok kapcsán ki is verte rendesen a biztosítékot, de ott volt a „lengyel szám” is, a lengyelországi események kapcsán.

Mit gondolsz, így utólag, ennyi év után, végül mi volt a megszüntetések oka?

Érett ez különben... Ha úgy szervezed a folyóiratot, ahogy a Jancsi ideje alatt szerveződött, óhatatlanul minden kérdés napirendre kerül. Az előző generációk is. Nem mondható az, hogy a szerb közeg nem viselte volna el, s nem is csak magához a nyelvhez köthető ez. Politika. Mindenütt megvoltak a párthoz mindenáron lojális magyar emberek. Észre lehet venni, ki generálta a problémát, honnét ered. Nem Belgrádból jelentették föl a Szarvas

Gábor-napokat, hanem helybeli adai vagy moholi – egyébként legalább tartományi pártbizottsági tag – magyar ember. „Érdekes, hogy a magyar nyelvi konferencia meghívója csak egynyelvű.” Persze hogy érdekes lesz a tartományiaknak, a belgrádi elvtársaknak még inkább, és mi, lám, megmutattuk, milyen éberek vagyunk! Nem bizonyíthatom, de Major Nándornak és más tartományi kreatóroknak, politikus magyar embereknek, minden bizonnyal fontos volt, ha időnként felmutathattak valamit. És nyilván nem maguk közül áldoztak be embereket. Tolnai esetében még volt valamilyen nagyobb kiállítás. Jancsi már magára maradt. Én nem tudom, milyen elkötelezett magyar értelmiségiek épültek be a vajdasági, szerbiai, jugoszláviai politikai elitbe.

Mindenesetre valahogy beépültek, mert azért csak lett belőle bírósági tárgyalás.

Lett, lett, de csak Jancsi esetében történt „kivégzés”.

Akkor még nem lehetett tudni pontosan, hogy mi lesz a Tolnaival.

Igen, de Tolnai Ottó még azért a per után nem lett ellehetetlenítve oly módon, mint ahogyan a Jancsi. Azt hiszem, nehezen vagy nem is viselte volna el a vajdasági kultúra, ha abban az időben mindenkit, az egész első nemzedéket, úgy an blokk „lezárnak”. Esetünkben viszont, a történések szerint, már meg lehetett tenni. Jancsi még munkát sem kaphatott, még az újvidéki Petőfi Művelődési Intézetbe portásnak sem vehették fel, pedig azt is megpályázta...

Így került dramaturgnak Szabadkára?

Igen. Ristić a Szabadkai Színházban. Egyedül Ristić állt vele szóba, vette magához dramaturgnak, állt ki mellette. „Te jó költő vagy, jó ember, nem hagyhatlak elveszni.” És közben itt volt az egész vajdasági magyar intézményrendszer a teljes vajdasági magyar értelmiségi vezetőivel egyetemben – beleértve az „ős-sympósokat” is –, és hivatalosan senki, de senki nem merte felvállalni, hogy munkát adjon Sziverinek.

És a többieket is érte különféle retorzió?

Persze. Mindenkit elővettek. Kit jobban, kit kevésbé, de érezhetően fagyossá vált körülöttünk a levegő... Engem például a *Sympo*-ügy kapcsán Zentán a szerkesztőségben a pártbizottsági ülésen „próbálgattak”. (Még a katonaságnál adtak egy pártkönyvet, gyalogos tizedesnek képezték ki Kninben, ahová mintegy büntetésként kerültem, mert nem vállaltam a folyami bűvárságot, mivel az önkéntes alapon szerveződött, s a kiképzés végén se szó, se beszéd mindannyiunk kezébe odanyomták a párttagsági könyvecskét.) Emlékszem, hogy B. M. mily módon próbálta szemléletessé tenni tevékenységünket: „Zoliék a befagyott Tiszán léket ütöttek, és betakarták, s megpróbáltak becsalogatni bennünket, hogy belelökjenek...”

*Mármint a *Sympo*val?*

Igen, hogy ilyen a *Sympo*-eset. S hogy most már bevallhatok mindent, mert a többiek, Csorba is, Mák Feri is, Losonczi is, mindenki bevallott már mindent, magamra maradok a makacssággal, hogy nem mondok semmit. Mondtam nekik, én semmilyen lapon kívüli szervezkedésről nem tudok, s kihagytak, ha ilyent szerveztek, és egyébként sem hiszem el, hogy bármit is „bevallottak” volna.

Ez olyan pártkihallgatás-féle volt?

Igen. Meglehetősen körítéssel. És mindenkinél próbálkoztak azal is, hogy a többiek „már vallottak”. És közben egyik-másik kolléga általában fel is vetette: „Muszáj nekünk eltérni, hogy ilyen elem is velünk dolgozzon?” Aztán nemsokára el is mentem, előbb fizetés nélküli szabadságra, aztán közös megegyezéssel magam kértem munkaviszonyom megszüntetését.

Kinek több, kinek kevesebb jutott a megpróbáltatásból, de a legrosszabb helyzetbe Jancsi került. Megbélyegezve. Jövedelem nélkül. Az öreg Matuska-házban lakhattak Te-

merinben, azt hiszem, ingyenesen. Kemény telek jöttek. Jancsi már beteg, amit a barátokon kívül alig akar komolyan venni bárki is. Cudar világ lett. S ebben a kegyetlen időszakban, nyilvánvaló, hogy elfogadta az egyetlen mentőövet, a szabadkai munkalehetőséget. S el is költöztek Szabadkára.

*Igen, akkor én Szabadkán dolgoztam, elég sűrűn megfordultam Sziverinél, hetente egyszer-kétszer szinte. Én is azok közé tartoztam, akik abbahagyták a magyar tanszéket, mert vitába keveredtem néhány első generációs sympóssal, a Gerold Lászlóval például. Még egy kérdést fölteszek, és abba is hagyhatjuk. Te hogy látod az általatok szerkesztett *Sympo* kulturális örökségét, maradt ebből valami Vajdaságban? Mennyire követed most a vajdasági eseményeket, követed egyáltalán?*

Az igazság az, hogy nem nagyon. Szomorúan látom az elnéptelenedést, a politikai törtenések fonákságait, a megosztottságot. A leváltásunkat követően pedig én már tulajdonképpen nem foglalkoztam többé a *Symposion*-nal. Nem vettem részt már az ilyen-olyan átmentési kísérletek tervezgetéseiben sem. Úgy tekintettem az egészre, ahogyan a legvégén Jancsi is: az *Új Symposion* velünk együtt megszűnt létezni 1983-ban. Ezért is született meg egyébként az *Ex Évkönyv* is. Ezt lehetett volna továbbra is csinálni. Évente megjelentetni egy évkönyvet, jelezve, hogy igenis vagyunk még, jó anyagot is tudunk összeállítani, de az *Új Symposion* mint olyan, megszűnt.

Nagyon emlékszem, hogy a halála előtt Jancsi határozottan kiállt az *Ex* elnevezés mellett (többen, többek között Tolnai is szerette volna, hogy *Ex Symposion* legyen az évkönyv címe), *Symposion* nélkül.

Na, erről nem is hallottam.

Pedig ez annyira így volt, hogy amikor indult az *Ex Symposion*, Balázs Attilának meg a Radics Riának elmondtam, hogy én éppen Jancsi határozott ellenzése miatt nem csatlakozhatom a laphoz, ha ezen a néven kíván futni. Mert Jancsi ebben kategorikus volt – egyébként ezt meg is írtam a jubileumi számban. Különben magával a folyóirattal soha semmi problémám nem volt, kivéve az elnevezést.

A KORSZAK MEGGYŐZŐDÉSES EMBERRÉ NEVELT

Mák Ferencsel
Szerbhorváth György
készített interjút

Milyen családi, kisoárosi milióból kerültél az újvidéki Magyar Tanszékre?

Apám kereskedő volt, anyám ugyanannál a kereskedelmi cégnél volt könyvelő. Az óbecsei, vásártéri környezetben, egy valódi proletár negyedben telt el a kamaszkorom. Az első élményeim azonban paraszti udvarból valók, mert Moholon, a nagyanyámnál nőttem fel. Két-három éves koromban mentünk el Moholra, és nyolcévesen jöttünk vissza Óbecsére, ahol apámék időközben döngölt falú házat építettek. Az első élményeim a moholi ház kertjéből, a szomszéd parasztudvarból származnak, akkor még voltak látványos, nagy aratások szalmakazlakkal és csépléssel, volt kukoricatörés, volt megrakott góré, a kert végében szinte fénylő szárkúpokkal. Amíg apámék dolgoztak, jószerével a nagyanyám nevelt. Hagyományos vallásos nevelésben részesültem, megtartottunk minden egyházi és a paraszti étellel kapcsolatos ünnepet. A vallásos élet azt jelentette, hogy rendszeresen jártunk a templomba, én hittant hallgattam, és ministráltam is. Egyszer a karácsonyi hajnali misén bojtár voltam a pász-

torok közt. És nagyon boldog, elégedett kisgyerek voltam. Később ez a proletárélet már keményebb volt, verekedésekkel, bandázással járt együtt. Az óbecsei alsóvárosi Petőfi Sándor iskolában a gyerekkorom szintén csodálatos volt. Egészen kiváló tanárim voltak, akikről egyszer majd írok is, megérdemelnének egy méltatást. Aztán az óbecsei gimnáziumban folytattam, amely szellemi értelemben elit helynek számított, innen indult például ötven éve, 1967-ben a Jugoszláviai Magyar Középiskolások Művészeti Vetélkedője, amely azonban pártnyomásra Középiskolások Művészeti Vetélkedőjére változtatta a nevét. A hetvenes évek elején én is ott voltam a vetélkedőkön, szavaltam, és a színjátszó csoportban szerepeltem, az írással akkor még nem kacérkodtam.

Gyerekkorom meghatározó élménye volt a paraszti létforma, illetve a kisvárosi proletár világ közti ütközés. Óbecsén a város szélén tisztességes, becsületes emberek társaságában laktunk, akkor még gyárak voltak arrafelé. Ma, ha hazalátogatok, mintha Bangladesben járnék. A vasutat – amelyen hosszú évekig rohadtak a vagonok – azóta szétverték, a villanykarókat kivágták, eltűzelték, a gyárak közül sem működik már egyetlenegy sem. A szemét ellepi az utcákat, bádogvidék lett a környékből. A hatvanas években épült házak egy része lakatlan, beroskadtak, mindenki menekül erről a ma már lélekszomortó környékről.

1975-ben kerültem az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékére. Kellő szociális érzékkel ahhoz, hogy legyenek elvárásaim az irodalommal, a művészetekkel, illetve a művészi megszólalással, az írói magatartással szemben. De nagyon jó társaságba csöppentem. Akkor már Danyi Magdolna és Bognár Antal szerkesztette az *Új Symposiont* a Katolikus portán, az Ifjúsági Tribünön.

A KMV, a gimi idejében már kezdedbe került a lap? Miket olvastatok akkoriban?

Sőt, még korábban. A hatvanas évek végén végzett a tanszéken egy kiváló nemzedék, közülük került Óbecsére, a Petőfi Sándor általános iskolába magyartanárként a zentai

Raffai Ferenc. Az osztályfőnököm lett, és nemcsak a *Symposion*-élményt hozta el köztünk, de magát a lapot is. Kinyitottam közülük az egyik, éppen aktuális számot, és nagyon megrendített az élmény. Nem tudom, kinek a versében olvastam: „Légy hozzám kurva, kurvulj hozzám”. A keresztény neveltetésű ifjú nagyon megütközött ezen. Elborzadva adtam tovább a lapot. Idővel azután ezt is el tudtam helyezni valahová, de a modernitásban az obszcenitás, a káromkodás nekem ma is túl van az elfogadhatóság határán.

A gimnáziumban igen jó magyartanárnok volt, Bagi Ferenc, aki Kartag Nándor nemzedékével együtt részt vett a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjének létrehozásában. Bagi tanár úr vezetésével, középiskolás szinten, kiválóan megtanultuk az irodalmi művek elemzését, s ezt vittem magammal a tanszékre is. Újvidéken egy-két dolgozatomra felfigyelt Thomka Beáta, s néhányunkat – Faragó Kornéliát, Vass Évát, Csányi Erzsébetet – ő hívott át órák után az *Új Symposion* szerkesztőségébe.

Kicsit visszatérve még ifjúkori szocializációd periódusára: zajlik a szocialista modernizáció, bevezetik az öngazgatást, ott a Kommunista Szövetség. Mindez milyen hatással volt rád?

Az abszolút elutasítás érzését ébresztette bennem, és a családban is. 1944-ben ugyanis Moholon a partizánok a fölszabadulás örömeire agyonverték anyai nagyapámat, a később engem fölnevelő nagyanyám öt gyerekekkel lett magányos özvegyasszony. Nagyapám jómódú gazdának számított a faluban, munkásokat foglalkoztatott, aranykalászos gazda volt. 1944 őszén figyelmeztették az őt fenyegető veszélyre, mire ő ki is ment a tanyára, de aztán visszajött, hogy a városházán igazoltassa a maga ártatlanságát. Ekkorra azonban már feljelentés alapján keresték őt. A család tudni vélte, hogy egy szerb bérese tette a feljelentést. A történet előzménye 1941-re nyúlik vissza: amikor a Bácskát visszacsatolták Magyarországhoz, az új hatóság a megbízhatatlannak vélt szerbek egy részét áttette Bánátba. Nagyapám azonban minden egyes munkásáért jótállt, visszahozta őket. Egyért azonban nem vállalt kezes-

séget, ő lehetett a feljelentő. Ez okozta később a halálát. Anyámék sosem hangoztatták a szerbek felelősségét, a gyászos emlék azonban rátelepedett a családra, állandóan ott vibrált a levegőben. A történeteket előlem se titkolták el, de a részletekről akkor még nem beszéltek. Csak annyit mondtak, hogy a nagyapámat megölték. Talán ezzel magyarázható, hogy anyám és a testvérei a politikától, a kommunizmustól, a bolsevizmustól vagy a titoizmustól életük során mindvégig távol tartották magukat.

Hétéves koromban volt egy különös élményem. Abban az időben május 25-re, Tito születésnapjára körbehordoztak az országban egy stafétát – a neki címzett jókívánságok szóvirágaival. A kötelező iskolai rendezvényre nagyanyám úgy bocsátott utamra, hogy egy nagy bazsarózsacsokrot nyomott a kezembe. A rendezők meglátták a csodálatos csokrot, felvittek hát a pódiumra, és valamit mondtak nekem idegen nyelven. Én addig tiszta magyar környezetben nevelkedtem, egyetlen szót sem értettem szerbül. Azt szerettem volna mondani, hogy „ja ne znam srpski”, hogy nem tudok szerbül, ehelyett azt mondtam, hogy „ja neću srpski”, hogy nem akarok szerbül beszélni. Nagy volt körülöttem a megdöbbenés, de a végén nevettek egyet az oktondi kis magyaron. Otthon azonban, amikor elmeséltem a történetet, nagy volt a döbbenet, de az esetnek semmilyen következménye nem lett.

Hogy bennem a kommunizmus, a bolsevizmus vagy a titoizmus és azok változatai iránti ellenszenv mikor keletkezett, nehéz megmondani, talán a gimnáziumban. Talán a keresztény neveltetésemből adódott, hogy taszított az osztályharc, a gyűlölet- és félelemkeltés minden formája, hogy idegen volt tőlem az a világ, amelyben mindenki mindenkit megfigyelt, éppen ezért mindenki tartott a másik embertől. A hosszan sorolható példák egyike: a szomszédunkban lakott egy ágrólszakadt nagycsalád, Gizi néni egyedül nevelte a hat gyerekeit. Nyomorban éltek, mert az apjuk brigadéros volt a szövetkezetben, és azt mondta, a kommunizmust ő teljes odaadással szolgálja, a munkájáért fizetést

nem fogad el. Gizi néni mosással keresett pénzt, de annak is java részét elvette a férje, és elitta. Folyton részeg volt. Az én szememben ez egy tipikus kommunista család volt: kegyetlen apával, vergődő asszonnyal és jámbor, jószívű gyerekekkel.

Talán a gimnáziumban kezdtük érezni, hogy abban a világban semmi nem volt a helyén. A marxizmus és a politikai gazdaságtan oktatója egy volt partizán nő volt, akit valamilyen bizottság tagjaként néha fekete limuzin vitt Belgrádba, valamelyik pártközpontba. Tőle tanultuk meg a dialektikus materializmus lényegét, a munkásosztály hatalmának világhorradalmi jelentőségét és a partizánethosz sérthetlenségét. Gimnazistaként köztársasági szintű irodalmi pályázaton egyhetes ohridi utazást nyertem, ám sohasem utazhattam el a messzi tó vidékére. Jóval később tudtam meg, hogy helyettem a városi párttitkár fiát vitték a jutalomútra. A gimnáziumban a Szenteleky Kornél önképzőkör tagja voltam, nem riadtam meg a színpadtól sem. Gyakran megesett, hogy meghívtak az

általános iskolákba levezetni egy-egy vetélkedőt vagy irodalmi estet. Ilyenkor az első sorokban mindig ott ültek az öreg partizánok. Esemény múltával a gyerekek kaptak egy üdítőt, a partizánokat meg elvitték lakomára a város legkiválóbb éttermeibe. A hatvanas-hetvenes évek valóságában döbbenetes volt látni ezt a szemérmetlen könyöklést. Az ilyen történetek hatására lassan erodálódott bennem a rendszer humanizmusának mítosza. Újságíró koromig azonban a rendszerrel semmiféle konfliktusom nem volt.

A Sympót megismerve, a Katolikus portán járva nem tűnt fel mégis a lap radikális baloldalisága, legalábbis egyes szerzőknél? Vagy a Danyi-érában a lap már sokkal kevésbé foglalkozott politikai kérdésekkel...

A radikalizmus helyett inkább azt mondanám, hogy a bigott kommunista gondolkodás helyett valami újjal, frissel találkoztam. De nem kellett sok évnek eltelnie, hogy rájöjjenek, ez sem az igazi. Az volt a szerencsém, hogy ráállítottak a színházkritikára, a világ-

A TELJESSÉG FELÉ

**- jegyzetek gion nándor
díjnyertes regényéről -**

Egy-két évvel ezelőtt Végel László Makrójának örülhettünk, hisz irodalmunkban elsőként rajzolta meg ifjúságunk egy rétegének képét, s döbentett rá, hogy a vajdasági regényírásba végre betört az intellektuális gondolatnak az az áramlata, mely szembe kíván nézni valóságunkkal. Végel darabosan, nyersen, szinte lélegzetvétel nélkül felszakadt, napvilágra tört műve előbb ellenállásba ütött, majd elismerésbe.

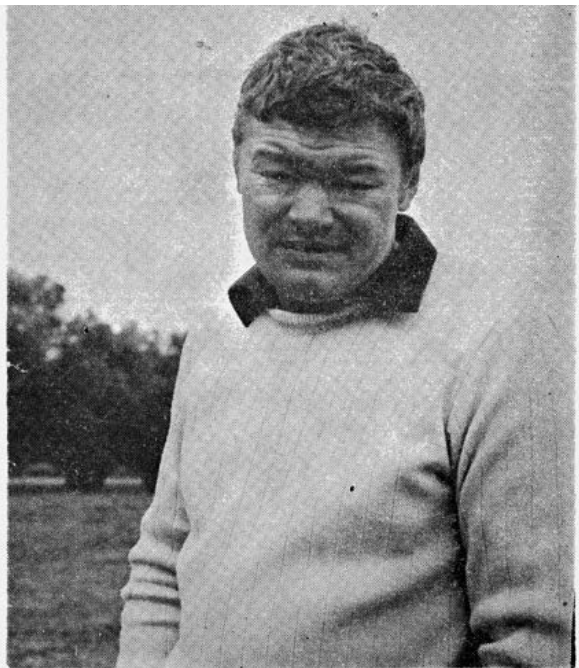
senyre kerül sor, általában maguk mögött hagyják a többit, a kifulladásokat.

Ezúttal Gion Nándor ért célba elsőnek *Testvérem, Jób* című regényével.

Izig-vérig aktuális mű ez, legalább olyan sötét színekkel dolgozó, mint Végel Makrója. Szerzőnk valahogy úgy fogalmazta meg tömören mondandóját a napokban, hogy a lelkiismeret nélküli lezülés kérdését kívánta megírni. S valóban,

regény lapjain, s amikor vagy harmadszor ül össze a kocsmában Búr, a Fehér Ló, Kovács Pali meg az „én”, cinikus heccelődésük már sötétebb a kinti, ködös éjszakánál is. Férget rágja a férget, s Török Ádám már valahol a folyón túl, a strandon fagyoskodik, egy kabinban.

Török Ádám markáns figurája a legérdekesebbek közül való. Életében van valami az örök elhivatottak sorsából. Nagy

hírú belgrádi BITEF-en és az újvidéki Sterija Játékokon minden előadást ingyenjeggyel nézhettem meg. Egészen kiváló volt a baráti társaság: a már említetteken kívül Sziveri János, Csorba Béla, Balázs Attila, Losoncz Alpár járt be a szerkesztőségbe. Majd újabb fiatalok érkeztek, közöttük volt Kalapáti Ferenc és Radics Viktória is. Derűsek voltunk, és nem az ideológiai sematizmusról beszélgettünk, hanem az otthoni dolgokról. Balázs Attila akkoriban jelentette meg a formabontó *Cuniculus* című regényét, ami, megvallom, nekem is nagyon tetszett. Jó volt mást csínálni, mást olvasni, mint ami az akkori *Hid*-ban és az átpolitizált sajtóban megjelent. Hétfégenként hazautaztunk, de alig vártuk a hétfőt, hogy újra találkozhassunk. A hetvenes években már lehetett azt is látni, a vidéken hogyan verik szét a tanyákat, addig kiváló gazdák mentek tönkre, szegényedtek el, és lettek ipari munkások. Mindez a szemünk láttára zajlott, és nem találtuk a jelenségre a megfelelő választ.

És ebben az ellentmondásos világban olvasod Ladik Katalintól a „húznak a vadlibák”-at, a Burda-verseket, s én, aki már gimnazistaként megtanultam, hogy mi a műalkotás, előbb fölháborodtam, majd elbizonytalanodtam. Elfogadtam a klasszikus fölfogáson alapuló elvárást, hogy az irodalmi mű szólítsa meg az embert, legyen erkölcsi tartalma, amivel megszólít, és legyen esztétikai értéket felmutató formája. A korabeli világban ennek kevés nyoma volt, és én kezdtem nem érteni az irodalmat. A társaságban jól éreztem magam, de az irodalmi közegben nem. Úgy hiszem, nem voltam ezzel egyedül, Csorba Béla, Sziveri János írásaiban észrevehetően keményedett a kritikai hang: akkoriban már Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versével nagyon egyetértettünk. A szabad gondolkodást és a függetlenség igényét mindenképpen tőlük tanultam. Márai akkor jött divatba, városról városra járva kerestük a könyvtárakban a könyveit. És egyszerre megjelent bennem a polgári világ igényessége iránti vágyódás, megérett a fölismerés, hogy a polgári demokráciákban volt valami, ami elemeiben és részleteiben is

több volt az akkori életünk gyakorlati valóságánál. A szerkesztőségünk évről évre egyre inkább sodródott az ellenzéki felé. Különös, hogy akik ránk akarták erőltetni a kommunista ideológián nyugvó társadalmi valóság elfogadását, azok éppen az *Új Symposion* első nemzedékének pozicionált tagjai voltak: Fehér Kálmán a Forum Könyvkiadó főszerkesztője, majd vezérigazgatója volt, Bányai János és Bosnyák István pedig tanáraink voltak az egyetemen.

Ma is elképedek, ha eszembe jut, mennyi ostobaságot tanultunk az egyetemen a műközpontú irodalomértelmezésről. Elméletgyártói tagadtak minden klasszikus hagyományt, az élet, a társadalom, a bölcsélet és a művészetek terén folyton destruáltak, és soha nem építettek. Regény helyett műalkotásról, rosszabb esetben szövegről beszéltek, és elvesztek a részletekben. Ennek a műközpontú szemléletnek semmi köze nem volt ahhoz az irodalomértelmezéshez, amit otthonról magammal hoztam. Majd jött a generatív poétika, a szemiotika, s vele együtt a posztmodern életérzés. Nem véletlen, hogy hosszú évtizedek során szinte menekültem vissza a 19. századba, a polgári értékek világába. A 20. századból Babits Mihály – akiről a magiszteri dolgozatom írtam –, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor jelentették a legtöbbet, de a népies írókat Féja Gézától kezdve Illyés Gyulán keresztül Veres Péterig egyaránt nagyra értékeltem. És valahol ott magasodik előttem ma is a Németh László-i mű. Szinte vágytam rá, hogy legyen az életemben, a gondolkodásomban valami a klasszicitás fegyelmeiből, valami a régi értékekből. A kortársak közül Herceg János példaképpé nőtt előttem, de szerettem a baloldaliságából egyre inkább kigyógyuló Fehér Ferencet és nem utolsósorban Gion Nándort is.

A regényeiben ő feszegetett tabutémákat, megemlégette '44-et...

Igen, és ezt mi nagyon élveztük. Az 1980-as évek elején már volt bátorságunk, mert láttuk, megtapasztaltuk, hogy nem vagyunk egyedül. Csorba Bélával, Sziveri Jánossal sokat beszélgettünk erről, nagyobb társaság-

ban azonban soha. Közben megérkezett a vasfegyelem, Fehér Kálmán és Bosnyák István egyre gyakrabban jött a szerkesztőségi ülésekre, hogy figyelmeztessenek bennünket, ez már a végső határ, és ne menjünk fejfel a falnak. Tito haldoklása idején, még Danyi Magdolna szerkesztésében megjelent az *Új Symposion* erotikus száma, amit a pártvezetés igen rossz néven vett. Talán a betiltás is fenyegette a lapot. Emlékeim szerint ekkortól kezdve acélosodott meg fölöttünk az ég, Fehér Kálmán ekkortól gyakorolt felügyeletet a szerkesztőség felett. Kezdetben csak a meggyőződésünket akarta formálni, később, 1983-ban, a Sziveri-féle szerkesztőség felszámolásakor viszont már üvöltött, pipájával verte az asztalt, és pártfegyelmivel fenyegette a lap vezetőit. A komor időkben Gion Nándornak a Vajdasági Íróegyesület elnökeként is állást kellett foglalnia ellenünk, de ő diszkrétebb volt, szűk körben mondogatta csak, hogy most nagyon éles a helyzet, fiúk, legyetek egy kicsit diszkrétebbek. Ma már úgy látom, számukra a saját karrierjük volt a fontos, nem irányítani, inkább figyelmeztetni akartak.

Ekkor jelent meg a szerkesztőség felett Major Nándor árnyéka is, akinek dicstelen közreműködése során végül is elbocsátották a Sziveri-féle szerkesztőséget. Ma is várom, hogy Major Nándor megszólaljon. A titói korszak után egy időben a központi bizottság tagja volt, ideológiai tekintetben Vajdaság első emberének számított. Tudtunk a belgrádi szerepléséről, a KB fórumain megtartott nagy felszólalásairól, amelyekben egyebek mellett a szlovén és a horvát nacionalizmust is bírálta. Ezek a történetek hozzám a *Magyar Szó* szerkesztőségében jutottak el. Belgrádban azután azt is mondhatták neki: na, Nándor elvtárs, most ön hazamegy a maga Vojvodinájába, és ott fog rendet csinálni, a horvátok és a szlovének ügyét pedig bízza ránk. És Major Nándor hazajött, és rendet csinált. Ekkor kezdődtek a színházak, az iskolák, a tudományos intézmények és kiadványok, nem utolsósorban az írók körüli politikai botrányok. Akkor fordult végleg az *Új Symposion* ellen, amikor politikai hatalomgyakor-

lásáról Radics Viktória megjelentette *A kultúranti visszavág* című írását.

Az egyetem elvégzése után hogy folytatódott a karriered?

1979-ben elvégeztem az egyetemet, 1981-ben elvittek katonának, ezért csak 1982 februárjában tudtam diplomázni. Óbecsén helyezkedtem el magyartanárként, de mindösszesen tíz hónapot dolgoztam, amikor rábeszélésre újságírónak jelentkeztem a *Magyar Szónál*. Ennek előzménye az volt, hogy 1975-től, másodéves egyetemi hallgatóként, a Végel László szerkesztette *Kilátóban* tévékritikával foglalkoztam. Nem mellesleg a heti rovatomért olyan szép pénzt kaptam, hogy abból gondtalanul töltöttem egyetemi éveimet. Ezért éreztem úgy, hogy én már csak visszatérek a napilaphoz. A *Magyar Szó* gyakornoka voltam, fél évig újságírtam, majd bevonultam katonának. 1982-ben – változatlanul gyakornokként – visszakerültem a *Magyar Szóhoz*. 1983 februárjában történt, hogy magához hívatott a főszerkesztő, a mindenki által rettegett Erdélyi Károly. Izzó gyűlölettel mondta: Mák Feri, baj van a társasággal. Az asztalán ott feküdtek a legutóbbi *Sympo*-számok, kinyitotta az egyiket, és megkérdezte: mi a véleményed erről az írásról? Olyasmit mondhattam, hogy nincs semmi kifogásom a cikk ellen, hiszen én is ugyanazt gondolom. Hát akkor írd meg nekem – mondta –, mi a véleményed a társaid politikai meggyőződéséről. Elvárom, hogy elítéld ifjú társaid sovíniszta-nacionalista, szocializmusellenes magatartását, és azt is írd le, hogy az állam- és rendszerellenes tevékenységükkel nem értesz egyet. Erdélyi Károly sem ekkor, sem a későbbi meggyőzést célzó „beszélgetéseken” nem volt egyedül, ott volt vele Siflis Lajos is, akinek minden bizonnyal különös feladatai voltak az állambiztonsági szervezeteknél. Amolyan ideológiai felügyelő szerepében tetszelgett, a *Magyar Szó*ban az ő tudta nélkül semmi nem történhetett. Néha az volt az érzésem, hogy még Erdélyi Károlyt is ellenőrizte.¹ A velem folytatott beszélgetések során mindig ketten voltak jelen, ami az óva-

¹ Siflis Lajos a nyolcvanas évek elején a lap főszerkesztő-helyettese volt. (A szerk.)

tosságukról árulkodott. Ha én esetleg a főszerkesztői irodán kívül bármit elmondtam volna a társaimnak – mint ahogyan el is mondtam –, ők biztos cáfolták vagy másképp súlyozták volna a történetet; szóval nagyon meg volt ez szervezve.

Erdélyi Károly követelésére azt válaszoltam, a kért nyilatkozatot én nem fogom megírni. Néhány nappal később újra kezdődött a meggyőzés, és a hangnem egyre keményebb, egyre határozottabb lett: eljutottunk addig, hogy mindketten azt mondták, el tudják lehetetleníteni a pályámat, tönkre tudják tenni az életemet. Emlékszem, erre végül azt válaszoltam: a madár se rondít a saját fészkebe, én sem teszem ezt. Hamarosan kiderült, hogy nemcsak velem tárgyaltak, hanem Bálint Sándorral, az akkori újságíróval is, aki később, az 1990-es években főszerkesztője lett a lapnak. A presszió hatására a *Képes Ifjúság* szerkesztősége is elítélte a *Symposiont*, a fiatalok „államellenes mozgalmát”, ami velünk kapcsolatban egyre többször hangzott el. Februártól kezdve két hónapig tartott ez a kihallgatással egybekötött „meggyőzés”. Május 9-én, a fasizmus felett aratott győzelem napján a tartományi pártbizottság hozott egy döntést, melynek értelmében a főszerkesztő Sziveri János leváltásával egy időben feloszlatták a szerkesztőséget is, amit a tartomány összes sajtóorgánumával együtt a *Magyar Szó* is még aznap közölt. Gyakornok voltam a *Magyar Szónál*, könnyen elbocsátottak. 1983 májusában utcára kerültem. Munkaügyi bírósághoz fordultam, de pert vesztettem. Szeptemberre lett meg a papírom, hogy nem lehetek újságíró, és akkor jött a kétéves munkanélküliség. Vagyis hivatalosan 1983. szeptember 1-jétől 1985. szeptember 1-jéig voltam állástalan, ekkor vettek fel a szabadkai Városi Könyvtárba, Slavko Matković mellé az antikváriumba eladónak. Ez sem tartott sokáig, mert a nagy tekintélynek örvendő Szentgyörgyi István könyvtáros maga mellé vett, és szűk kis csapatával együtt dolgozhattam Szabadka város történeti bibliográfiáján. Mellette tanultam meg a forráskutatás tudományának fortélyait és lényegét. Három évig dolgoztam a könyvtárban.

A hatalom keze odáig nem ért el?

De igen. 1985-ben *Becse történetéből* címmel Óbecsén megjelent egy egyházi kiadvány, melyet a katolikus írástudók állítottak össze. Az egyik fejezetében felsorolták a város íróit, a végén ott volt az én nevem is. Emiatt bevittek a szabadkai rendőrségre, ahol azt firtatták, mi közöm van nekem a kiadványhoz. A könyv megjelenésének híre még el sem jutott hozzám, a kiadvány nem is járt a kezemben. Amikor híre ment a „meghallgatásomnak”, Fejes Szilveszternek, a *7 Nap* igazgatójának közbenjárására elengedtek a rendőrségről. Még aznap a *7 Nap* egyik irodájában Fejes elmondta, hogy ő korábban közölte az érdeklődőkkel, hogy semmi közöm a kiadványhoz. Közben az ügyemben Végel László is telefonált Újvidékről. Ezekből a részletekből hamar kiderült, hogy Erdélyi Károly jelentett fel a szabadkai rendőrségen. A kiadványt egyébként hamarosan bíróságilag is betiltották. A beszámolók szerint az a népiszkolai tablókép volt ideológiailag kifogásolható, amelyen az 1941–1942-es dátum mellett „a felszabadulás első évének végzős növényedékei” felirat szerepelt. Akkoriban ez elég ok volt a betiltáshoz és az óbecsei plébános és a hívek meghurcolásához.

Szabadkán nem találtam a helyem. Igaz, Dévavári Zoltán az *Üzenet* című folyóirat minden számában helyet adott az írásaimnak, az ő segítségével jelen lehettem a város irodalmi életében. Ezek azonban már Jugoszlávia haladoklásának éveit voltak.

Meg a szocialista öngazgatásé...

A szocialista öngazgatási rendszer lényegét, működési elméletét Rehák László adta elő az egyetemen, amit azután nekünk, hallgatóknak, a vizsgán reprodukálnunk kellett. Az öngazgatás és a társult munka alapszervezete (a tmasz) a maga egész küldöttrendszerével azonban a mindennapok gyakorlatában mákonyos ködbe veszett. Emlékszem, a *Magyar Szó* szerkesztőségében a „kiválasztottak” olykor lázasan fölkapták fekete jegyzetfüzetüket, és elvonultak a tmasz-ülésre, ahonnan illetett komoly arccal visszatérni a kö-

zönséges halandók közé. Megtanultuk, hogy Tito Jugoszláviájában a dolgozóké a hatalom, amelyet választott képviselőik révén gyakoroltak. A whisky egy olyan ital, amelyet a munkásosztály választott képviselői által fogyaszt – nagyjából így állt össze bennünk a politikai valóság. Gyakorló öngazgató én sohasem voltam.

*Ma elsősorban művelődéstörténettel foglalkozol, tá-
gabban társadalomtudománnyal. A hetvenes évek-
ben, illetve előtte és utána is, a Sympóban, a Híd-
ban, a Létünkben jelentek meg társadalomtudomá-
nyos írások, vagy a lapokban is például szocio-
gráfiák, amelyek a vajdasági magyarság kérdéseivel
foglalkoztak, olykor szókimondóan, ha vörös fark-
kal is. Asszimiláció, iskolahelyzet, népességfogyás...
Ezeket mennyire követted?*

Nem emlékszem, hogy odafigyeltem volna rájuk, hogy nagyobb hatást tettek volna rám. Kovács Teréz munkáit ismertem valameny-nyire a *Sympó*ból, az egyetemisták szociális helyzetéről írt, meg a tanyavilág pusztulásáról. Nem véletlenül említettem korábban a tanyákat, ő irányította rá a figyelmemet a paraszti társadalom egyre halmozódó problémáira. Egyetemi tanáraink, Bányai János, Bosnyák István és Utasi Csaba nagyon domináltak a mi világmépünk alakításában. Ám ahogyan ők irodalomról és társadalomról beszéltek, annak semmi köze nem volt a jugoszláviai magyar valósághoz, ahhoz a világméphez, amely szerint élni lehetett volna. Nem jutott el hozzám a szociológia. Bár eljuthatott volna akár Gerold László *Rólunk is val-
lanak* című, értelmiségszociológiai kötete. Én nagyon szomjaztam a társadalom problémáiról folytatott beszélgetéseket, de csak szűk baráti körben esett erről szó.

Ez a rendszerből adódott?

Meg a félelemből. Még a legjobb barátod-
dal is csak kivételes alkalmakkor mertél
őszintén beszélni. Az Erdélyi Károly-féle ha-
talmogyakorlás idején történt, hogy Bálint
Sándorral együtt megkerestük Bányai Jánost,
a Forum Könyvkiadó akkori felelős szer-
kesztőjét, segítene megoldani a kényszer-
helyzetet. Amikor Bányai meglátott bennün-

ket, a folyosón egy ablakmélyedésbe vonul-
tunk vissza, ahol határozottan figyelmezte-
tett bennünket: fiúk, én nem is beszéltem ve-
letek, én nem is láttalak titeket. Aztán felhív-
tam Bosnyák Istvánt, kimehetnék-e hozzá az
egyetemre beszélgetni az „ügyről”. Nem az
egyetemen találkoztunk, hanem a mezőgaz-
dasági kar bejáratánál. Két órát sétáltunk, el-
mondtam, mi a feladatom, és azt hittem, azt
mondja: ne írd meg, ne tedd tönkre az életed,
a pályádat! Helyette azt mondta, nem is ér-
tem, mi a problémád, hát meg kell írni az el-
ítélő újságcikket, mert a társadalmat meg
kell védeni a szélsőségektől, ez Tito országa.
Szóhoz sem tudtam jutni, egy teljesen idegen
ember állt előttem, a régi magyar irodalom
tanáraként nem ezt az embert ismertem meg.

*A kilencvenes években ezek az emberek megint má-
sok lettek...*

Én nem tudom, ki hogyan változott meg.
1988-ban eljöttem Magyarországra, és a há-
borús időkben sokáig nem is mentem haza.
A rendszer megváltozása és Jugoszlávia ösz-
szeomlása után pedig megváltoztak az ideo-
lógiai elvárások is. Különös történet: már az
Aracs főszerkesztője voltam, amikor Tari Ist-
vánnal együtt Szabadkáról Óbecsére menve
megálltunk egy irodalmi rendezvényen, Csó-
kán. Már ott volt Újvidékről Bányai János is,
Fehér Kálmánnal beszélgettek. Fehér Kálmán
akkor azt mondta: Feri, nektek akkor is iga-
zatok volt, és attól kezdve mindig nektek van
igazatok. Ő akkor már bukott nagykövetként
Csókán töltötte nyugdíjas éveit. Megjegy-
zem, a kollégáim, pályatársaim közül sokan
a mai napig nem hajlandók szóba állni azok-
kal, akik a konfliktusban a hatalom erejét és
szándékát képviselték. Én aránylag könnyen
túltettem magam ezen. Akkor sem gondol-
tam, ma főleg nem gondolom, hogy kizáró-
lag a rosszindulat vezérelte őket. Zsarolha-
tók voltak, s ha egyszer kompromisszumot
kötöttek, elveszítették szabadságukat, füg-
getlenségüket. Én azon az első beszélgetésen
rájöttem, nem szabad kompromisszumot
kötni. Ha egyszer fogást találnak rajtad,
örökre a foglyuk, az eszközük leszel. Akkor,
azokban az években döntöttem el, hogy nem

maradok Jugoszláviában. Magyarországról nagyon szép élményeink voltak, szegedi barátainktól, Szajbély Mihálytól és társaságától, a szegedi diáktársaimtól a szabad gondolkodásról többet tanultam, mint az újvidéki tanáraimtól összességében. Akkor, az 1980-as évek közepén döntöttem el, az első alkalommal élni fogok a lehetőséggel, és Magyarországra jövök. Persze, ebben nagy szerepük volt az akkor már tapasztalható értelmiségi megmozdulásoknak is.

Hogyan alakultak a kapcsolatok a magyarországi, illetve a délszláv irodalmárokkal, művészekkel?

Az első generációnál kialakult kapcsolatok éltek tovább. Már Danyi Magdolnáék szerkesztették a lapot, amikor újvidéki barátai meghívták Méliusz Józsefet Erdélyből. Újvidéki tartózkodása idején eljött hozzánk a *Sympo* szerkesztőségébe is, találkozott velünk, fiatalokkal is, és talán volt egy estje a rádió M-stúdiójában is. Akkor tetszett írói megjelenése, ám amikor évekkel később elolvastam *Város a ködben* című regényét, végérvényesen kiábrándultam. Az M-stúdióban találkoztunk Juhász Ferencel és Illyés Gyulával is, Keresztury Dezső pedig egyenesen a szerkesztőségünkben keresett meg bennünket. Ezt akkor még nem tiltották, nem gátolták, később annál inkább.

Szabadkán egyébként szerveztem néhány jól sikerült irodalmi estet, melyek közül a népszerűségükből eredően Herceg János és Fehér Ferenc személyét övezte a legnagyobb tisztelet, szinte fölbolydult az egész város. Sikerült elhozni Eszékéről Lábadi Károlyékat, a *Magyar Képes Újság* egész szerkesztőségét, akik korábban tán sosem jártak így, szerkesztőségi közösségként a Bácskában, noha a lapjukat nálunk is olvasták. A szegedi Somogyi Károly könyvtárral is volt kapcsolatunk. Az év során egyszer mi vittünk egy szerb író Szegedre, viszonzásként ők hoztak egy magyar író Szabadkára. 1988-ban az én javaslatomra Csoóri Sándort szeretettük volna vendégül látni, de Csoóri nem jöhetett. Jöhetett viszont Fekete Gyula, akinek a magyar népese-dési gondokkal foglalkozó szociográfiai munkáit már ismertem. Eljött, nagy sikere

volt a szabadkai közönség előtt, Csantavérre is elvittük.

Szabadkán bejárogattam az *Üzenet* és a *Létünk* szerkesztőségébe is. Ez utóbbinak Rehák László volt a főszerkesztője, de őt sose láttam, viszont Árokszállási Borza Györgyivel a napi aktualitásokon túl a politikai valóságról is jókat lehetett beszélgetni. Tőle kaptam meg a monori tanácskozás sokszorosított anyagát. De jelen voltak az „ideológiai ellenőrök” is, közöttük Urbán János, a bőrkabátos ember, aki az emlékezők szerint 1944-ben 16 évesen a partizánok szolgálatában

gépfegyverrel a vállán járta az utcákat. Ekkor, 1985–1988 körül számunkra Sziveri Jancsi volt a központ. Ő is 1985 őszén került Szabadkára, dramaturgként dolgozott a színházban, de az elején nekem sem, neki sem volt sok ismerőse, így hát gyakran töltöttük együtt a délutánokat, estéket. Albérlete azonban hamarosan kisebb szellemi központtá vált. Festők, képzőművészek, színészek jöttek Jánosékhoz, de átjártak Magyarokanizsáról Kalapáti Ferencék is.

A Szabadka–Újvidék-vita létezett, érzékelhető volt?

Igen, erről az ellentétről naponta szó esett, de a nyolcvanas években már nem játszott különösebb szerepet. Szabadka akkor már megteremtette a maga szuverén intézményrendszerét, ott volt a *7 Nap*, az *Üzenet*, a *Létünk*, a horvátoknak-bunyevácoknak pedig ott volt a *Subotičke novine*, a *Rukovet*. Szabadkának kiváló zenei élete volt, Ristić pedig fölforgatta a színházat. Az újvidéki avantgárd irodalmi mozgalmak lassan lecsengtek, Dévavári Zoltán irányításával az *Üzenet* lapjain megjelentek a megújult polgári irodalomtörténet-írás első művei. Dévavárit az új-

vidékiek korábban megbántották, mire ő kitalálta a szabadkaiaknak az *Üzenetet*, magához vette a számára kedves embereket, és velük jó folyóiratot csinált. Naponta megfordultam a lakásán, szellemileg némileg az irányítóm, a biztatóm és bátorítóm volt. Ideológiai kérdésekről azonban soha nem beszélünk. Az idegenségem mélyen eltemettem magamban.

De egy kedves élményemet azért hadd meséljem el. Herceg János az események idején egy Erdélyi Károlynak címzett levélben kiállt a Sziveri-féle szerkesztőség fiataljai mellett, a levelet azután rejtélyes módon a párizsi *Irodalmi Újság* is közölte. Ez nagyon becsületes kiállítás volt. Talán akkor jegyezte meg Herceg János a nevemet, mert amikor Szabadkára jött a lányához, akinek a könyvtárhoz közel, a Gombkötő utcában volt lakása, mindig meghívott egy hosszabb beszélgetésre.

És a szerb, délszláv írókkal milyen volt a kapcsolat?

Nekem nem volt számottevő kapcsolatom szerb vagy délszláv írókkal. A többieknek igen, ezért történhetett meg, hogy amikor megjelent a minket elítélő párthatározat, írói kapcsolatok révén lementünk Belgrádba, ahol – ha jól emlékszem – a *Student* szerkesztői fogadtak bennünket, s talán a *Književna reč* is kiállt mellettünk. Többnyire irigykedve hallgatom az első nemzedéket, amikor arról beszélnek, hogy milyen szerteágazó kapcsolataik voltak a délszláv írókkal. A mi időnkben már szétverték ezeket a közösségeket, vagy maguktól hullottak szét, nem emlékezem, hogy valaha is körülültük volna az asztalt, hogy közös témáról beszéljünk a kortárs szerb írókkal. Mintha nem is találkoztunk volna.

Az újvidéki Tribünön sem? A Polja egyfajta testvérlapnak számított.

A két szerkesztőség egymás mellett volt, ismertük az írókat, de Tolnaiék, Domonkosék nemzedékéhez fogható módon közös témáink, közös programjaink nem voltak. Ez azonban csak az én meglátásom, lehet, hogy Csorba Bélának, Sziveri Jánosnak és másoknak más volt erről a véleményük.

Mindenek ellenére jó érzéssel tekintek vissza az 1970-es, 1980-as évek fordulójára, a gerinceltöréssel való fenyegetés ellenére is, hisz végeredményben engem kilökött magából az a rendszer, elkezdhettem egy új életet, elindulhattam a magam útján, vissza a 19. század egyszeri és nagy csodáihoz. A rendszerváltást – minden nyűgével és örömével együtt – már Magyarországon éltem meg. Ma már semmi megbántottság nincs bennem, a kényszerek, kényszerhelyzetek megértésében talán én tudtam elmenni a leg-

messzebbre. Tudom, kit mivel fenyegettek, ki milyen kényszerek hatására tört meg, ki hogyan viseli szívén az akkori történések emlékét. S bár a hiteltelen megnyilatkozásoktól ma is összerenzenek, akkori bírálóinkkal már nincsenek vitáim. A korszak jó és rossz példáival együtt meggyőződéses emberré nevelt.

Budapest, 2017. szeptember 1.;
2017. szeptember 19.

MAGYARSÁG ÉS MULTI- KULTURÁLIS NYITOTTSÁG

Fenyvesi Ottóval Bozsik Péter
és Ladányi István beszélgetett

Ladányi István: *Itt ülünk hármásban a veszprémi várban, a Veszprémi Akadémiai Bizottság székházában, ahol te szervezőtitkár vagy, Bozsik itt lakik a vár alatt, én a szomszéd egyetemi épületben tanítok. És az Új Symposionról, a vajdasági magyar kultúra hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évekbeli nagy próbálkozásairól beszélgetünk. Mi is élő bizonyítékai vagyunk annak, mennyire másképp alakultak a dolgok, mint ahogy az akkori kezdeményezések szerint kellett volna.*

Fenyvesi Ottó: Ne is mondd, épp most olvastam megint a *Magyar Szóban*, hogy alig van magyar elsős diák, a magyar osztályoknál teljesen kiürül a tér, a vajdasági magyar kultúra tere. Lassan nem lesz közeg, amelyben egyáltalán megértik, hogy mi ez. Éppen Észtországba készülök, egy írókongresszusra, készíték egy angol nyelvű bemutatkozó előadást a délvidéki magyar irodalomról, de nagyon sokat vívódom, hogy egyáltalán mit mondjak húsz percbe sűrítve. Mit mondjak el az érdeklődő idegeneknek, és mi, illetve kik legyenek azok, akiket kihagyok. Mi az, ami egy külföldinek, egy észtnak vagy

egy finnek egyáltalán érdekes lehet a vajdasági magyar kultúrából.

Bozsik Péter: Hát egy észtnak még talán.

F. O.: Pár évvel ezelőtt a füredi Fordítóházban volt egy fiatalokból álló finn csoport, eljöttek, hogy megismerjék a magyar irodalmat és nyelvet. Thomka Beáta professzor asszony arra kért, hogy tartsak nekik egy előadást a délvidéki magyar irodalomról, az *Új Symposion*ról. Már akkor szembesültem az a problémával, hogy hogyan sűrítsem egy órába a mondanivalómat. Mi az, ami még mindig releváns, és kiállja az idő próbáját, és felkeltheti egy más kultúra képviselőjének az érdeklődését.

L. I.: *Ennek az egész kultúrafelfogásnak, amit a sympósok építettek, és amibe mi is belenőtünk, ennek a lényegéhez tartozott, hogy úgy látszott, lesz jövője. Számított a jövőre, alakítani akarta a jövőt.*

F. O.: Egyelőre van utánpótlás. Még van egy maroknyi hallgató az újvidéki Magyar Tanszéken, amely a délvidéki magyar irodalom és kultúra bázisa volt. Szervezett és tartalmas munka folyik, többek között a Híd Körben. Természetesen a mai fiatal nemzedék érdeklődése, affinitása, szenzibilitása egészen más, mint harminc vagy negyven évvel ezelőtt. Ez így van rendjén. Más a technológiai háttér, más a társadalmi kontextus, más a stílus, mások a magatartásformák. A változás permanens. Megváltozott a kultúráról szóló felfogásunk is, a mélység helyett a felszín, a látvány uralma kerül előtérbe. Egyre inkább a populáris irányba tolódunk.

B. P.: *Egyébként a helyiek nem látják annyira apokaliptikusan a helyzetet. Tehát ez belülről kevésbé látszik. Faragó Kornélia mondta, azért tartotta fontosnak a Híd Kör létrehozását, mert ő maga is a Symposion-hagyományból nőtt ki. Kb. hatvan fiatal fordult meg a Híd Körben, és igen fontos és jó munkát végeznek. Tehát ez a kör vette át a Symposion egykori hagyományát.*

F. O.: Régen volt egy folytonosság, a nemzedékek egymásra épültek. Az a tudás, amit az első *Symposion*-nemzedék kialakított és képviselt, az át lett hagyományozva. Tolnaiék

továbbadták Danyi Magdiéknak, a második nemzedéknek. Danyiék meg továbbadták nekünk a stafétabotot. Volt egyfajta „áthagyományozódás”, értékmentés és értékteremtés. Jó, hogy még mindig vannak fiatalok, akik életvitelszerűen vállalják a délvidéki magyar kultúrmunkát.

B. P.: *Te hogyan kapcsolódtál be akkor ebbe a Danyi Magdi-féle Új Symposionba?*

F. O.: Tizenkilenc éves koromban kerültem huzamosabb időre Újvidékre, de előtte is történtek dolgok, még Topolyán. Készülve erre a beszélgetésre – az elmúlt éjszakán – végig az előzményeken gondolkodtam. Valójában már 1969 őszén, elsős gimnazistaként megérintett az *Új Symposion* fuvallata. Abban az időben a Topolyai Gimnáziumban tanított Tóth Ferenc költő, a *Symposion* szerkesztőségének lektora, Tolnaiék nemzedékének a tagja. Ő és a felesége (Tóth Klára) volt a magyartanárunk. Csernik Attila tanította a képzőművészetet és a zenét. Fajge Roland pszichológiát és logikát oktatott (ő a Zágrábi Egyetemen filozófiát tanult). És rajtuk kívül is kiváló tanáraink voltak.

Tóth Ferenc *Rés* címmel szervezett irodalmi és kulturális vitaesteket a topolyai könyvtárban, ahova meghívta Tolnai Ottót, Végel Lászlót, Gion Nándort, Bányai Jánost, Bosnyák Istvánt, Domonkos Istvánt és másokat. Tehát én ott, a topolyai könyvtárban találkoztam először a *Symposion* folyóirattal és a szerkesztőség tagjaival.

Gyerekkoromat egy olyan bácskai paraszti környezetben töltöttem, ahol a könyv nem sokat ért. Családunkban se könyv, s egyáltalán olvasnivaló se nagyon volt; tehát nem egy értelmiségi családba születtem. Nagyszüleim mindkét ágon földműveléssel foglalkoztak, apám kovácmester lett, később kisiparosként dolgozott, anyám varrónő volt, tehát nagy szellemi örökségről, műveltségről nem beszélhetek. Számomra az első igazi szellemi kaland, meghatározó élmény az a bizonyos első gimnáziumi év volt, amikor Tóth Ferenc könyvet adott a kezünkbe, és elhozta a symposionistákat Topolyára a könyvtárba. Havonta szervezett egy-két irodalmi

művészeti rendezvényt. De aztán rászóltak a topolyai pártvezetők, hogy ne vigye túlzásba a dolgokat: „Túl sok a magyar kulturális program, nehogy baj legyen a szellemi felépítéssel.” Topolya végül is egy vidéki kisváros, ahol előbb-utóbb gyanússá vált a fokozott kulturális felvilágosítás. Az a pezsgő szellemi élet nem mindenkinek tetszett. Elkezdtek fújni a gimnáziumban is...

B. P.: *A pártkáderek piszkálták?*

F. O.: Igen. Tóth Ferencék, Csernik Attila és Juhász Erzsébet 1970-ben el is költöztek Topolyáról Újvidékre. A topolyai gimnázium abban az időben még fiatal intézménynek számított, hiszen 1967-ben indult a tanítás, úgyhogy a pártkáderek fokozott figyelemmel követték az ott folyó oktatást, nehogy valamiféle ideológiai kisiklás történjen. Soltis Lajos nemzedéke volt az első érettségiző generáció. Én a negyedik nemzedék tagjaként érettségiztem 1973 tavaszán. A topolyai és környékbeli fiatalok színe-java oda járt. Sokan sokfélék lettünk: tudósok, orvosok, művészek, jogászok, pedagógusok. Amikor Tóth Feriétől megszabadult a topolyai közélet, kicsit csendesebb időszak kezdődött, de én már meg voltam fertőzve a „*Symposion-féle világnézettel*”. Idősebb Virág Gábor lett a magyartanárunk. Az őáltala működtetett irodalmi önképzőkör is szép eredményeket ért el a becsei Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén, de a symposionisták már nem jöttek többet a topolyai könyvtárba. Írogattam én is, de világfájdalommal teli szöveggel soha nem vettem részt a becsei vetélkedőn. Inkább a vizuális művészetek érdekelték: film, képzőművészet. Én készítettem a díszletét a *Kádár Kata* című gimnáziumi színielőadásnak, és rajzaim rendszeresen jelentek Ács József Képzőművészeti Levelező Iskolájában, a *Magyar Szó* napilapban. Viszont Virág Gábortól hallottam először Juhász Ferenc, Nagy László és Illyés Gyula költészetéről. És később – esetemen – ez is döntőnek bizonyult.

A Topolyai Gimnázium tavaly (2016-ban) ünnepelte alapításának ötvenedik jubileumát. Virág tanár úr ezen az ünnepségen mondta ne-

kem, hogy ő még őriz egy régi festményemet, amit negyedikes koromban készítettem egy gimnáziumi kiállításra.

Különböen az irodalmon és a művészetben kívül sok minden más is érdekelt, történelem, földrajz, biológia, fizika, sport. És természetesen a rockzene is. 1973 őszén kerültem Újvidékre, és csak egy évvel később, húszéves koromban, 1974-ben közöltem az első írást a Tolnai által szerkesztett utolsó *Új Symposionban* (106–107-es dupla szám, 1974. február–március volt a dátuma). Nem tudom, mikor adtam oda neki, de abban az időben jó nagy csúszások voltak a lap megjelenésében. Hosszú hónapokig szerkesztődtek a lapszámok. Danyi Magdi, amikor főszerkesztő lett, visszamenőlegesen el kellett hogy készítsen egy-két lapszámot, hogy utolérje „az aktuális időt”. Állandó késésben voltunk.

L. I.: *Mi volt az, amit leadtál a Tolnainak? Milyen szöveg volt?*

F. O.: A *Csönd-óceán* című hosszúversem volt, ami az első kötetemben benne van.

L. I.: *És hogy született ez a Csönd-óceán, hogy meg tudott jelenni az Új Symposionban? Hogy írtad? Mi volt az a tudás, amivel nekiindultál? Kicsit azért még lépünk vissza!*

F. O.: Mint már említettem, nekem a gimnáziumi tanulmányok során – harmadik és negyedik osztályban – nagyon tetszett Juhász Ferenc meg Nagy László és Illyés Gyula költészete; főleg a hosszú verseik, nekem ők voltak a példaképeim.

L. I.: *Ezek benne voltak az akkori tankönyvekben?*

F. O.: Igen, hogyne. A Szeli István–Bori Imre-féle *Az irodalom élete* címűben volt a tananyag, a másikon, *Az irodalom könyve* címűben pedig a konkrét művek, az olvasmányok. Többek között Juhász Ferenc meg Nagy László meg Illyés Gyula versei is. Ezeket olvastam, meg Tolnait, Domonkost. Bár a Domi produkciója mennyiségileg nem volt nagy. A Tolnai-versek sűrűbben jelentek meg.

A *Csönd-óceánt* Juhász Ferenc-féle stílusban írtam. Persze a saját világfájdalmaim is benne voltak, de Tolnai látott benne valami fantá-

ziát, úgyhogy leköszölte. Később, amikor versekről beszélgettünk, mindig azt tanácsolta, hogy „vigyél bele egy kis helyi színt, helyi neveket, helyi dolgokat! Rögzítsd az egészet, hogy ne lebegjen annyira, legyen valami gyökere a szövegnek!”

L. I.: *Beszélggettél veled? Bementél hozzá a szerkesztőségbe, vagy hol találkoztatok?*

F. O.: Igen, azt hiszem, első alkalommal a Katolikus portán találkoztam vele, akkor még ott volt a *Symposion* szerkesztősége, az Ifjúsági Tribünön. Később a Danyi Magdi-féle szerkesztőség is ott működött a hetvenes évek végéig.

Amikor leadtam a *Csönd-óceánt*, akkor már a Tolnai-féle szerkesztőség széthullóban volt, ne feledjük, egy-két évvel voltunk túl az első betiltásokon, és abban az időben zajlottak a Tolnai-ellenes bírósági tárgyalások, meghurcolások. Azt hiszem, csak úgy bevitettem a vers kéziratát, átadtam a titkárnőnek, pár nap múlva üzent, hogy menjek be. Akkor beszélgettünk a versről, és sok minden másról is. Kicsit később, Danyi Magdi főszerkesztése alatt pedig Domonkos Istvántól kaptam nagy dicséretet. Egy cím nélküli hosszú verset adtam le, tele volt különböző képekkel, vizuális elemekkel, fragmentumokkal (1978 áprilisában jelent meg, a 156. számban). Valószínű, hogy Magdi megkérte Domit, hogy mondjon véleményt róla, s ő rajongással beszélt a vers sodrásáról, bizonyos jelzőimről: permetdobozok, parfümkövecskék, parfümrudacsok, tüdőbolyhok tüzője stb. De azt a szövegemet később nem vettem be egyik kötetembe se.

L. I.: *Te milyennek láttad akkor ezeket a figurákat?*

F. O.: Nagyon lazák voltak, ők mindjárt maguk közé emelték az embert. Akkor még ők is elég fiatalok voltak; mindjárt tegeződni kellett, egyből elfogadtak minket szinte egyenrangú partnernek. Tolnai nagyon rövid ideig volt ott, és akkor már nem is nagyon járogatott be a szerkesztőségbe. Ahogy én tudom, nagy harc folyt, hogy ki kapja '74 után a *Symposiont*. Tolnaiék Danyi Magdolnát tárogatták. Az áprilisi, 108. számot már a Da-

L. I.: *Hogy volt ez a Katolikus portán? Melyik a belső szoba?*

F. O.: *Úgy volt, hogy följöttünk a második emeletre...*

L. I.: *Rajzold le az utcafronttól indulva...*

F. O.: ...itt volt az utcafront, és itt volt ilyen csőszerű valami, itt kellett bemenni. Itt volt a titkárnő meg a Tóni, és itt volt bent egy nagy asztal, itt meg egy ilyen nagy, hosszú valami... Itt az ajtó mögött volt a hosszú asztal, s az volt tele remittendával. Na mindegy, szóval itt ücsörögtünk nagyon sokat. A Danyi Magdi idejében kicsit megfontoltabb, „tudományosabb” lett a lap koncepciója, a Tolnai-féle időszakhoz képest kevésbé volt izgága a lap tartalma. Konzolidáltabb lett, grafikai szempontból is megváltozott.

B. P.: *Túl sok strukturalista szöveg volt benne.*

F. O.: Igen, igen. Sok volt benne az egyetemi dolgozat, szemináriumi munka. És Thomka Beáta által nagyon igényes strukturalista irány dominált. Ami még jellemző volt, hogy sok volt a lapban a műfordítás is: Danilo Kiš, Mirko Kovač és Jovica Aćin szövegei rendre megjelentek.

B. P.: *Ti automatikusan kerültetek a szerkesztőségbe, vagy valaki választott, hívott benneteket?*

F. O.: Mint mondtam, én már 1975 májusában bekerültem. Egyetemista voltam még akkor, különböző cikkeket, recenziókat publikáltam a *Magyar Szó Kilátó* rovatában. Ezeknek köszönhettem a meghívást. Akkor Végel László szerkesztette a *Kilátót*. Talán ő is közrejátszott abban, hogy a *Symposion* szerkesztőségébe kerültem, nem tudom. Filmekről és képzőművészetről írtam rendszeresen, néha irodalomról is.

A szerkesztőség 1977 őszén alaposan átalakult (150–151. szám, 1977. október–november); a nemzedékünk alapemberei ekkor kerültek be a lap szerkesztőbizottságába: Sziveri János, Csorba Béla, Balázs Attila, Mák Ferenc, Sebők Zoltán, Csányi Erzsébet, Faragó Kornélia, Vass Éva.

B. P.: *Tehát akkor film és képzőművészet volt a reszortod tulajdonképpen?*

F. O.: Igen, igen.

L. I.: *Még visszalépnék egy kicsit. Említetted a Tolnait meg a Domonkost a korábbi szerkesztőségéből, hogy velük találkoztál még ott az utolsó időszakban. És a többiekből mit láttál? Egyáltalán ebből az első generációból mit láttál? Mennyire láttad őket egységnek? Kicsit erre lennék kíváncsi, hogy a régi szerkesztőséget akkor menet közben te hogy érzékelted. Mit láttál te belőlük ott '68-69-70-ben gimista-ként?*

F. O.: Amire gimnazista koromból konkrétan emlékszem, az a Ladik Katalin estje Topolyán. Erről a „meztelenkedős” költészeti estről *A szabadság foglyai* című könyvemben részletesen írtam. Tolnaiból csak arra a különös momentumra emlékszem, hogy nagy szakálla volt. Azt hiszem, hogy egyik topolyai Rész-esten Tolnai Ottó és Várady Tibor közösen voltak a vendégek. Várady az amerikai tapasztalatairól számolt be (a Harvardon doktorált), a beatnikekről, a lázadó fiatalokról beszélt. Tolnai különös verseket olvasott fel, amelyek elragadták a képzeletünket. Az iskolában addig egész mást tanultunk az irodalomról és művészetről. Ezeket a Rész-esteken minden egyes alkalommal ott volt a Vlaovics József és Fekete Elvira, akik állandóan opponáltak. Vlaovicsék akkor Topolyán éltek, a *Dolgozók* című hetilap munkatársai voltak, és mindig ellenvéleményük volt. Támadták Tolnait, Bosnyák Istvánt, Bányai Jánost, Végel Lászlót és az *Új Symposiont*. A Tolnaiék meg visszavágtak, tehát igazi vitásteeken vehettünk részt.

Az egyetemen elsős koromban a legnagyobb élményt Bányai János előadásai jelentették, és Ágoston Mihály tanár úr órái. Ágoston tanította a helyesírást, az első mellbevágó élmény az volt, amikor szembesültünk hibáinkkal, hiányos műveltségünkkel és a rossz helyesírásunkkal. Az első órán mindenki kapott egy füzetlapot, amelyre felírtuk a nevünket és egy általa lediktált Déry Tibor-mondatot, amely majdnem fél oldalt tett ki. Ezt be kellett adni. Ő szépen átnézte, kijavította, és a következő órán mindenkit a földre döngölt, hogy milyen pocsek a helyesírásunk. Persze a legjobbknak – Hajnal Jenőnek, Dani Zoli-

nak és egy-két kolléganőnknek – csak húsz-harminc hibájuk volt, de volt, akinek kétszer annyi. Megmondom őszintén, nekem is ötsze kellett kapnom magam, mert pocsek volt a helyesírásom. Emlékszem, volt olyan kolléganő, aki órákig sírt a letaglózó eredmény miatt.

L. I.: Ezek helyesírási, mondatszerkesztési hibák voltak?

F. O.: Inkább formai és helyesírási hibák. Nem kötöttük össze megfelelően a betűket, a szavakat, nem jó helyre tettük a vesszőt, a gondolatjel nem volt elég hosszú, nem volt megfelelő a szóköz, a mondat végén a pont nem tapadt az utolsó betűhöz. Minden részhibára felhívta a figyelmünket, a betűk ívére, a kunkorokra, a szóközőkre. Ágoston tanár úr ezzel a letaglózó helyesírási dolgozattal igényességre tanított bennünket, rádöbentett bennünket, hogy pontosan fogalmazzunk, és szépen írjunk.

Bányai a *Bevezetés az irodalomelméletbe* című tantárgyával pedig szépen eligazított az irodalom dolgaiban. Mi összevissza mindenfélét képzeltünk az irodalomról, a művészetéről, és ott meg láttuk, hogy van annak egy rendszere. Nagyon jó volt hallgatni. Bányai mindazt, amit előadott, egy füzetből olvasta. Voltak neki olyan A/5-ös füzetek, és azokból olvasott, de néha azért közbe is szólt. Később az esztétikaórái is meghatározó élményt jelentettek számomra. Voltak még „felolvasó” tanáraink, de az ő előadásai kevésbé voltak élvezetesek.

L. I.: Bányai nálatok nem sokkal volt idősebb, tizenhárom-tizenégy évvel. Nem volt közvetlenebb a viszony?

F. O.: De! Lehetett beszélgetni vele. Voltak gyakorlati órái is, ott kicsit közvetlenebb volt. Viszont a szünetekben mindig cigarettáztunk! Az nagy dicsőség volt, ha kaptunk tőle egy szál Gitanes-t vagy filter nélküli Drinát. Szerettünk az óráira járni, akkor még Újvidék főterén, a Njegoš utca sarkán volt a bölcsészkar. Meg a Pašić utcában is voltak óráink, az most a Szerb Akadémia épülete. Bányai ott is cigiztünk a folyosón, az órák közötti szünetben.

L. I.: A Symposiumról ott volt szó, képviselte valahogy régi sympósiként? Ti összefüggésbe hoztátok őt Tolnaival?

F. O.: Nem, nem. Ő ott a *Sympóról* semmit nem mondott. Ez furcsa is volt. Mint az egyik fő ember, meghatározó elméleti ember... Az óráinkon a *Symposion* nem került elő. Tolnai havi rendszerességgel bejárt a szerkesztőségbe, de Bányai, Danyi Magdi idejében, azt hiszem, már nem közölt semmit. Teljesen kivonult. Nekünk elsőben Bányai tartotta a gyakorlatokat is, mert volt elméleti rész, és utána két gyakorlat is. A gyakorlati órákat a következő évben átadta Thomka Beátának, aki az asszisztense lett.

L. I.: És az egyetemre nem járt be a Tolnai dumálni valakivel?

F. O.: Nem járt be. Előbb Bányai csinálta meg a magiszteri védést, majd 1974 őszén, amikor Bosnyák István magiszteri védésére sor került, akkor ott volt az egész régi *Symposion*-nemzedék. Bosnyák István bennünket, hallgatókat is meghívott a védésre. Akkor voltam először ilyen jellegű rendezvényen. Ott ültek a pulpituson a nagy öregjeink, Szeli István és Bori Imre. Nem emlékszem, ki volt a harmadik tag, valaki pesti professzor. Mi is ott szorongtunk a Njegoš utcai bölcsészkar nagytermében. Bosnyák István a védés után nagy bulit rendezett a limáni lakásukban. Néhány évfolyamtársammal együtt én is részt vettem rajta. Ott voltak a régi symposionisták: Bányai János, Domonkos István, Tolnai Ottó, Utsi Csaba, Gerold László, Fehér Kálmán. Természetesen Bori Imre és Szeli István is ott voltak.

L. I.: Ez családilag volt, tehát Bosnyákéknál?

F. O.: Igen, ott a Bosnyákék limáni lakásán, a Balzac utcában, ahol később mi is laktunk. Reggelig tartó nagy buli volt. Arra nagyon emlékszem, ahogy Domonkos István a gyerekekkel játszott a szőnyegen, még az asztal alá is bemászott velük. Ott láttam én először és utoljára együtt a régi symposionistákat. De mások is voltak ott, Penavin tanárnőék és Matijevis Lajosék is. Sokan elfértünk abban

a limáni lakásban. Nem is tudom, hogy férünk be annyian. Egyszer az egy nagy, családi *Symposion*-találkozó volt.

L. I.: Emlékszel esetleg részletekre is? Hogy működött ez a társaság?

F. O.: Ha jól emlékszem, Bori és Tolnai között volt egy parázs jelenet. Valamin össze-szólalkoztak, és a vége az lett, hogy a tanár úr azt mondta Tolnainak: „Megvan ám még a tanszéken a maga egyik első szemináriumi dolgozata, és amiben olyan nagy butaságokat írt!”

L. I.: A Bori meg a Tolnai magázták egymást? És ez végig így volt?

F. O.: Igen, igen. Meg még azt is Tolnai fejéhez vágta, hogy „írjon rendes verseket, nem vagyok kíváncsi a költő szaros gatyájára!”. Szóval ezek elhangoztak, a társaság nagy része hazament. Mi fiatalok, Domonkos és Tolnaiék maradtunk legtovább.

Azt hiszem, Sziveri nem volt ott ezen az esti ünnepségen. Akkoriban született meg az első fia, talán valami családi kötelezettség távol tartotta. A régi symposionisták közül csak Tolnai, Domonkos, Bosnyák és Végel voltak azok, akiknek továbbra is fontos volt a lap. Ők tartották a kapcsolatot Danyi Magdival és Sziveri Jancsival is. A többiek már nem kötődtek a laphoz, nem voltunk tényezőik számukra.

L. I.: Ez *Bányaira* is érvényes volt?

F. O.: Igen, benne is volt távolságtartás. Nem tudom, talán számontartott bennünket, a vizsgákon például elnézőbb volt. Tudta, hogy írogatunk, és máshogy viszonyult hozzánk. A vizsgákon jóindulatú volt.

Még a Sinkó-díj-átadásokkor voltak ilyen nagy összejövetelek. Amikor 1977-ben megkaptam a díjat, akkor is sokan ott voltak, Tolnai, Bosnyák, Végel, Utasi, Penavin, Danyi stb. Bori tanár úr nekem is odaszólt: „Miért papucsban jött a díjátadásra? Ha tudjuk, hogy nincs pénze cipőre, akkor kiutaltunk volna egy kis előleget, hogy vegyen magának cipőt!” Emlékszem, július volt, iszonyú kánikula.

L. I.: *De milyen papucsban voltál?*

F. O.: Hát egyszerű „japánkában”. Persze, bizonyára igaza volt Borinak. De nekem az volt az első díjam, és nem ismertem én még akkor az akadémiai világot. A díj átvétele után lementünk a Njegos utcai Gurman étterembe.

**a.sinkó-díj
bíráló bizottsága
(bognár antal,
dudás károly
és reffle gyöngyi)
április 6-ai ülésén
az alapítvány
idei díját
egyhangúlag
sziveri jánosnak
ítélte
oda.**

A Gemma-sorozatban megjelent SZABAD GYAKORLATOK című verseskötvényében és különösen az utóbbi időben közzétett verseiben korszerű és az eredetiség jeleit mutató zsellemiségéről tett tanúbizonyoságot. Hosszabb idő óta jelent meg képzőművészeti tárgyú írásokat is. A bíráló bizottság méltányolta a képzőművészeti portréiban érvényesülő újszerű hozzáállást, valamint írásokban és szervező munkában kifejezésre jutó törekvését képzőművészeti életünk fellendítéséért.

Újvidék,
1978. IV. 6-án

BOGNÁR Antal s. k.
DUDÁS Károly s. k.
REFFLE Gyöngyi s. k.

új symposion
A 136. szám anyaga
1978. március 28-án került nyomdába

Szerkesztik:
Balázs Attila
Bereika Ferenc
Bognár Antal (szerkesztő)
Böndör Pál
Csányi Erzsébet
Csorba Béla
Danyi Magdolna (10- és felelős szerkesztő)
Faragó Kornélia
Fenyvesi Ottó
Mák Ferenc
Sebők Zoltán
Sziveri János
Vass Éva

Grafikai szerkesztő: Maurits Ferenc
Szerkesztőségi titkár: Lőrinc Mária

Kiadóli Tanács:
Acz Károly
Agoston András
Bognár Antal
Bózsó István
Danyi Magdolna
Guszvány Mária
Gyüre István
Kartag Nándor
Sinkovits Péter
Solyomosi Lajos
Sziveri János
Utasi Csaba (elnök/helyettes)
Végel László (elnök)

Megjelenik évente tízszer.
Alapító: a Tartományi Szocialista Ifjúsági Szövetség.
Kiadja a Kiadóli Tanács. Szerkesztőség: Újvidék, Katolikus porta 5/II. Postafiók: 190. Telefon: 28-972. Szerkesztőségi fogadóórak: mindennap 11—13 óráig.

Ára 4 dinár. Félévi előfizetés 20, egyévi 40, külföldre 80 dinár. Előfizethető a Tróina mladitv UJ SYMPOSION, 21000 Novi Sad — 65700-603-2346 — folyószámlára. Külföldi olvasóink a megfelelő intézmények — Magyarországon a Posta Központi Hírlap Iroda — közvetítésével tizethetnek elő.

Forum Nyomda
Újvidék, 1978

Tolnai, Sziveri meg még két-három személy, és el is költöttem az egész díjat, mert olyan kevés volt. Úgyhogy új cipőre nem jutott.

L. I.: Sziveri előbb kapta meg, vagy később?

F. O.: Ő egy évvel később kapta meg, 1978-ban. Abból még nagyobb botrány lett. Jancsi a díj kihirdetése után nyilatkozott a *Magyar Szónak*, hogy az újvidéki magyar tanszék olyan, amilyen, hogy ha valaki ismereteket

akar szerezni, akkor annak sokat kell olvasnia. Ezen a Bori mint akkori tanszékvezető nagyon berágott, és nem volt hajlandó átadni a díjat, merthogy ez az ember nem érdemli meg. A magyar tanszék is elzárkózott, úgyhogy az *Új Symposion* szerkesztőségében vette át a Sinkó-díjat Sziveri. A kuratórium talán a pénzt sem utalta át Sziverinek.

L. I.: *Kik voltak a tanszéken, amikor te ott tanultál? Kik voltak a tanárok?*

F. O.: Szeli István, Bori Imre, Bosnyák István, Bányai János, Matijevics Lajos, Penavin Olga, ők voltak a meghatározó tanárok. Szelinek Gerold László, Borinak meg Utasi Csaba volt az asszisztense. Bányai meg Bosnyák már magasabb rangban voltak. Tanított még bennünket Löbl Árpád, Ágoston Mihály, Balázs-Piri Aladár (Jancsi volt az egyetlen, aki megbukott nála). Vajda Gábor tanította a világirodalmat, az öngazgatási szocializmust pedig Rehák László. Emlékezetes maradt számomra, hogy mivel szombaton vizsgáztunk Reháknál, és elhúzódtott a vizsga, délután egy órakor a takarítónő kiküldött bennünket a bölcsészkar épületéből, ezért a közeli Zág-ráb kávézóban vizsgáztunk le.

L. I.: *Ladikot említetted még az elején. Ladik Kati soha nem tartozott ehhez a társasághoz, soha nem mozgott velük együtt?*

F. O.: Ladik Katit 1975 után soha nem láttam a szerkesztőségben. Ő akkor már az Újvidéki Színháznál volt. Ez az időszak kiváló időszaka volt a színháznak, Harag György rendezett akkor ott néhány fantasztikus Csehov-előadást. Kati majdnem mindegyikben jelentős szerepet játszott. Én ismertem Katit, és majdnem fél évig együtt dolgoztam vele, mielőtt elmentem katonának, 1978 tavaszán és nyarán egy tizennégy részes oktatófilmet forgattunk (*Učimo madjarski*, vagyis *Tanulunk magyarul*). Vicsek Károly rendezte, Soltis Lajos és Ladik Kati voltak a főszereplők, és sokan játszottak benne: Fejes György, Bicskei István, Ábrahám Irén, Bajza Viktória. Én rendezőasszisztens voltam. Ladikkal irodalmi, alkotói tapasztalatom nem volt.

L. I.: *Olyan nagy távolságok voltak? Újvidék is jóval kisebb város volt, mint most, a magyar közösség külön kicsi volt, a szavaidból viszont olyan nagy távolságok látszanak, mintha nem is egy négyzetkilométeren belül zajlott volna az egész történet. A Bányait meg a Tolnait alig láttad együtt, Ladik Kati teljesen kívül esett... Ennyire külön pályák voltak abban a kis városközpontban?*

F. O.: Nem tudom. Lehet, hogy csak én voltam mindig rossz helyen.

L. I.: *Mert egyébként én is így érzékelem. Utólag alig hihető, hogy hogyan tudtak egymástól ennyire távolságot tartani.*

F. O.: Igen, volt az Ifjúsági Tribün a Katolikus portán, a Vojvoda Mišić utcában volt a Forum kiadóház, a Njegoš utcában pedig az egyetem. És nem is voltak egymástól olyan nagyon messze.

L. I.: *És akkor még ott vannak a Podolszkiék meg a Tariék! Ők megkapták a Képes Ifit, hogy akkor az nekik egy terep lehet?*

F. O.: Nem tudom, a *Képes Ifjúság* munkatársainak köre már Hornyik Miklós főszerkesztése alatt kialakult. Odavették Domonkos Istvánt is, és állítólag a Domiból minden héten kisajtoltak egy írást. Ilyen képzelt riportokat vagy valami tárcaszerűséget. *Redőny* címmel meg is jelentek a jobb publicisztikái. Hornyik távozása után megszűnt Domonkos munkahelye a *Képes Ifjúságban*, de szerintem akkor már Podolszki és Dudás szava volt a döntő. Domi pedig alkalmi honoráriumokból tengette életét. Irodalomból nem lehetett megélni. A nyolcvanas évek első felében aztán a Domi felesége, Thea megelégette az újvidéki életet, és elköltöztek Svédországba.

L. I.: *Ez hogy zajlott? Egyszer csak eldöntötték, hogy elmennek, vagy próbálkoztak egyikkel is és a másikkal is?*

F. O.: Én csak azt tudom, hogy olyan '82 körül mentek el, akkor végleg. Gabival, a feleségemmel éppen tévét akartunk venni, amikor összefutottunk Domival, és felajánlotta,

hogy nekünk adja a színes tévéjüket, nekik már nem kell, mert elmennek Svédországba. Budapesten 1978-ban volt egy irodalmi fellépésünk az Egyetemi Színpadon, amelyen a *Symposion* akkori szerkesztői vettek részt: Danyi Magdi, Bognár Tóni, Juhász Erzszi, Sziveri, Mák Feri és én. Erősítésként magunkkal vittük Domonkost és Végelt. Az akkori magyar értelmiségi elit színe-java ott szorongott a nézőtér: Petri György, Balassa Péter, Nagy Gáspár, Esterházy és mások. Domi hozta a feleségét is. Budapest után még Miskolcra is elmentünk, ott is szerveztek nekünk egy bemutatkozást. Domi akkor már szabadúszó volt, csak szavalt és énekelt.

B. P.: *Ez hányban volt?*

F. O.: Talán '78 legelején. Ha jól emlékszem, nem sokkal e rendezvény előtt jelent meg *A konkrét költészet útjai* című Szombathy Bálint-féle melléklet az *Új Symposion*-ban. Az egyetemi színpados rendezvényen fel is szólalt valaki, hogy jobb volna, ha nem ebbe az irányba (konkrét költészet és egyéb új művészeti tendenciák felé) menne a *Symposion*.

Persze ott voltak Erdély Miklósék, ők meg az ellenkezőjét mondták, hogy ezt kell csinálni. Érdekes szópárbaj alakult ki a fejünk felett.

L. I.: *Újvidéken ott volt körülöttem egy szerb közeg. Tolnaiéknál végig hangsúlyozódik, hogy milyen szimbiózisban éltek a szerb és a horvát kultúrával. Te ezt hogy látod? Mennyire volt így? Illetve a ti esetetekben ez hogy volt?*

F. O.: Ennek az alapja a személyes kapcsolatok voltak, a mi esetünkben és a Tolnaiék esetében is. Tolnainak és Végelnek volt egy kiterjedt belgrádi és zágrábi kapcsolatrendszere, és ők ebből merítették a pluszenergiát. Danilo Kiš, Mirko Kovač, Leonid Šejka, Slobodan Šnajder, Tomaž Šalamun, Judita Šalgo mellett másokkal is jó kapcsolatuk volt. De erről inkább ők hivatottak beszélni. Én Végel által kapcsolódtam rá a szerb, a horvát és a szlovén kultúrára. Ő abban az időben a *Magyar Szó Kilátó* rovatát szerkesztette, és engem sokat foglalkoztatott, rendszeresen írott velem mindenféle recenziókat szerb, hor-

vát kiadványokról, folyóiratokról, könyvekről. Engem ő vezetett be a jugoszláv népek irodalmába. Nemcsak recenziókat írtam, hanem fordítottam is délszláv szerzők műveit.

Tolnai és Végel rendszeresen közölt délszláv folyóiratokban. Tolnai még szerbül is írt verseket, amiket velem fordítottatott magyarra.

L. I.: *Könnyen mentek neked a kapcsolatfölvételek, -kialakítások? Mennyire vettek komolyan? Mennyire működött ez a kisebbségi-többségi ügy?*

F. O.: Elég egyoldalú volt, csak mi voltunk nyitottak, befogadóak. Ők, a többségiek (szerbek, horvátok) azért annyira nem vettek bennünket komolyan. Persze a vajdasági szerbek mások voltak, a Jovan Zivlak által szerkesztett *Polja* című újvidéki szerb folyóiratban néhányszor közölték az írásainkat. Emlékszem, volt egy nagy vajdasági költészeti panoráma, amelyben együtt szerepeltek a szerbek, a magyarok, a ruszinok, a szlovákok, a románok. De nemcsak a *Poljában* volt ilyen összeállítás, hanem a *Letopisban* is kisebb méretű válogatás.

L. I.: *És kik fordítottak benneteket?*

F. O.: Viczko Árpád, Judita Šalgo, Sava Babić és Slavko Matković is fordított. Később pedig a Horváth Ottó.

L. I.: *Mennyire volt élő ez az újvidéki együttélés? És mennyire volt ez személyfüggő, mennyire általános? Illetve hogyan alakultak ki a horvát kapcsolataitok?*

F. O.: A szerbekkel kapcsolatban három embert emelnék ki. Részükről is valami méltányosság mutatkozott irántunk. Az egyik Jovan Zivlak volt, mint a *Polja* című szerb irodalmi lap főszerkesztője. Ő igyekezett a verseinket, prózáinkat, esszéinket lefordíttatni, és közölni. Hasonló jóindulattal közeledett felénk Vladimir Kopicl, ő is abszolút pozitívan állt hozzánk. A harmadik pedig Vojislav Despotov volt.

A szerb írók és művészek mindenféle progresszív nézeteket vallhattak, végsőkéig liberálisok lehettek, merthogy sokuknak az apja katonatiszt volt, vagy partizán (Tito hadsere-

gében), ennél fogva érinthetetlenek voltak. Azt csináltak, amit akartak (ilyen volt például Ljubiša Ristić is). Mi, magyarok, akik származásunknál fogva senkik voltunk, outsiderok, gyanúsak voltunk, ha ugyanazokat az elveket vallottuk, amelyeket a többségi szerbek. Ők, a partizán háttérrel egészen bátran mindent kimondhattak. Ez 1983-ban, a leváltásunk esetében is megbizonyosodott. Nekünk nem volt szabad bizonyos dolgokról beszélnünk.

A belgrádi írókkal nem volt különösebb kapcsolat. Csak Sava Babićot ismertem. Más nemzetiségű barátokat pedig a Goranovo proleje (Goran tavasza) költészeti fesztiválon, a sztrugai ifjúsági költőtalálkózón és egy dalmáciai rendezvényen (Dalmacija u pohode) szereztem. De ezenkívül rendszeresen olvastam délszláv lapokat, és próbáltam ezt-azt fordítani is szerb, horvát és szlovén szerzőktől. Egyik kedvencem a zágrábi *Polet* ifjúsági lap volt, amit Branko Čegec szerkesztett. Szerintem az egyik legjobb újság volt a nyolcvanas években. Előfizettem a ljubljanei *Mladinára* is, amit minden héten postás hozott. A *Mladina* szlovén ifjúsági hetilap volt, amelyben nagyon sok szubkultúrával kapcsolatos cikk megjelent, és ott tudtam követni a legújabb punk és alternatív rockzenei színtér híreit is. Amikor a nyolcvanas évek második felében különböző álnevek alatt a *Képes Ifjúság* rockzenei rovatát szerkesztettem, a *Polet*, a *Mladina*, a *Melody Maker* és a *New Musical Express* jelentette számomra a hírforrást.

Délszláv kortársaimat rendszeresen fordítottam a *Kilátó* és a *Híd* részére, majd amikor 1989-ben az *Ex Évkönyvet* szerkesztettük Alpárral, akkor fontosnak tartottam, hogy ők is helyet kapjanak benne (Aleš Debeljak, Branko Čegec, Jovica Acín, Vojislav Despotov, Vladimir Kopicl és mások). Velük voltam közvetlen vagy közvetett kapcsolatban. Voltak, akiket személyesen ismertem, és voltak, akiket nem. Amíg a nagy Jugoszlávia megvolt, addig mi (kisebbségi magyarok) nem voltunk számukra olyan érdekesek, de a kilencvenes években egyre szorosabbak lettek a kötelékek.

A szerb nacionalisták már 1988-ban elkezdtek keményen ostromozni a vajdasági különutasokat, Major Nándorék csapatát. Itt aztán más témák is előkerülhettek. Talán 1988-ban Salgó Judit (Judita Šalgo) indítványozta, hogy a Vajdasági Írószövetség elnöksége utólag tárgyaljon az *Új Symposion* szerkesztőségének 1983-as leváltásáról. Mivel abban az időben éppen tagja voltam a Vajdasági Írószövetség elnökségének, ezért nekem kellett beszámolót készítenem a leváltás körülményeiről. Beszámoló alapja részben Szivérinek az Újvidéken megtartott jugoszláv írókongresszusra írt „felszólalása” volt, amit nem olvashatott fel, mert Bányai János, mint levezető elnök, gondosan „letette legalulra”, hogy ne legyen idő nyilvánosan elmondani. Szóval akkor én azon az elnökségi ülésen kemény dolgokat mondtam. Nagy publicitást kapott a felszólalásom az akkori jugoszláv sajtóban, a belgrádi, zágrábi, szarajevói és ljubljanei napilapok mind foglalkoztak vele. A *NIN* újságírója külön oknyomozó riportra is eljött Újvidékre, hogy beszélgessen velünk (a régi szerkesztőség tagjaival). Akkor nagy szenzációnak számított, hogy a vajdasági magyar írók „felláztak” a hivatalos vezetés ellen. Persze a szerb nacionalista kurzus szeretett volna ügyet csinálni a dologból. De mi nem voltunk partnerek ebben. Engem személyesen megkeresett Slavko Gordić egyetemi tanár, aki akkor a szerb vonalat képviselte a tartományi vezetésben, hogy Losoncz Alpárral, Végel Lászlóval és másokkal alakítsunk ki egy új kulturális koncepciót, és vegyük át a „hatalmat”, azt is mondta, hogy az új vezetés mindenben támogatni fog bennünket. Azonban én ezekben a politikai játszmákban nem akartam részt venni, mert azt gondoltam, hogy az akkori, felbomlás előtt álló Jugoszláviában nagyon rossz irányba haladnak a dolgok.

B. P.: Egyszer mesélted, hogy amikor Szarajevóban jártál, akkor találkoztál Stevan Tontićtyal, Goran Simićtyal, Mile Stojićtyal, Abdulah Sidrannal és más szarajevói írókkal.

F. O.: Igen, a szarajevói barátságokat Vujica Rešin Tucićnak köszönhetem. Vujicát is meg

kellett volna említenem az előbbi felsorolásban, amikor a vajdasági szerb íróbarátaimat soroltam. Ő is a jugoszláv progresszív irodalmi egyéniségek ismert alakja volt. A nyolcvanas évek második felében szervezett egy irodalmi estet Szarajevóban. Jó kapcsolatai voltak. Abban az időben Ferida Duraković költőnő volt a Skenderija kulturális központ munkatársa, és szervezett egy estet *Ravnica je brdovita* (A síkság dombos) címmel. Öten mentünk Szarajevóba, Vujica Rešin Tucić, Zoran Gashi, Nikola Kitanović, Dragan Dimitrov és én. Nagyon jó, hangulatos est volt. Sok sarajevói kolléga eljött, hogy meghallgasson bennünket. Felolvastunk, Brico (Dimitrov) szájharmonikázott. Az est után reggelig tartó kocsmai dorbézolás volt. Szóval Szarajevót bevettük. Volt egy későbbi sarajevói bemutatkozásunk is, de az egy hivatalos kulturális együttműködés keretében zajlott. Akkor Zivlakkal mentem. A Holiday Innben volt a szálláshelyünk. Az már nagyon a nyolcvanas évek végén volt, akkor már megkezdődtek az elkülönülések. Josip Osti, a híres műfordító akkor már Ljubljana felé kacsingatott. Boszniában a muzulmánok és a szerbek között egyre feszültebb lett a helyzet. Tito halála után tíz évvel pedig „felrobant a testvériség-egység gázkazánja”.

L. I.: *Hogy tekintettel magatokra, mi volt a jövőképed a magyar irodalomban és kultúrában, a jugoszláv irodalomban és kultúrában?*

F. O.: Mindenképp meghatározó volt a kisebbségi lét, ami bizonyos értelemben akár beszűkülést jelent. Nem volt nagy mozgásterünk: Szabadka, Újvidék, Topolya, Zenta, Kanizsa és a kisebb falvak. Ez a mindennapi valóságunk része volt. A rendszerváltás előtt én nem nagyon kíváncsi voltam Magyarországra, amely számunkra egy idegen (orosz) csapatok által megszállt ország volt. Nálunk családi hagyománynak számított, hogy ellendrukkerek voltunk az oroszokkal és a kommunizmussal szemben. A hatvanas évektől 1989-ig Magyarország elsősorban kultúrát, anyanyelvet jelentett számunkra, de nem „vágynak országát”. Furcsa, ellentmondásos helyzet alakult ki, hiszen ezekben az évti-

zedekben Jugoszlávia sokkal izgalmasabb és korszerűbb szellemi kiteljesedést, kalandokat kínált az egyén számára, mint a keleti blokkhoz tartozó Magyarország. Persze nem volt ideális állapot, a jugoszláviai kisebbségi lét minden nyűge és baja jelen volt a délvideki magyarok mindennapi életében.

A magyar nyelv, a magyar világfelfogás, a magyar történelmi tapasztalat, a bátorság és a gyávaság magyar megnyilvánulásai ott-hont jelentettek számomra. Identitásom részét képezte a magyarságom, nemzetiségem, ugyanakkor egyfajta multikulturális nyitottság is sajátommá lett. Harminchét éves koromig, amíg át nem települtem Magyarországra, a határon túliság is meghatározó lételemem volt, ugyanakkor otthonom volt egy másik ország multikulturális valósága is.

Részesei voltunk a hivatalos magyar irodalmi életnek is, írásaink megjelentek a *Mozgó Világban*, a *Kortársban* és más irodalmi lapokban is. De igazából csak egy lyuk voltunk a sípon. Sziverivel többször sétáltunk a Lenin körúton, és idegennek éreztük magunkat, outsidernek. Bent is voltunk a magyar irodalomban, meg nem is. A nyolcvanas években egyetlen vajdasági magyar írótt vettek komolyan Magyarországon, Gion Nándort. Ő benne volt az akkori kánonban. Regényeit kiadták több ezer példányban, filmet forgattak a műveiből. Tolnai és Végel csak a kilencvenes években futottak be.

L. I.: *Tolnaiék időszakában szerinted ez a tágasság realitásabban létezett? Ugye ott nagyon sokszor hangsúlyozódik ez.*

F. O.: Igen, szerintem azért hangsúlyozódik ez jobban, merthogy a magyar irodalom akkor zárt volt. Akkor ott szűkös volt a mozgáster a magyar irodalomnak, a kortárs írók java nagyon szeretett volna megjelenni a *Symposionban*, mert az nekik is rangot jelentett; küldték is csóstül a kézirateikat – Magdi idejében is, meg Jancsi idejében is. Domokos Mátyás irodalomtörténész írt a kilencvenes évek legelején egy tanulmányt, amelyben arról értekezett, hogy a vajdasági magyar irodalom kiváltságos helyzetben volt, mert Jugoszlávia nyugati orientáltságú ország volt,

szabadabb, tágasabb szellemi légkörben alkothattak az írók és művészek. A *Híd*ban meg az *Új Symposion*ban lehetett olvasni világirodalmat, lehetett közölni olyan szövegeket, amelyeket Magyarországon nem. A szerbek és a horvátok közvetítésével, főleg Tolnaiék nyitottságának, tájékozottságának köszönhetően, olyan dolgokkal lehetett foglalkozni, amilyenekkel akkor Magyarországon nem. Danyi főszerkesztése alatt Végel László képviselte ezt a vonalat. A *Híd*ban pedig Bányai János, de az azért kicsit akadémikusabb jellegű volt. A lazább dolgok inkább a *Symposion*ban érvényesültek.

B. P.: *Én még technikai részletekre lennék kíváncsi. Például a honoráriumok hogy működtek?*

F. O.: A *Symposion* anyagi helyzete csak csekély honoráriumokat tett lehetővé, a szerkesztők fizetése nemkülönben alacsony volt. Az anyagiakba annyira nem láttam bele, volt egy kicsiny honoráriumi keret, azt Sziveri mint főszerkesztő osztotta el. Annyit mondhatok, hogy a szerzői jogdíjak nagyon csekélyek voltak. Sziveri Jancsi fizetése kevesebb volt, mint a Forumban a takarítónőké. Ő volt a legrosszabban fizetett főszerkesztő.

A hetvenes években négy alkalmazottja volt a szerkesztőségnek: Danyi Magdolna, Bogнар Antal, Maurits Ferenc és a titkárnő. A lap kiadója a Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség volt. Danyi Magdolna azon dolgozott, hogy stabil kiadói, tulajdonosi háttere legyen a lapnak, ezért azon ügyködött, hogy a Forum kiadóház vegye át a lapot. A Forum akkori vezetői (az egykori symposionista Fehér Kálmán és Bányai János) ezt nem fogadták kitörő lelkesedéssel. Az *Új Symposion* nem is került az akkori könyvkiadó részleg kötelékébe, hanem csak a hetilapok „társultmunka-alapszervezetbe”, ahova a *Képes Ifjúság*, a *Dolgozók*, a *Jó Pajtás* tartozott. Azt hiszem, 1979-ben költözött át a *Symposion* szerkesztősége a Forum kiadóházba. Én akkor éppen katonai szolgálatomat töltöttem. Sziveri abban az évben szerelt le, és beadta a pályázatát a lap főszerkesztői posztjára. Csorba Béla és Podolszki József is beadta, és ha jól tudom, volt még két-három pályázó.

Sziveri a katonaságnál elintézte, hogy párttag lett, ezért a legfontosabb követelménynek is eleget tett. Podolszki megint megpróbálta megszerezni a *Symposion*t, de nem sikerült neki. Ennek ellenére Jancsi felkérte, hogy írjon a lapnak. Írt is egy százoldalas dörgedelmet a fiatal vajdasági magyar költőkről, amelyben jól lehúzott bennünket. Egyetlen embert dicsért meg: Tari Istvánt. Nagy vívódások után nem közöltük az általunk szerkesztett lapban. Viszont leváltásunk után a Purger-féle lapban megjelent.

L. I.: *Nem volt kényelmetlen Sziverinek belépni a pártba? Ezt afféle áldozatként fogta föl? Csorba Béla némiképp más ügy, neki volt egy kifejezett közéleti érdeklődése.*

F. O.: Igen, Béla többször is viccesen megjegyezte, hogy ő egy igazi bolsevik. Kétségtelesen ő volt az, aki az *Új Symposion Centripetalis farok* című rovatában a legaktívabb volt. Éltek és haltak a közügyekért. De azt feltétlen meg kell jegyezni, hogy nagyon tisztességesen és becsületesen csinálta. Sziveri meg lazán fogta föl, hogy ha muszáj, akkor belép a pártba. De ő mentes volt mindenféle ideológiai dogmától. Persze a kötelező Tito-számokat megcsinálta, de vért izzadt velük.

B. P.: *És milyen érzés volt, amikor betiltották a Sympót a versed miatt? Hogy alakult ez? Vagy megírtad ezt már?*

F. O.: Igen, erről többször írtam. Akkor, 1980 őszén én az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségében dolgoztam. Egyik őszi nap csörgött a telefon, Jancsi keresett, hogy baj van, találkozunk. A Kafe Bulevarban találkoztunk (az volt kedvenc kávézónk, sörözőnk), mondta, hogy a nyomdában a betűszedők a versem miatt leállították a nyomdai előkészítést. Őt már a Forum vezérigazgatója is leszúrta, hogy miért akar közölni egy ilyen „rendszerellenes” szöveget. Valójában a vers címe (*Orgia mechanika*) ütötte ki a biztosítékot. Mondtam neki, nyugodtan vegye ki, tegyen be helyette mást. Rádásul a hetilapok munkaszervezet és a helyi kommunista szervezet (Podolszki és a többi elvtárs) is mindjárt megtámadták Jancsit. Nagyot rúgtak bele.

A kanizsai író tábor plenáris ülésén Szűcs Imre, a *Jó Pajtás* újságírója távollétemben engem kritizált, hogy „az orosz rulett és a beat dicsőítése” helyett inkább írnék regényt a Petőfi brigád csatáiról. Persze az *Új Symposion* Kiadói Tanácsának ülésén Jancsi és én is megrovást kaptunk. De hát valahogy megúsztuk, túléljük. Érdekes momentum, hogy a 200. jubileumi *Symposion*-számban Jancsi közölte a verset. Más címet (*Poetica licentia*) adtam neki. Akkor simán átment. Különben Balázs Attilának is volt néhány „pornográf” novellája, amely gondot okozott az elvtársak ingerküszöbének.

L. I.: *Még egy témát érintenék. Az elején is beszélünk a vajdasági olvasóközönségről. Szóval mit láttál a közönségből, az olvasókból? Milyen bázis volt, vagy mire számítottál te, amikor írtál?*

F. O.: Az olvasó, az homályba vészett. Hogy ott ki olvasott bennünket, meg ki nem, azt nem tudtam. Mindenesetre az író-olvasó esteken rendszerint tömeg volt, Újvidéken az Ifjúsági Tribün nagyterme általában minden rendezvényünkön tele volt (ami hetven-nyolcvan embert jelentett). Érdekes, hogy azokban az években nemcsak a bölcsészkar hallgatói jártak az irodalmi estekre, hanem más karokról is eljöttek a magyar egyetemisták. Én magam is terjesztettem a lapot a topolyai gimnazisták körében, ahol évfolyamonként két-két magyar osztály volt.

L. I.: *A Sympót kínáltátok?*

F. O.: Igen, előfizetőket gyűjtöttem. Ott direktben láthattam, hogy érdeklődnek a lap iránt, volt olyan, hogy a fél osztály előfizetett. Híre volt a lapnak, valami kultusza. A tanárok ismerték Tolnaiék nemzedékét – talán még az egyetemről? A topolyai gimnáziumban én több mint száz előfizetőt gyűjtöttem. De akkor még Becsén, Szabadkán, Zentán, Újvidéken, Zomborban, Becskereken komoly létszámú magyar gimnáziumi osztályok voltak.

Az első közös irodalmi estünk címe a *Szabad gyakorlatok* címet viselte. Négyen, Sziveri Jancsi, Csányi Erzsébet, Bálint Béla és én olvastuk fel a verseinket. Becker Béla gitáron kísért bennünket. Szitanyomással saját pla-

kátot készítettem, melyeket Újvidéken mindenfelé kiragasztottam. Az Ifjúsági Tribün földszinti galériájában volt a rendezvény, annyian voltak, hogy nem fértek be, ki kellett nyitni az ablakokat, hogy az utcán állók is halljanak bennünket. Szóval vannak azért szép emlékek. Valahogy akkor ott máshogy működött az élet; jobban érdekelt az embereket a magyar kultúra és irodalom; lehet, hogy azért is, mert szűkebb volt a kulturális

fenyvesi ottó ostromállapot keresztfonállal

1981. december 15. Leváltották a kasszavet, ellong, kosáris és radoni körzet vezetőit, mert ott a hadállapot bevezetése ellenállásba ütözködött. Hasonló sors érte egyes nagyvállalatok igazgatóit is. Beszéltek több vállalási szervezet tevékenységéről.

1981. december 16. A wujeki bányászok és a hadifortáság közötti összecsapás során hét bányász életét vesztette. Nyugdíjállású Gárisban: 500 ember megsebesült, közülük egy később meghalt.

1981. december 17. Letaroztaták a Szabadterás újabb 29 vezetőjét.

1981. december 19. A hadállapot bevezetése óta eddig az út össze Varsóban a LEMP KB titkársága.

1981. december 21. Hivatalosan közölik, hogy Lech Wałęsát, valamint fordító és lektor lengyel interjúkat. A piaci és zomvoti bányák tálalában háromszáz vígjáték szíjított.

1981. december 22. Bejelentették, hogy szentestére felfüggesztik a kijárási tilalmat.

1981. december 23. Januzsaki szabonok értelmiségiekkel találkoztak. Varsóból néhány nagyobb nyugdíjasok a város charter-jarat indult.

1981. december 24. Januzsaki beszédet intézett a nemzethez. A városi rádió közvetítette József Glampnak, a lengyel katolikus egyház vezetőinek a szentestéjét. A zomvoti bányából a felszínre jött a sztrájkoló bányászok.

1981. december 25. Januzsaki fogadta Poggi érseket, II. János Pál pápa megbízottját.

1981. december 28. A piaci bányászok bejelentették sztrájkjukat.

bozena jankowska

főnök semmit sem értek
ülők a liftben befagyaszta
napról napra mélyebbre szállók
leálltak a szalámít szelvelő kések
karrtyűtásra csak góterák szállója varsó beszkidek
varangyok beiraggnak a vizsülésben
leálltak a tárnák a gyárak
importálva rend munka nyugalom
közbiztonság elbocsátás kijárási tilalom
érszételentés nélkül letoroztva
jan pascich lech waleasa
egy pohár wyborova meg még egy dupla
szorok osztok marad is nem is
megöntöztük a vastüggönyt
megfojt a vízityük
arócsok lézők nektek egy kis levest
egyél batyuska jó a grizgaluska
neked jár a meliehusa
én meg csak liftezok
mindig mélyebbre szállók
az idén megvonták tőlünk a tavasz
pedig hát a tavasz mindenké
reszket a papír
helikopter szállt reá
sebbaj vera légy kifutópálya
légy URUSIS traktor légy POLONIA
főnök azért semmit sem értek
meddig tart ez az idel téli
meddig még POLONIA és mikor más

133

kínálat, az emberek rá voltak utalva, hogy igényesebb irodalmat olvassanak. Azok is tudtak a *Sympóról*, akik nem irodalmárok voltak. Meg az a sok levél, ami az amatőr íróktól, műkedvelőktől jött! Igaz, nem nagyon válaszoltunk senkinek. Mentek a szemeteskosárba. De a sok levélből is arra lehetett következtetni, hogy olvassák a lapot. Az identitásunk egyetlen kötőeleme a nyelvünk meg az irodalmunk volt. Ez tartotta össze a Jugoszláviában élő magyar közösséget.

UTÁLOM A SPENÓTOT, MERT ALAKTALAN, MINT A SZABADSÁG

Balázs Attilával beszélgetett
Bozsik Péter

Az első kérdésem, hogy hogyan keveredtél te az Új Symposion köréhez, és akkor milyen hangulatba csöppentél?

Ezt a történetet tulajdonképpen már számtalanszor elmondtam, a variánsok számát nehéz lenne összeszámolni. Le is írtam a lényegét, mert olyan egy istenverte figura vagyok, aki írónak képzelet magát. Próbáltam olyan értelemben rendszerezni ezeket az emlékeket, hogy írásban is megmaradjon e hatalmas, életemet meghatározó *Sympo*-élményem. A kiskoromig nyúlnék vissza röviden. Érdekes, ha a memóriám még nagyjából rendben, hogy valamikor rég, az általános iskolában nem éreztem olyan nagy és ellenállhatatlan vonzalmat az irodalom iránt, bár azért valahol mégis. Mert amikor kiderült, hogy mennyiféle tantárggyal szemben van ellenérzésem, akkor rájöttem, hogy ugyanezt nem érzem a literatura iránt. Vagy kevésbé érzem. Tény, hogy mielőtt megtanultam volna írni és olvasni, tehát privát írásbeliségem kezdete előtt, mindig is tetszett a mese. Főképp azok a történetek, amelyeket a tanyasi nagyszülők adtak elő zömmel akkor, amikor leesett a hó, és a szél belefütyült a kémenyekbe. Húúúú, de szép! Később felfedeztem – most akkor ugrok egyet az időben –,

hogy a fáradó emlékezetű nagyanyámnak vagy a részeges nagyapámnak ezeket a kihasnyalós elbeszéléseit, néha egészen bizarr, vadul ellenpontozó, ezzel együtt íves futamait a modern regény szempontjából mennyire jól lehet hasznosítani, ebből aztán lehet profitálni! Abszolút láncait letépő szabad asszociációs technika.

Visszatérve ahhoz, amit ott kezdtem valahol Ádámnál és Évánál, hogy utána korai középiskolás koromban egy szép napon sor került egy ebből a szemszögből meghatározó erejű, emlékezetes eseményre. Az irodalom hirtelen összetalálkozott otthon, nem is az ágyon, hanem az ágy alatt egy kamasz gyereket erősen foglalkoztató valamivel, a szexualitás világával. A nemiséggel. Lehet, előre süttöm el a poént, rosszul szerkeszték, de megnevezem: konkrétan a pornográfiáról beszéllek. Történt ugyanis, hogy bent a lakásban nem volt szabad labdázni. Persze, ez annál izgalmasabb volt, hiszen tiltott dolog, lásd Georges Bataille műveit, de már megint rohanok előre. Szóval ott dekázgattam egymagam a labdával, amikor is az hirtelen rosszul pattant, begurult édesapám ágya alá. Mindig is sejtettem, hogy van ott valami, csak igazából sosem néztem meg, most viszont bekukkantottam a labda után, és akkor láttam, hogy két kupac kiadvány lapul csendben az ágy alatti homályban. Találomra kikanalaztam az egyiket, és rögtön láttam, hogy ott explicite miről is van szó. Azokat a füzeteket az akkoriban szexlapok dolgában példátlanul liberálisnak számító Dániában adták ki, bő képanyaguk pontosan azokat a momentumokat örökítette meg, amelyek egy kamasznak meglehetősen nagy izgalmakat jelentenek. Ezeket többször átnyálaztam...

Titokban!

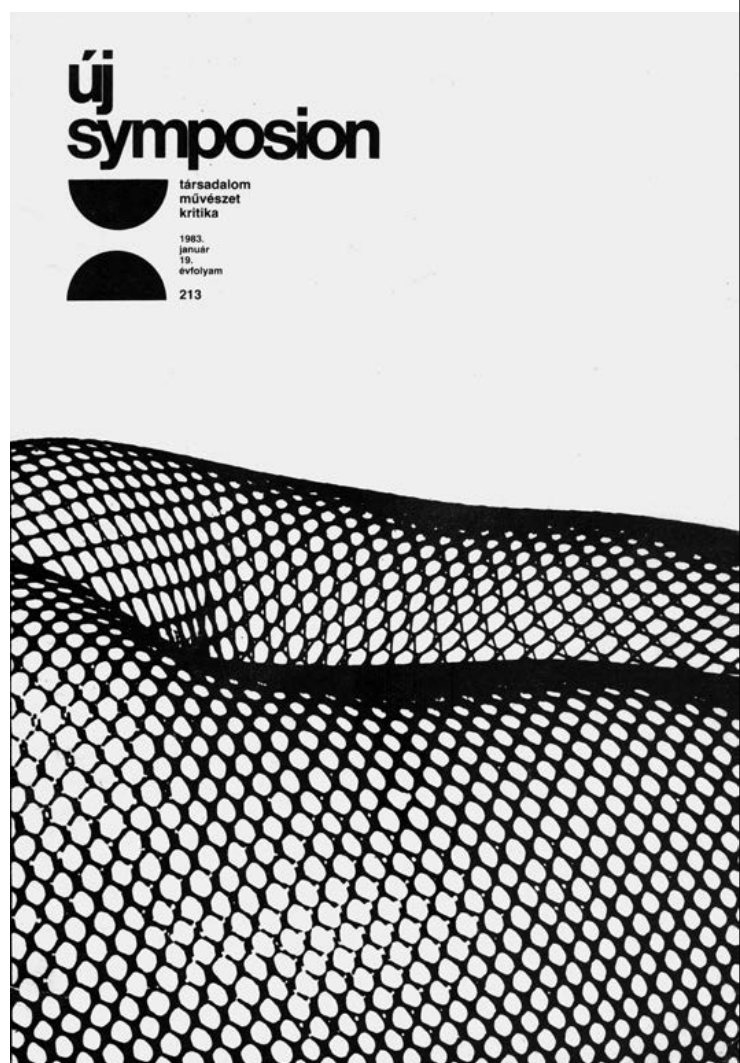
Hát, titokban. Aztán meg végül apám úgy gondolta, hogy jól van, rendben van, hadd tanuljon, fiúgyerek. A másik rakás nyomdatermék később került sorra, és nem is érttem pontosan, miért ezek vannak egymás mellett ott, ahol. Ugyanis a dán pornófüzetek társaságában az *Új Symposion* kulturális folyóirat új és régebbi számai várták az érdek-

lódó olvasót. Találomra kezembe vettem az egyiket, amelynek fedőlapján megpillantottam a következő fantasztikus kiáltványt: „Világ proletárai, közösüljetek!” Szerzőként Ladik Katalint jegyezték. Belelapozván kiderült, hogy édesapám ezeket a furcsaságokat valami számomra akkor még érthetetlen szorgalommal aláhúzgálta, némelyiket eggyel, némelyiket többel, lábjegyzeteket is fűzött hozzájuk. Később fabrikáltam ehhez azt a viccet, hogy lám, ilyen formában édesapám előbb írt az *Új Symposion*ba, mint én.

Na, tréfát félre. Arról van szó, hogy valamikor gyerekkoromban éreztem olyasmit néha – próbáltam éreztetni is –, hogy van valamiféle eltérő gondolkodásmód a „rendestől”, és nekem jobban tetszik, vonzóbb, mint a szokványos, vagy, mondjuk, normális. Ugye, ahogy Joseph Beuys fogalmaz, amikor például Normál Ottóék észjárásáról beszél. Ugyanakkor az irodalmat szerkezetileg úgy képzeltem, hogy annak érthető módon van eleje, közepe, vége. A sztori valahonnan valahová tart, ahová meg is érkezik, és idegesített, amikor nem így volt. Na de valami történhetett ezzel az egészszel az ágy alatti kaland nyomán. Főleg, amikor kissé jobban belemerültem a *Symposion*okba, akkor jöttem rá, hogy áltatom magam, mert én valójában azokat a kibicsakló, másféle nyelven megszólaló, máshogy hangzó, másképp kinéző, strukturálódó, esetleg szándékkal torzóban maradó dolgokat szeretem jobban az irodalomban és a művészetekben egyaránt. Erre rá kellett jönnöm, és igazából nem a dán pornó döbbsentett rá erre a „másságomra”, hanem pont az *Új Symposion*. Onnantól kezdtem el olvasni a kezem ügyébe kerülő *Sympó*kat. Aztán sok évre rá, amikor már jól összeismerkedtem Ladik Katalinnal, felemlítődött ez a dolog, és Kati azt mondta, hogy hát igen, igen, mert az Újvidéki Rádió egész kabaréja rajta röhögött, azért húzgálták alá az ő szürrealisztikus verseit, a kis mesécskéit, hogy jól kifigurázzák. Igen, sejtettem valami ilyesmit, bólintottam. Közben megnyugtatóra eszembe jutott, hogy mi az, amivel ő profitálni tudott ebből. Na, mi? Hát, végül is az, hogy ezzel így elkerülte a butuska titkárno szerepét.

Nem csúszott bele abba a felettébb kínos sémába az Újvidéki Rádió színésznőjeként, amely vulgáris sztereotípa akkoriban a nőszereplőket igencsak veszélyeztette. Így nem került rá sor; röhögtek rajta, próbálták kifigurázni, de elkerülte ezt a szerepet. A vak is láthatta, mennyire nem alkalmas rá.

Na de, akkor lehet ismét ugrani ebben a *Symposion*-mesében. Tehát a magam szerényke részéről felfigyeltem erre a régebbi szimpozionista társaságra, Tolnai Ottóra, Domon-

kos Istvánra, Végel Lászlóra, nem kevésbé Bosnyák Istvánra, Várady Tiborra, Bányai Jánosra és a többiekre. Aztán amikor csak lehetett – mikor leckék és egyéb elfoglaltságok mellett időmből és erőmből futotta –, akkor nagy lendülettel olvastam őket, próbáltam

megérteni, de mégse tudtam valahogy hibátlanul kivonni és összeadni, hogy megkapjam: hogyan is állnak ezek a dolgok valójában, akarok-e én egyáltalán – távlatilag – valami is lenni ebben? Nem gondolkodtam el rajta kellőképp, csak láttam, hogy tetszik az, amit képviselnek, ahogy és amiről írnak-beszélnek, imponáló, azonban komolyabb közösséget mégsem éreztem velük. Vagy inkább az, hogy az irodalommal nem éreztem elég közösséget, hogy én magam is elkezdjek írni komolyabban. Persze, leszámítható, hogy valamitől sikeresek voltak a magyardolgozataim, mindenféle fogalmazványaim a suliban. Gyakorta felolvasták őket az osztály színe előtt, mindenesetre én ennek a jelentőségét nem éreztem mérvadónak. Most nem azt akarom mondani, hogy lám, mekkora tehetséget nem fedeztem fel magamban, hanem azt, hogy ahhoz képest, mennyire fogalmam se volt, mihez akarok kezdeni, ahhoz képest előbb észre kellett volna vennem: márpedig ebben az irányban létezik némi affinitásom. Itt jön most egy hiátus, átugrom ezt is, ha a saját árnyékomat nem is. Elkerülök az egyetemre, a magyar tanszékre, a bölcsészkarra Újvidéken. Magyar nyelv és irodalom; és megint csak azt tudom mondani, hogy még mindig nem tudtam, mit akarok.

Ez mikor volt egyébként?

Te jó Isten, ilyeneket ne kérdezz! A hetvenes években. Ugye, ötvenötben születtem, tehát akkor a hetvenes évek eleje. Szóval, mentem a magyar tanszékre, mert oda, mint azt súgták jóakarók, mindenkit felvesznek. Igazuk volt, engem is felvettek. Az egész egyetemmel egyébként meglehetősen kaotikus, jobban mondva ambivalens volt a viszonyom. Amihez képest eléggé jó tanuló voltam, ám sosem tudtam elképzelni, hogy ebbe adok bele mindent. Hogy majd tanár leszek, és elégedett leszek azzal tökéletesen. Voltak ott társak és társnők, akik eleve úgy kerültek akár egészen eldugott vidékekről a tanszékre, hogy pontosan tudták, majd ezt itt megcsinálják, utána visszamennek a kis faluba, oda valahová, s ott fognak tanítani bol-

dogan, míg meg nem hálnak. Vagy bele nem örülnek. Ez a vagy-vagy nekem egy saját emberi megfigyelésre alapozott konklúzióm, ha mégannyira is Kierkegaard hatására lehet ebből következtetni. (Vicc.) Jó, tettem a dolgom, jártam a bölcsészszórákra. Akkoriban Újvidék központjában talált otthonra a kar.

Ott van, ugye, a Mária neve templom, tőle nem messze a Miletic-szobor, amelyik a Mária-templom felé néz, arrafelé rázza az öklét szüntelen. Tőle nem messze a bank, mellette, ha befordultál, ott volt az egyetem, oldalt, ebben a banképületben. Régen így volt. Az egyetemmel szemben pedig a Gurman nevű vendéglátóipari egység tárogatta kapuját. Az egy olyan étterem volt, ahova főképp inni jártak be azok, akiknek kisebb-nagyobb bajuk akadt ezzel a világgal. Egy szép napon aztán arra lettem figyelmes, hogy egy hangos társaság érkezik onnan valahonnan a szobor vagy a templom felől. Jönnek utánam, én bemegyek balra az iskolaajtón, ez a brancs meg jobbra hajlik, deklinál, be egyenest a Gurmanba. Olyan avantgárd, vagy mit mondjak, legalábbis vagány fiatalembereknek tűntek. Közöttük nyomban felfigyeltem egy különösen hangos figurára, aki eredeti göndör hajú, alkatilag némelyest Petőfire emlékeztető srác volt. Természetes kíváncsiságomnak engedve aztán egyszer én is bementem e csapat után, akkor derült ki, hogy a bongyor illetőnek Sziveri János a neve. Sziveri ott, mint nem is egyszer, a helyszínen berúgott. Akkor felpattant az asztalra, onnan szavalt-szónokolt. A pincérek egy idő után a hóna alá nyúltak, és kitétték. Állítólag ezt többször is megcselekedte, de soha ebből végletesen durva konfliktus nem származott.

Tehát nem verték meg?

Nem verték meg, dehogy! Sziverit mások verték meg... Másnap megint bement, megint ivott egy rakás italt, hibátlanul kifizette, nagy vétsége nem volt. Például sohasem akart megszökni fizetés nélkül, így rendes, megbízható vendégnek számított. Mindegy, ezek az események már átmentek az anekdoták világába, már visszafelé ne akarjunk módosítani rajtuk. A csapat gerincéhez

tartozott Szűgyi Zoli például, akitől szinte hajszálpontosan ugyanezt a történetet hallottam a Gurmannel és Sziverivel. Akkor hát Jancsi egyedül kezdte volna? Mindegy, vonzotta a társaságot az ő karizmatikus lénye. Odaszippantotta Fenyvesi Ottót is, de hadd ne soroljam, még kit nem a periférián. Kémény magjukat követve visszafelé vezető útukon a Katolikus portán át az Ifjúsági Tribün épületébe, fedeztem fel én is a magam számára az *Új Symposium* redakcióját. Nem olyan nagyon sokkal ezt megelőzően találták meg ők is. Közösen jöttünk rá, hogy az is milyen jó társasági hely, prima, ahol nyugodtan lehet hangosan gondolkodni, véleményt cserélni, szellemi vitába bocsátkozni. Hogy ott találkozhatasz olyan emberekkel, akik nem látják a világot végletesen másképp, mint te, mert azokkal nem nagyon van mit közösségleg kezdeni. Hanem egy bizonyos ízlésszférán belül mozogtok, amely mégis eléggé tág ahhoz, hogy izgalmas legyen a dolog. Pezsgő szerkesztőségi élet folyt ott annak a legnemesebb értelmében. Manapság, amikor jórészt kivesztek az internet elterjedésével ezek a régi szerkesztőségi létformák, gyakran gondolok rájuk – fokozódó nosztalgiával. Persze, nem dobnám ki az ablakon a számítógépem.

Kik voltak ezek az emberek?

Nem egy társaság találkozgatott ott, hanem több. A Danyi Magdolna szerkesztette *Új Symposium*nak volt épp akkor a székhelye, de bebenéztek oda mások is. A nagy politikai aférja után a kelleténél kissé elcsendesültebb folyóirat az idő tájt egy viszonylag szárazabb, esztétizálóbb, hogy mondjam, tudósabb irányt vett. Elvontabb kurzust követett. Mi adtunk új löketet ennek az ingának, húztuk ki ebből a kátyúból a lapot, ha annak lehet nevezni, ami történt, a *Symposion*nak ugyanis nem az volt a maga történelmi szerepe, hogy tudományos munkákat közöljön. Harmadik generációként mi vittük tovább, Sziveri Jánossal az élen. Ehhez kialakult egy alapgárda, amely egyre bővült, magvában a Gurman-társaság elitjével, továbbá Csorba Bélával, Losoncz Alpárral, aztán Kalapáti Ferivel, Sebők Zolival és a többivel. Nem

tiszttem itt mindenkit felsorolni, meg nem is tudnám ezzel a memóriával. Maurits Ferenc grafikai szerkesztőnket örököltük, szívvel-lélekkel velünk volt. Rajta van az utolsó csoportképünkön is, amely akkor készült, amikor nyolcvanháromban szélnek eresztettek bennünket is politikai vétségeink – vagy így: „politikai érzéketlenségünk” – okán. A fényképen ott látható a hölgyek közül Faragó Nelli (Csányi Erzszi nem) és Radics Viktória. Utóbbi vastagon sorsalakító személy a mi kis történetünkben.

Az idősebbek – a Tolnaiék – bejártak akkor a szerkesztőségbe? Vagy akkor már kevésbé?

Be, buliztunk is ott. Böndör Pali egy alkalommal úgy berúgott, hogy szétverte a fején a tálcát, azt énekelvén, hogy jól bebaszott minékünk a szentkúti búcsú. A jövőre nézve is kiterjeszthette volna. Tolnai is előfordult – persze, ő nem csinált ilyet –, sokat mesélte a maga sziporkázó anekdotáit, de beszélt a leltársról is. Hogy milyen szorongással járt a bíróságra, és végül is fellélegezhetett az ítéleten, ami jómagát illeti. Egyébként akit az *Új Symposium* politikai botrányai még érdekelnének, van róla szépecskén literatura rég, tehát hajrá. Lényeg az, hogy amikor Sziveri János főszerkesztő lett, ők ketten akkor különböztek össze végérvényesen. Valami kis iszogatás volt valahol, amikor Tolnai Ottó ezt találta mondani nagy hévvel: „Az *Új Symposium* én vagyok!” Persze rendben van, akár joggal, hiszen ő az atya-alapítója, ő az, aki valamikor kivezette azt a híressé lett kezdő nemzedéket is a Nagy Vörös Mellékszéből, ő az Óriás, ugye, de azért az *Új Symposium* egyikünké se. Viszont ha összeszólalkozik két akkora ego, mint említett Tolnai és Sziveri, akkor ott szikrázik minden, repül a toll, s a harag öröknek tűnik, míg tengerbe nem dőlnek a hegyek. Ugyanakkor Domonkos Istvánnal nem volt ilyen parázs vita, de jó beszélgetések alakultak ki, miként a határon túlról érkező Mészöly Miklóssal is. Úgy emlékszem, súlyos benyomást tett ránk, miközben megerősödött bennünk a hit, hogy csakugyan remek hely az a *Sympo*-redakció. Ugyan nem szorította ki teljesen a kocsmát, de jóko-

rát lefaragott belőle. Közben írtunk már rendszeresen mi is.

Kik voltak még ott magyarországiak ebben az időben?

Az a probléma, hogy kicsit összeolvadtak, kifakultak immár ezek a dolgok, mivel nem tegnap történtek. Nekem nagy élményem tényleg Mészöly volt, de a megboldogult Esterházy is járt ott. Úgy rémlik. Konrád Györggyel találkoztam Újvidéken, azt gondolom, hogy ő is megfordult a szerkesztőségben, bár a konkrét pillanatra nem emlékszem. Sajnálom, hogy Petri megbetegedett, ezért nem tudott anno fellépni az Ifjúsági Tribünön. Kár, nagyon kíváncsiak voltunk rá.

Szereped a ti betiltásokat megvalósításában?

Nos, volt egy erotikus szám, amiben én is fontos szerepet vállaltam. Az már a nyomdában elakadt...

...ki kellett dobni bizonyos szövegeket.

Igen, ki kellett dobni. Az enyémmre eléggé pontosan emlékszem, hadd meséljem azt. Ez úgyis az én *Symposionom* története, másik meg a másé. Ahogy a Szűgyinek is van Gurbanja, még ha hasonló is a kettő. Na, egy Georges Bataille-szövegről volt szó épp, előtte valamikor jelent meg szerbül *Plavetnilo neba* címmel az Erotikon sorozatban a könyv. Magyarul: *Az ég kékje*. Tanultam franciául a gimnáziumban, meg ugye megvolt a szerb közvetítő nyelvként. Így hát az volt az ötlet, Sziveritől jött, hogy ennek egy hosszabb részéből készítsék magyar fordítást, továbbá írjak hozzá valamiféle testesebb jegyzetet.

És így lett.

Láss csodát. Kiválasztottam az egyik legrázósabb fejezetet, ahol keményen dugnak egy pap erőszakos bevonásával. Az egész történetet nem szeretném elmondani, annyi elég, hogy adva van egy kalandvágó, gazdag férfi, meg van egy kalandvágó, fiatal nő, aki mindent ki szeretne próbálni, amit emez finanszírozni, ő meg elképzelni képes. Igyekeznek ebben mintegy túlcitálni egymást. Persze, Bataille-nál állandó probléma a val-

lás, a tabuk áthágása, neki sosem sikerült kikecmeregnie ebből a traumatikus kényszerkörből. Ott szenvedett örökké a mindent látó Úr szeme előtt, pőrén, reszketegen a rivaldafényben, fetrengett a saját fantáziájának buja mocskában, miközben maradandót alkotott.

Szóval, a két elvetemült kalandor betér egy útba eső templomba, ahol a nő olyat gyón a papnak, amitől annak „baromi merevedése” támad. A többit az interjúolvasó képzelőerejére bízom, bár meggyőződésem, ha nem fogjuk kézen, és nem húzzuk magunkkal, bizony, aligha jut el olyan messzire e delikát tárgyban, mint maga Bataille. Mindenesetre a szövegnek már a nyomdában nagy visszhangja lett, miközben leálltak a szedésével. No, nem annyira a pap miatt, hanem a cselekmény csakugyan elképesztő fordulatai okán. Az igazgatótanács nevében az egykor maga is szimpozionista Fehér Kálmán vette magára a feladatot, látogatott el a szerkesztőségbe, hogy beszéljük meg a dolgot. A vita utóbb arról folyt, hogy vajon egy öntudatos szocialista öngazgató munkásnak van-e joga önhatalmúlag leállítani a nyomást. Kálmán fáradt arccal, viszont annál mérgesebben verte az asztalt – vehemens ember, maga is költő, politikus –, hogy igenis, van ehhez joga, legjobb belátása szerint az „ilyesminek” megálljt parancsolni. Természetesen mi más véleményen voltunk, azonban a mi szavunk végül nem sokat nyomott a latban.

Ezzel kapcsolatban még az az érdekes dolog történt, hogy egy ismerős nyomdai ember, egyik volt osztálytársam révén titokban a kezembe került nemsokára a Bataille-levonat fénymásolata. Azt hittem én, hogy amikor a szedő szedi a szöveget, értelemszerűen nem követi. Nos, erre az élet rácsáfolt, mert a levonat margóján mindenféle kis kommentárokat lehetett olvasni, amelyeket az az öntudatos szocialista munkás firkált oda, megpróbálván felvenni a versenyt az eredetivel. Utóbb annyira megjött a kedve, hogy még illusztrálta is aprócska, gyermekes, primitív-művészeti mivoltukban ugyancsak hajmeresztő pornográf rajzokkal. Végül annyira belejött, hogy a nyomdafesték nem bírta el így együtt az egészet.

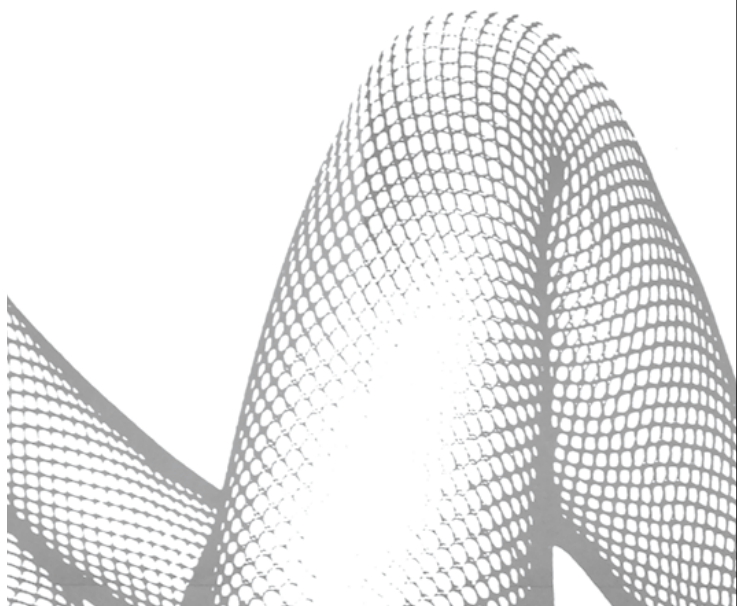
Abszurd, abszurd!

Abszurdnak az abszurduma, igen. Sziveri röhögött kínjában, miközben megjegyezte, hogy lám, lám, Kálmán írta egykor azt a verset, amelyben az olvasható, hogy megrugdostuk a bürokrata kutyáját. Vagy valami ilyesmit. Végül az a kompromisszum született, hogy a művel kapcsolatos írás megjelenhetett, maga a fordítás nem. Egyszerűen csak kikerült belőle, onnantól kezdve seperc. Úgy állt hát ott az az én írásom az ügyes beavatkozás után magányosan, kónyatagon, mint a karó nélkül maradt paradicsom. Így emlékszem rá ma is, ahogy földre hajtotta a kis vízfejét. Az előszó meglett, csak a művet felejtettük ki. Kitűnő közös szerkesztői munkára valló módon, ugyebár. Most magyarázom el egyenként mindenkinek, mi történt, vagy maradnak hülyének? Aztán ezt a kérdést is elmosta az idő.

Hogy zajlott a napi munka, heti munka a szerkesztőségben? Milyen volt kezdetben, és milyen volt később, amikor átvettétek a lapot?

A szerkesztőség összetétele időnként – főleg külső kényszerből ugyebár – változott, az alapvető módszer azonban maradt. Az összeülés és megvitatás módszere. Korai demokrácia, nem is csoda, hogy a dunántúli mandulafa sorsára jutott. Sziveri korszakában egyébként annyiban lett másmilyen, hogy tematikailag nyitottabbá vált a folyóirat. Voltak periódusok, amelyek határozottan kedveztek ennek a régi Jugó történetében, voltak, amelyek kevésbé, de Magyarországhoz képest tényleg sokkal oldottabb volt a helyzet. Csakugyan. Ha ebbe belegondolok, mindig valahogy az ellentétes áramlatok ütközési pontjában látom táncolni a *Sympo* nevét viselő kisebbségi hajónkat. Egyrészt létezett az akkori Ifjúsági Szövetség révén a lapra nehezedő szüntelen nyomás, amit tengerbe hajíthatatlan ballasztként kellett tudni elviselni. Úgy navigálni, és ahhoz képest pakolni meg a rakteret, teli csempészáruval, aztán vagy rájönnek, vagy nem: legalább megpróbáltuk. Másrészt viszont – éppen Bataille juthat eszembe, akit isten tudja, mikor, ké-

sőbb sikerült Magyarországon lefordítani, amikor már nem is volt olyan érdekes – az ország ablakai ki voltak tárva a világ felé, és annyi minden áramlott be a levegővel, hogy élvezet volt válogatni. Persze, ehhez kellett tudni szerbül, egyéb nyelvekről nem beszélve. A horvátról sem külön, amely akkoriban hivatalosan egy nyelvet képezett a szerbvel. Szerbre rengeteg dolgot fordítottak le minőségiesen, és jelentettek meg szintúgy minőségiesen. Le a kalappal. Messzinek tűnt még akkor a szerb akadémia memoranduma, bár a rügyei már fakadoztak.

Apropó, nemzeti hajó és kisebbségi lélekvesztő. A magam részéről eléggé messziről, a távoli nagyszomszéd udvarán keresztül kezdtem a hetvenes években pedzeni ezt a kérdést. Akkor még igazából nem írtam prózát, verset csak gyerekkoromban, viszont írtam könyvekről. Az idő tájt már erősen vonzódtam a dzsesszhez meg az amerikai irodalomhoz, különösképp az ottani feketék irodalmához valamiért. Kezem ügyébe került Virágos Zsoltnak a *Négerség és az amerikai irodalom* című könyve. Ma már, ugye, baj lenne ezzel a „négerség” kifejezéssel. Mindegy, nagy örömmel írtam a szóban forgó témáról a kötet kapcsán, és meglepetéssel vegyes örömmre nem remélt visszhangja lett. Az egyik

volt szimpozionista a nagy nemzedékből, tanárom az egyetemen, név szerint Bosnyák István azt mondta, hogy ez nagyon jó. A szerkesztőségben is beszélgettünk róla, aztán Sziverivel kettesben a Gurmanban, és akkor döbbsentem rá, ennek a dolognak mennyi áthallása van.

Aztán később ti elkezdtétek „vakarni” a nemzeti kérdést is. Ebbe hogyan csúsztatok bele? Mert végül is ez a végleges menesztéseknek az egyik oka volt.

Menesztésünk oka ennél összetettebb kérdés. Leegyszerűsítve: a szófogadó simulékonyság szemet szűrő hiánya. Kicsúszás a lokális kontroll alól. Fiatalos hevület. Döbbsentes, hogy ezt egyesek a terrorizmus jelenőségével hozták így vagy úgy összefüggésbe, ultrabalosokkal, mikkel és kikkel nem. Látom Radics Viktóriát Ulrike Meinhofként... Radicsot, aki a hatalmi cenzúra ellen emelte fel szavát egy akkori, óriási vitát kavarázó színházi előadás kapcsán. Mondjuk, Fouché cinikus rendőrminiszter nevét emlegetni ebben a szövegekörnyezetben eléggé egyértelmű dolog, meg olyasfélét mondani, hogy a nem szabad társadalmakban a színházat be kell tiltani. Az öregek közül Tolnai duplázott egy verssel, amelyet Gojko Djogo letartóztatott szerb költő védelmére írt. Ám én tényleg javasolnám minden érdeklődőnek a Csorba Béla és Vékás János összeállította könyvet a „Sympo-mozgalomról”, melynek címe ropant találó: *A kultúranti visszavág.* Abban az említett szövegek – bő dokumentációval együtt – szép sorjában fellelhetők. Mindazon névvel és címmel együtt megtalálható ott minden, ami a második hajótöréshez vezetett, és aminek a behatóbb vizsgálata messze kilógna ennek az interjúnak a keretei közül. Itt azonban eszembe jut Djogóról valami. Tény, hogy ő később látványosan a szerb nacionalizmus vizeire evezett. Olyan mértékben, amelyet az én nemzedékem a mi magyar oldalunkon meg se közelített. A sors ironiája, hogy ezt a kis magyar szimpós társaságot a vajdasági magyar hatalmi szerkezet futtatta zátonyra, mert az még mindig jobb, mintha hátában a „jugoszlávság” szelével vígan hajózik valamerre a saját esze és mersze

szerint. Hab a tortán, hogy később ugyanezt a renitens bandát már Slobodan Milošević érájában, de még Sziveri életében: a miloševići „demokrácia” rehabilitálta. Amelyben megint csak úgymond megtörténhetett a nép, miközben minden téren rá kellett mutatni az előző rendszer megbocsáthatatlan vétkeire, hibáira.

Egyébként – volt, ahogy volt – mi tényleg soha nem írtunk le olyat, amelyet Tolnai idejében a börtön elől kerekelt oldó Rózsa Sándor. Valami olyasmit vetett papírra Sándorunk, hogy a magyar munkásról két börtörtanának le: az egyiket azért, mert munkás, a másikat meg azért, mert magyar. Nem mondtunk ilyeneket. Sziveri ugyan tudta hangoztatni, hogy elvben nincs baja a szerbekkel, csak nem szereti őket. Ám ezt heccből csinálta, miközben nagyon jó szerb barátaink, sőt, munkatársaink voltak. Például a már szintén megboldogult Vojislav Despotov, aki anno Pesten járván kibumlizott Angyalföldre, majd jó sokáig kóválygott a sok egyforma dobozépület közt, csak hogy a nagybeteg barátját még egyszer lássa. És abszolúte jóban voltunk az Ifjúsági Tribün épületében velünk szomszédos, *Polja* című szerb folyóirat szerkesztőivel is, mert ahogy meglátni és hangoztatni tudtuk: nagyobbság vagy kisebbség ide vagy oda, lényegében mindannyian „ugyanazt a szart esszük”. Igaz-e, vagy sem, innen nézve már mindegy. Mindenesetre idealizálni fölösleges a titói testvériséget-egységet. Jugoszláviát, amelyben ha sok fejbeágással is, de az *Új Symposium* létezni tudott, mert ahogy szeretem mondani, tetszek saját magamnak: gyanús, hogy az, aki ezt teszi, tulajdonképpen a saját ifjúságának édes madarát siratja vissza. Bár miért is ne?

A végére még csak annyit, hogy Herbert Marcuse optimista írása mellett az új szenzibilizációról, amely mind a mai napig csak elnyésző részleteiben valósult meg, asztalfiókomban őrizgettem sokáig a régi *Új Symposium* egyik plakátját apám ágya alól. Rajta ez állt: *UTÁLOM A SPENÓTOT, MERT ALAKTALAN, MINT A SZABADSÁG.* Ma sem tudom pontosan, mit jelent ez, de így a jó.

FESZÍTŐERŐK A MÉLYBEN

Losoncz Alpárral beszélgetett
Virág Zoltán

*Újvidéki bölcsészkar, jogi, gazdasági stúdiu-
maid folytatása közepette találkoztál, ismer-
kedtél meg a rovatként, majd mellékként megje-
lenő Symposionnal (később Új Symposionnal),
vagy korábbra datálhatók az emlékeid?*

Az Új Symposion, ugyan nem nagy terjedelemben, de megjelent a Bori Imre és Szeli István által jegyzett gimnáziumi tananyagban. Ez volt az első információforrás. A középiskolások azonban inkább a *Képes Ifjúság*ot ismerték, és nem a mélyebben reflektáló *Symposion*t. Aztán én szülőfalumban, Temerinben, olyan intellektuális körökben mozogtam már középiskolásként, amelynek tagjai ismerték valamennyire a symposionistákat, noha utólag kénytelen vagyok belátni, hogy rengeteg volt a félreértés és a félremagyarázás. De emlékszem arra, hogy, megint csak még középiskolásként, kísérhettem Temerinben szereplő symposionistákat, akiket az ott működő Irodalmi Kör hívott meg. Közben serényen olvastam, rendelkezttem könyvekkel, és hozzá is tudtam jutni megfelelő könyvekhez, ennek köszönhető, hogy valamilyen képpel már rendelkezttem akkor is, amikor elkezdtem az egyetemi stúdiumokat. És azt is tudtam, hogy az egykori társadalomkritikai lendület ellankadt, bár, gondoltam akkoriban, nem múlt el. Az, aki kutatott, érdek-

lődött, megtudhatta a tényállapotot. Ám, és most ugrok az időben, a *Symposion*t akkor olvastam el becsületesen az elejétől a végéig, amikor, már szerkesztőbizottsági tagként, készültem a jubiláris 200. számra: Szive-ri János megkért, hogy írjak egy olyan írást, amely kritikailag-támogatólag felidézi a történet stációit, és egy újfajta programféleséget is felvázol. Naphosszat olvastam a folyóiratot, sok dolog akkor rögzült bennem, noha a gondolataim módosultak az idők folyamán. Ez egyébként 1980 és 1981 fordulóján történt, valójában 1980 utolsó napjaiban készült el az emlékező-rendszerző-kritikai írás, és elképesztően gyorsan befejeztem, egy lélegzetben írtam, azt hiszem, hogy soha nem írtam meg olyan gyorsan egy írást, mint akkor. Ami csak azt bizonyítja, hogy akkortájt nagyon erősen forrtak bennem a *Symposion*ra vonatkozó gondolatok, meg voltam győződve arról, hogy döntő pillanatok következnek a stratégia létesülésének szempontjából.

Az orgánium munkatársi gárdájának színe-java már azelőtt ismert és otthonos szerzőnek számított a lapban (teoretikusként, szépiróként, fordítóként, képzőművészként), hogy a szerkesztőség oszlopos tagja lett volna. Te miként kerültél a folyóiratbeli publikálás közelébe, később pedig a tevékeny lapkészítők sorába?

Nálunk az idővonalak, az életkorok különösen számítottak. Létezett a nemzedékiség kultusza. És fennállt a jugoszláv fiatalságkultusz is, amelyet a hatalom erőteljesen szorgalmazott. Ilyenkor mindig eszembe jut Wordsworth, aki a fiatalságot az isteni mivolttal hozta összefüggésbe. A vajdasági irodalmi közvetítettségű kultúrszocializáció szerint pedig a *Symposion* volt az első lépcsőfok, utána következett a *Híd*, a felnőttkor. És körülbelül harmincéves korig lehetett fiatalnak lenni, utána elkezdődött a kérlelhetetlen menetelés az intézményekben, a valóság diadala. Mégiscsak egy megfegyelmezett, előírt pályarend volt ez, amely megannyi meghatározottság alapján alakult ki. És úgy fest, hogy a nemzedékemben a legfiatalabbak közé tartoztam, talán Radics Viktória és Kalapáti Ferenc voltak némileg fiatalabbak nálam, valójában egy-két évvel. A szerkesztőbi-

zottságunk derékhadát a korábbi, második, nemzedék egyes tagjai képezték: Sziveri János, mint kinevezett, mandátummal bíró főszerkesztő jelölte ki és hívta meg a szerkesztőség tagjait, így több olyan ember is ott volt az új szerkesztőségben, aki már korábban komoly tapasztalatokkal rendelkezett. Helyesen járt el János, megteremtette a folytonosságot, de lehetőségeket nyitott a változásra is. Ez volt érlelődésének egyik első stációja. Egyébiránt, különféle véletlenek okán, viszonylagosan későn ismertem meg Sziveri Jánost, egészen pontosan ez 1979 nyarán történt. Korábban csak futólag találkoztunk, és csupán néhány szót váltottunk egymással. Viszont az első beszélgetésünk nagyon intenzív volt, ő akkor éppen egy televíziós szereplésre készült, és a vajdasági magyar irodalomról és kultúráról kellett értekeznie. Erről folytattunk eléggé szenvedélyes-heves eszmecserét. Bennem akkor, ugyanis, nagyon munkáltak bizonyos dolgok, és azt hiszem, hogy ott kivételesen offenzív retorikával éltem, és lerohanva őt meg is kérdőjeleztem egyes állításait. Elfogadta az érveimet, legalábbis egyeseket. Valójában mindig szerettem benne ezt a vonást, mármint azt, ahogy a csökönység és az önfejlőség párosult a belátással. Bár az is lehetséges, hogy János már korábban is ismerte a nevemet, mert publikáltam már '77 óta, igaz, csak szórványosan. Soha nem kérdeztem meg ezt tőle, most már nem is kérdezhetem. De az bizonyos, hogy a beszélgetés vége felé felkínálta a lehetőséget, hogy symposionista legyek, amit minden kétely nélkül elfogadtam, hovatovább, az az igazság, hogy büszke voltam.

Egyesek nem akarták, hogy János legyen a főszerkesztő, voltak más várományosok is, de Danyi Magdolna, a második nemzedék főszerkesztője, a sarkára állt, ő fontos szerepet játszott János kinevezésében. Nem valószínű, hogy egy másfajta felállásban, tehát nem János vezérlete alatt, kialakulhatott volna valamifajta komolyabb kapcsolat a folyóirattal. Mellesleg Magdi jelentősége sokrétű, az említett vonatkozás csak egy az érdemei közül. Ha visszatekintek, akkor azt is látom, hogy Magdi meghatározó szerepet játszott

abban is, hogy a *Symposion* közelébe jutottam. A vajdasági magyar kultúra rekrutációs közege a középiskolások óbecsei irodalmi vetélkedője volt, én is részt vettem ezen, még hozzá akkor, amikor Magdi a bírálóbizottság tagja volt. Aztán meglehetősen gyorsan üzent Csorba Bélával, aki kapcsolatban állt az akkori symposionistákkal, hogy szívesen látna, jöjjenek minél előbb, írjak, közölni fogja. Bognár Antallal, a főszerkesztő-helyettesével nagyon szépen fogadtak, támogattak, ösztönöztek, nekem meg remegett a térdem. Ez volt a beavatás szertartása, egy bizonyos ideig aztán Magdi szemüvegén keresztül is néztem a *Symposion*t. Márpedig ő kultiválta a folyóiratot, entuziaszta volt, még hozzá kicsoda entuziaszta!, nagyoknak nevezte az első nemzedék tagjait, annak, aki őt hallgatta, úgy tűnt, hogy a *Symposion* szerkesztősége a földre szállt legendák helye. A nemzedékünk kritikai lendületét értette ugyan, de ő a taktikázások, visszavonulások, elhalkulások olyan fajtáihoz szokott, amelyeket mi már nem voltunk hajlandók elfogadni. Értett, de nem tudott követni bennünket, figyelmeztetett is bennünket a leselkedő veszélyekre, a lehető legjobb szándékkal. Ezt tudomásul vettük, de az utak elágaztak. És így van ez rendjén, Magdi tisztelte az autonómiánkat. És minthogy az akkori Nyugat-Németországba ment ösztöndíjasként, csak később értesült az eseményekről, tehát nem is beszélhetünk vele a vonatkozó kérdésekről.

Azon kevés symposionista közé tartozol, akik több jelentős periodika létrehozásában, kiadásában vállaltak és vállalnak oroszlánrészt évtizedek óta. A Polja, a Paneconomicus, a Habitus, a Zlatna Greda stb. alkotta kulturális erőtér művészeti és tudományos színvonala lenyűgöző, nemzetközi respektusa vitathatatlan. Mit tudtál kamatoztatni a különböző szerkesztőségekben szerzett tapasztalataidból egykoron, s mi az, ami ebből a gazdag örökségből manapság is párbeszédképesen működtethető?

Amikor a *Symposion*t represszió alá rendelték, akkor úgy tűnt, hogy a folyóiratszereplés végérvényesen befejeződött számomra. Befejeződött, azt hittem, nincs tovább. Aztán úgy történt, hogy napvilágot látott egy *Sym-*

posion-szám a bennünket maximálisan és roppant korrekt módon támogató belgrádi *Književna reč*ben. Ebben én is szerepeltem egy Tolnai-értelmezéssel. És meglepetésszerűen elkezdődött egy másik korszak. A szám megjelenése után ugyanis felhívott az akkor alakuló *Polja*-szerkesztőség első embere, Franja Petrinović, hogy legyek tagja a szerkesztőségüknek, ő ugyanis olvasta az írást az említett lapban, és azt gondolja, hogy mindenképpen részt kell vennem a majdani folyóirat szerkesztésében. De hát, mondom, a *Polját* ugyanazok a hatalmi szervek ellenőrzik, mint az *Új Symposiont*, azaz én egy inkriminált személy vagyok, és ezt a stigmát szükségszerűen cipelem magammal. Ez kijátszható, mondta, csak várjam ki a végét. És valóban, kijátszható volt: az egész szituáció jól kifejezte az akkori jugoszláv/vajdasági szintér elképesztő ellentmondásait. Feudális jellegű, elkülönülő, felparcellázott politikai terek álltak fenn, amelyeket a pártelit területileg-nemzetileg-nemzetiségileg meghatározott csoportjai ellenőriztek, miközben a szabadságfokok különbözőek voltak. Még Vajdaságban sem voltak kiegyenlítettek a mércék, az eltérés fokozatai erősen függtek az adott elitrészek hatalmi technológiájától, pozíciójától és félelmétől. Szlovéniában például a korai civil társadalmi kezdeményezések mindig érintkeztek az ottani politikai elit nemzeti vonatkozottságú igényeivel, nem említve Koszovót, amely folytonosan rendkívüli állapotban létezett, viszont a politikai elit szisztematikusan küldözte az albán fiatalokat nyugati egyetemekre. És bizonyos, hogy az *Új Symposion*-ügybe belefolytak a vajdasági magyar politikai és kulturális elit félelmei, szorongásai, noha a történet nem egyszerűsíthető erre. A hangoztatott követelésünk a gettoizációval szemben is innen érthető: ha valamit szabad megtenni, kimondani Belgrádban, akkor legyen azt szabad megtenni, kimondani Újvidéken is, nem utolsósorban magyarul, kisebbségi körülmények között. Milyen Jugoszlávia az, amelyben magyarul nem lehet ugyanolyan kritikával élni, amellyel például a belgrádi *Književna reč* szerzői éltek? Milyen Jugoszlávia

az, amelyben a hatalomtartók azzal vádolnak bennünket, hogy meglovagoltuk a Belgrádban pusztító állítólagos szocializmusellenesség hullámain? Milyen szocialista ország az, ahol azzal ütlegetnek, hogy bomlasztasz,

miközben csak szaván fogod a pártprogramban kifejtett elveket? Ez járt a fejünkben. Voltaképpen a gettoizáció lebontásának igénye egy hagyományos symposionista gondolat volt, a motívum megtalálható sokféle formában, persze korábban inkább az első nemzedék gondolkodásában. És valójában a gettoizációra vonatkozó destruálás szándéka mögött egy kétségbeesett, a kisebbségi feltételekben gyökerező gondolat rejtőzött: ha Jugoszlávia ér valamit, ha itt tényleg másképpen alakulnak a dolgok, mint egyebütt, mármint a reálszocializmus országaiban, akkor

a kisebbség nem lehet bezárt zónáknak a foglya, hanem tevékeny résztvevő, amely együtt lélegzik a többséggel. Kétségbeesett, mert azt azért mindenki tudhatta, hogy a jugoszláv konstrukcióban mindig ott volt az aszimmetria a többség és kisebbség között, beleértve az alkotmányt is. Kétségbeesett, mert a mi követelésünk azt feltételezte, hogy nem is vagyunk kisebbségek. A gettoizációnak persze ma másfajta értelme van az elmondottakhoz képest, összevissza csúszkált a jelentése időközben, ezért kell pontosan érteni, hogy mi volt az eredeti szándék.

Visszatérve, a *Polja* kapcsán lényeges tény volt, hogy a *Symposion* testvérlelapjáról volt szó, tehát nem idegen tájakra érkeztem 1984-ben. Valójában a Katolikus portán hosszú ideig egymás mellett léteztek e folyóiratok, sok ember ott gyülekezett, még emlékszem arra is, hogy amikor egy finom iróniaszámot készített a *Polja* szerkesztősége, akkor csak átléptem a szomszédba, és máris megkaptam a folyóiratszámot. Ám ez a gyümölcsöző egymás mellett lét a mi nemzedékünk szempontjából nem sokáig tartott, ugyanis már 1980-ban átrendezték a kulturális intézményeket, és az ellenőrzés céljából a *Symposion* a *Forum*, a *Polját* pedig a *Dnevnik* intézményes keretei közé szorították. Igaz, a *Polja* maradt a régi helyén, a *Symposion* szerkesztőségét viszont át kellett tenni a Vojvoda Mišić utcába. Kényszeredve vonultunk át a *Forumba*, és elég gyorsan tapasztalni is lehetett a gyülemlő baljós jeleket. Ezzel a politikai fogással ugyanis lehetetlenné tették, hogy a folyóiratok szolidaritást gyakoroljanak, voltaképpen ellehetetlenítették a közös fellépést, ami védőpajzsot jelenthetett volna. Mert ugyan léteztek tovább élő kapcsolatok a *Polja* és a *Symposion* között 1980 után is, napvilágot látott például 1982-ben a *Poljában* egy reprezentatív magyar költészeti anyag, amihez előszót írtam. Ez a tény felidézi a régi emléktöredéket is: ott állunk Sziverivel és Bada Dadával, valamint Jovan Zivlakkal, a *Polja* akkori főszerkesztőjével az Arena mozi előtt, és tárgyaljuk az alakuló szám sorrendjét. Ezt azért mondom el, mert Sziveri erősen együttműködött Zivlakkal, sőt mi több, később is

volt közöttük összhang, kölcsönösen tiszteltek-kedvelték egymást. Zivlak ma is a lehető legnagyobb tisztelettel beszél Jánosról, és fontos szerepe van abban, hogy ismerik a szerb nyelvterületen. Csakhogy 1983-ban Zivlak manőverezési tere is korlátozottnak bizonyult, felszólalt ugyan intézményes helyeken a megrendszabályozás kapcsán, védte az irodalom autonómiáját, amúgy is jól bánt a szavakkal, de az említett intézményi átrendezés végérvényesen megakadályozta a tettekben megnyilvánuló kollektív fellépést a *Polja* és a *Symposion* között. Lényeges mozzanata ez a történéseknek. Intézményesen megbénítottak bennünket.

Amúgy 1984-től egészen a háború kitöréséig a *Poljában* munkálkodtam, és végeztem szerkesztői munkát, mondhatom, fantasztikus volt, jelentékeny emberekkel dolgoztam együtt, akikkel ma is kiváló viszonyban vagyok, ezenkívül kapcsolatban álltunk az egész jugoszláv értelmiségi gárdával, nagyon szép számokat hoztunk létre. De tudni kell, hogy Újvidéken volt munkamegosztás: a szerb értelmiségiek inkább Belgrádon keresztül politizáltak, és ez határozta meg a *Polja* arculatát is, azaz a lap híján volt a közvetlen társadalombírálatnak. Belgrád akkortájt egyébként is nagyon szabadon lélegzett, szenzációs folyóiratok működtek ott, iszonyatos volt a tempó, más kérdés, hogy a lejtemet azóta is tart. A vajdasági szerb értelmiségiek magatartása persze a repressziókkal telítődött vajdasági színtérrel magyarázható, minthogy nálunk még azon politikuskokhoz is súlyos büntetések kieszközölése fűződött, akiket liberálisnak minősítenek. És igaz, szerkesztettem és szerkesztek még mindig folyóiratokat. Beszélhetnék ezekről, vannak az említettek között szép, élvezhető történetek, de azért nem tudom az általad is említett gyakorlatokat összehasonlítani a *Symposion*-létezéssel. Minden idealizálás nélkül mondom, hogy a *Symposion* kegyelmi pillanat volt, amiért meg kellett dolgozni, sajátos, megismételhetetlen tapasztalat volt, kollektív vibrálással.

Nem az idealizálás jár a fejemben. Szigorúbb pillanataimban amúgy is önbírálattal

élek, bizonyos dolgokat másképpen is lehetett volna realizálni, mélyebbre kellett volna nyúlni, átfogóbban kellett volna tárgyá tenni meghatározott kérdéseket. Néha kínoznak ilyen problémák. Kevésbé szigorú pillanataimban az alibit keresem: nekünk csak valamennyivel több, mint két év állt a rendelkezésünkre, ami drasztikus különbség az első és a második nemzedék élettartamához képest. Ilyen rövid idő alatt nehéz, ráadásul kisebbségi körülmények és válságfeltételek között, átfogó programot létrehozni. Volt tapogatózás a homályban, kísérletezni, próbálkozni kellett. Ma nehéz elképzelni, hogy a beszédet tilalom övezi, viszont számunkra ott és akkor még nem adatott meg az a lehetőség, hogy veszély nélkül kimondjunk lényeges állításokat. Valójában soha nem lehetett pontosan tudni, hogy hol vannak a határok, ezt csak negatív tapasztalatok tudatosíthatták, nem beszélve arról, hogy a határok cseppfolyósak voltak. A kezdettől fogva létezett az esetünkben a radikalizmus létrehozásának igénye, de hosszú ideig tartott, amíg kerestük a kritika nyelvét. Mondjam-e, hogy a *Symposion* akkor bukott, amikor már valamit megtalált, amikor a tanulási évek után kezdett éretté válni? Amikor Sziveri Jánossal megismerkedtem, ez az igény, mármint a radikalizmus igénye, világosan kirajzolódott, ez volt a tényleges kiindulópont, pontosan emlékszem ezekre a gesztusokra, de kész, konkrét terv nem létezett. Csak létesült. Tudjuk a közismert, filozófiailag is forgatott tény, hogy nem tanulhatunk úszni anélkül, hogy a vízbe merészkednénk. Mi bizonyosak voltunk abban, hogy a vízbe fogunk merészkedni, de bizonytalan volt, hogy honnan közelítjük meg majd a vizet, és hol fogunk belépni a vízbe. Mert az a bizonyos víz örvényekkel volt teli. Mindenesetre jó, hogy létezett a *Symposion*, még ma is gondolkodnivalót ad. És visszaélek a fordulattal: gyökeret jelentett a gyökértelenségben, minden ellentmondásával együtt.

Sziveri János vezette csapatotokat mennyire foglalkoztatta az 1960-as évek óta ugyanarra a srófra járó kritikai dühkitörések nivójának és irányvonalának

alakulása? A betiltás, a közvádlói eljárások, a börtönbüntetéses szankcionálás 1970-es évek eleji rémét könnyű volt elhessegetni?

Hadd kezdjek egy frázisszerű állítással. A nyolcvanas éveket azért mégsem lehet összekeverni a hatvanas és a hetvenes évek Jugoszláviájával. Egyáltalán, roppant nehéz az ilyen korszakokat összehasonlítani a megrendszabályozás szemszögéből. De ha megengedhető itt a spekuláció fényűzése, akkor azt mondanám, hogy a hetvenes években súlyosabb megrendszabályozásra számíthatunk volna, mint 1983-ban. Aki a tekintetével végigpásztázza az *Új Symposiont* sújtó repressziókat, lényegében belemerülhet Jugoszlávia történetébe a hatvanas évektől kezdve Jugoszlávia fennállásáig. Minden kirótt represszió mögött megfigyelhetők a makrotársadalmi tektonikus mozgások, válságok, minden egyes büntetéssorozat egy válság lecsapódásaként értelmezhető. A *Symposion* ebben az értelemben mikrováltozata a jugoszláv makrotársadalmi dinamikának. Ha szabad arra hivatkoznom, amit másutt már leírtam: a folyóirat önértelmezési vakfoltja, hogy története valójában kifejezik a jugoszláv társadalom válságmozgását: ott, ahol a szerkesztői elmozdulásokat, előremozgást észleltek, valójában a mélyszerkezetben krízisfolyamatok jutottak érvényre. Hiszen a folyóirat voltaképpen akkor születik meg, amikor a jugoszláv projektum megroppan, nevezetesen ez a hatvanas évek közepe felé történik, amikor a mellékletből folyóirat lesz. Az első nemzedéket azonban még egy modernizációs hullám tetején kell elképzelni. Aztán következik a pártszervek *ressentiment*-szerű visszacsapása '68-után, az alulról jövő mozgolódások izzásának erőszakkal történő lehűtése, és következnek egyáltalán a megfigyelmezés jegyében álló hetvenes évek. Persze ebből a kényszerhelyzetből fakadnak a második nemzedék témaváltásai, érdeklődési irányainak módosulása, az egyfajta társadalomkritikai defenzíva.

A nyolcvanas évek symposionistái az eszkalálódó jugoszláv válság feltételei között működtek, ezen körülmények között próbál-

ták bizonyítani, hogy a társadalomkritikai parázs nem hunyt ki. Eközben, metaforikusan szólva, itt-ott a végzet dobjai voltak hallhatóak, a rendszer egyre inkább veszített a hitelességből, a politikusok pedig nem rendelkeztek tekintéllyel, az emberek cinikusan viszonyultak hozzájuk. Ugyanakkor még fennálltak bizonyos tilalmak, határkijelölő praxisok, és a rendszer még képes volt repressziókat osztani. Ebben rejlett a veszély, mármint abban, hogy a tekintélyvesztő politikai osztály hatalomgyakorlási technikák tömkelegével kompenzálja a gyengülést. Nem gondolkodtunk börtönről, szankciókról, mert ha erről gondolkodtunk volna, akkor megbénultunk volna, de annyi realitásérzékünk azért volt, hogy nem veszélytelen az, amit produkálunk. Nem szabad elfelejteni azt, amit már mondtam, nevezetesen, hogy a vajdasági politikai színtér bővelkedett a repressziókban, beleértve a börtönbüntetéseket is, méghozzá egészen elképesztő esetekben nyúltak ilyen megoldásokhoz. És nem szabad elfelejteni, hogy a vajdasági politikai elit egyik legfontosabb képviselője még 1983-ban azt találta mondani a zágrábi *Danasban*, hogy a *Symposiont* a nagymagyar nacionalizmus mozgatja, azaz ezen nacionalizmus ringatta a bölcsőjét. Pontosan emlékszem erre a bölcsőmetaforára. Ezen aktus végletesen alattomos volt, ezzel gyanúba lehetett bárkit keverni az akkori országban, de ami még fontosabb, hogy veszélyes, repressziót idéző kisugárzása volt: aki az akkori Jugoszláviában élt, tudhatja, hogy milyen veszélyeket hordott az effajta állítás. Voltaképpen a vajdasági politikai elit, amelynek fennhatósága alatt álltunk, mindig is gyenge lábakon állt, és pozícióit mindig is egyfajta törekenység jellemezte a jugoszláv politikai erőterben. Tudjuk, hogy amikor a Milošević-rezsim emberei elfoglalták Vajdaságot, akkor senki sem védte a vajdasági politikai reprezentánsokat, még azok sem jártak el így, akik nem rokon-szenveztek a Milošević által fémjelzett politikával. Mellesleg szólva, ezek a tények ültethették el bennünk a vajdasági autonómia iránti szkepszist, mert úgy érezhettük, hogy az autonómia ára a represszió. Ez így nem

felelt meg a valóságnak, ma másképpen, remélhetőleg meggondoltabban, fogalmaznék, de akkoriban így gondolkodtunk a repressziók prése alatt. Sziveri János, például, hátróztottan ellenezte a vajdasági autonómiát, noha persze elutasította a miloševići koncepciót is, és tette ezt pontosan azért, mert fokozottan rossz tapasztalatai voltak a vajdasági hatalomgyakorlásról.

Az egykori alapító gárda tagjaival és a törekvéseiket többé-kevésbé támogató vajdasági értelmiségiekkel, akik közül egyetemi oktatói státusuk révén jó néhányan szorosabb közelségben is álltak veletek, mennyire számított közvetlennek, a kölcsönös odafigyelésre és dialógusteremtésre épülőnek a kapcsolatokat?

1977-ben vagy 1978-ban jelent meg egy hosszabb írásom a *Symposionban*. Aztán a publikáció után Danyi Magdolna, az akkori szerkesztő, szólt, hogy Végel László szeretne megismerkedni velem. Számomra ez nagy megtiszteltetést jelentett, nem beszélve arról, hogy ő, ha jól emlékszem, éppen akkor a Kiadói Tanács elnöke is volt. Az *Egy makró...* írója őszinte érdeklődéssel fordult a fiatalok felé, kereste az intellektuális beszélgetés lehetőségét. Ráadásul akkor, amikor megismertem, éppen azon írását publikálta, amelyben az avantgárd kritikai impulzusának megőrzésére szólított fel. Mindebből lett aztán sokszori együttlét, együttműködés, családi szálakon futó kommunikáció, beszélgetések hármásban Csorba Bélával, aki nem is olyan régen küldött egy megsárgult fényképet, amely megörökítette az azóta agyoninkriminált Ljubiša Ristićtyel való beszélgetést a Végel-lakásban, méghozzá valahol a nyolcvanas évek végén. Ha jól tudom, ez az egyetlen kép az egykori együttlétekről. Várady Tibor pedig a tanárom volt az egyetemen, tiszteltük őt, aztán pedig kolléga lett, legalábbis ameddig a jogi karon voltam, és vele is sok beszélgetést folytattam. Az ilyesfajta kapcsolatok tényével éltek vissza 1983-ban a *Symposion* megbüntetésére irányuló gépezet emberei, akik azzal léptek elő, hogy a háttérben mentorok-patrónusok léteznek, nem is vagyunk mi önállóak, csak tőlünk függetlenül létező agyafúrt terveket közvetítünk. Aztán

mindenkihez hozzárendeltek egy ilyen mentort, háttérmozgatót. Gyermeteg, egyúttal álnok inszINUÁCIÓ, a helyzet teljes meghamisítása volt ez, a symposionista hagyományba nem illett bele ez a marionethelyzet. Bókolást és hajlongást nem akartak ezek az emberek, amely úgymond apajogon illette volna őket. És gondolhatta-e komolyan valaki, hogy amikor éppen radikalizálódni akartunk, akkor elfogadjuk, mégpedig vakon, valaki tanácsát? Lehetett-e komolyan gondolni, hogy rábólintottunk volna egy ilyen atyáskodó-instrumentalizáló viszonyulásra? Ugyan már. De a megrendszabályozó gépezet emberei ezt hitték, persze azért, mert hasznosnak bizonyult nekik ezt hinni, és elterelte a figyelmet a lényeges kérdésekről. A helyzetet legalábbis így mutatta be nekünk Gion Nándor, szintén az első generáció tagja, aki a megrendszabályozás előtt volt a Kiadói Tanács elnöke, ám a pontos dátumokra ennek kapcsán már nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy az ellentmondásos gesztusokat prezentáló Gionnal többször is beszélgettünk a valamikori *Dalmacija* vendéglőben, Sziveri János egyik versében fel is ismerhető az azóta eltűnt színhely. Gion, aki be volt ágyazva a hatalmi szerkezetbe, úgy mutatta be magát, mint az egyedüli közvetítőt a hatalom és a symposionisták között. Ígéretet, azt mondta, hogy majd puhítja a vádakat, kivédi a kivédhetőt. Lehet, hogy közvetített, erről nem tudok, de ezt nem jól tette. Bizonyos, hogy nekünk nem segített, később talákoztam vele többször is, kételyekkel terhelten. Magyarországon, aztán, a posztoszocialista viktimizáció diskurzusának megfelelően áldozattá vált.

Bányai János néha átjött a *Híd*ből a szerkesztőségünkbe. Láttam, hogy Sziveri tisztelettel övezi őt: ami engem illet, keveset talákoztam Bányaival akkortájt, nem is beszélhetünk komolyabb kommunikációról közöttünk. Sokkal többet talákoztam vele a kilencvenes években, akkor együtt is működöttünk, egyebütt kifejtettem már, hogy miért tartom fontosnak az akkori ténykedését, és egyúttal próbát is tettem arra, hogy szituáljam Bányai komplex magatartását. Minden-

esetre sokat talákoztam vele különféle helyzetekben, de a *Symposion*ról soha nem beszélünk, olyan volt ez, mint egy lappangó sötét titok a múltban. Bosnyák Istvánnal a véletlenek kavargása okán nem kerültem komolyabb-szisztematikusabb kapcsolatba, noha megkerülhetetlen-fontos személyiség volt, valójában talákoztunk is különböző konferenciákon, de nem adódott lehetőség a személyes jellegű beszélgetésekre a Sinkó-hagiográfus, eltökélten vitatkozó Bosnyákkal. Ezt sajnálom, egyszer a rádióban írtam róla egy rövid írást, ennyire futotta az erőmből. Igaz, korábban még írtam egy vitatkozó, de tiszteletet kifejező cikket is a könyvéről 1982-ben, ő pedig küldözgette könyveit, legalábbis egyeseket. Viszont Bosnyák feljegyzéseiből látom, hogy Sziverivel talákoztatót, aki feltehetően Tolnaival is kommunikált, mint-hogy közel laktak egymáshoz. Amúgy, hadd általánosítsak: az első generáció tagjaira, azaz, ahogy mondom, az alapító gárda tagjaira, egyfelől úgy tekintettünk, mint a *Symposion*-mítosz/legenda hordozóira, másfelől elégedetlenek voltunk azzal, hogy fellépésükben halványult a kritika fénye. 1983 szituációja még inkább erősítette bennünk az elégedetlenséget, azt láttuk, hogy elmarad a szolidaritás megnyilvánítása, és úgy éreztük, hogy ezen nem tehetjük túl magunkat. És ez keserűvé tett bennünket.

Akadtak közvetlen konfrontációk is közöttünk, de ez inkább a nyolcvanas évek második felében történt, és látszólag nem politikai kérdések kapcsán. Hanem, például, áttevődött a konfliktus a Sziveri János költészetére vonatkozó értelmezés övezeteibe. Így reprezentatívnek bizonyult, hogy olyan lényeges és hangadó emberek, mint Gerold László vagy Utasi Csaba, arra törekedtek, hogy leki-csinyeljék Sziveri költészetének jelentőségét, arra hivatkozva, hogy csupán egy szerény Domonkos-utánzatról van szó, miközben Sziveri jóval hígabb, mint a *Kormányeltörésben* írója. Sziveri másokból él, ezt állították. Mármost, Sziveri akkori mestergúnyverse ezt kiválóan ellensúlyozta, csattanós választ adott, de fontosabb az, hogy az első generáció megannyi tagja nem akart szembesülni

a leglényegesebb kérdésekkel. És ezt mi 1983 perspektívájában szemléltük, voltaképpen megengedhetetlen dekadenciának véltük. Aztán tegyük fel a kérdést: vajon azért szólít meg annyi embert a Sziveri-vers ma, mert a szerző csak áldozat volt a történelem zegzugos útjain? Vajon költészete csak élőködött volna az áldozati szituáción? Sziveri versus Domonkos: de miért kellene kijátszani az utóbbit az előbbi ellen? És tartsuk be az ará-

kezeti tendenciák nem is léteznének. Néha meg pont az ellenkező módon járnak el, és azt a vádat zúdíttják az értelmiség nyakába, hogy túl ernyed, és nem tesz semmit, miközben pusztul a nemzet. Én ma is azt a hozzáállási stratégiát követem, amit a *Symposion* szorgalmazott a nyolcvanas évek első felében, és amelynek megpróbáltam hangot adni az említett 200. számban: tisztelegve bírálók, elismerést gyakorolva fejezem ki elégedetlenségemet. Mindez egyszerre jelent leverő és felemelő érzést.

Amikor az általatok jegyzett utolsó, 216. (áprilisi) szám nyomdába került, az estetekről készült fotókat pedig a Forum illetékesei kicenzúrázták, lehetett-e sejteni, hogy még nincs vége a vesszőfutásoknak? Amikor az 1983 tavaszán forrongóvá váló sajtópolemikák, a Studentben, a NIN-ben, a Književna rečben és Jugoszlávia-szerte másutt megjelenő szolidáris megnyilvánulások és tiltakozások, a határozott szellemi tartásról tanúskodó nemes emberi gesztusok és személyes kiállások (Jovan Zivlak, Ilija Mihály, Szörényi László, Radnóti Sándor, Könczöl Csaba és mások) ellenére 1983. november 15-én hivatalosan is kinevezték az Új Symposion következő fő- és felelős szerkesztőjét, a mozgástér alapvetően megváltozott. Egységes tudott maradni az álláspontotok a bojkottálást vagy a lehetséges folytatást illetően?

A legjobb tudomásom szerint az egység hiánytalan volt. Aki ott volt azon a bizonyos utolsó *Symposion*-szeánszon, április végén, 1983-ban, tehát a kiiktatásunk előtt, az Ifjúsági Tribünön, az együtt gondolkodott, vállalta a kockázatot. Mindenkinek tudnia kellett, hogy milyen kockázati térbe léptünk. És történetesen nagyon sok ember tartózkodott ott, színültig tele volt a terem emberekkel, pattogtak a szikrák, minden tele volt feszültséggel. Fenyvesi Ottó elküldte nekem a fényképet erről a szeánszról, és azt mondja, megtalálható az interneten. És nem emlékszem egyetlenegy esetre sem, amikor valaki megkérdőjelezte volna azt a távolmaradási politikát, amelyet kitartóan képviseltünk a Sziveri utáni *Symposion*nal szemben. Az ütlegelések, a kiszabott büntetések összekovácsolták a szerkesztőket, egybeforrasztották őket, léteztek a szolidaritás formái. Ezek ritka pillana-

nyokat. Ne keverjük a jelenséget és a lényegét. Objektíve, a hanyatlás, amely elérte a vajdasági magyar létezés, mélyebben rejlik az első nemzedék ténykedési szintjéhez képest. Azzal a vélelemmel végképp nem tudnék kiegyezni, miszerint egy ilyen, úgymond agresszív szekta kozmopolita ténykedése döntötte sírba a vajdasági magyarokat. Ez elkerüli a lényegét. Az értelmiséghez néha demiurgoszi szerepet rendelnek hozzá, mintha minden tőle függne, mintha társadalmi-szer-

tok, tudjuk ezt, de az effajta szituáció nagyon erős egységet teremt. Mondom ezt annak ellenére, hogy az új szerkesztőség kinevezése 1983 szeptemberében világosan jelezte mindenki számára, hogy miképpen fest a hatalmi konfiguráció. Sőt mi több, az új szerkesztőség felállítása azt is jelezte, hogy a repressziók bármikor újra elindíthatók. Nyilván akadtak köztünk különbségek, a szerkesztők zöme nem politikával, koncepciókkal, stratégiákkal, hanem irodalomtermeléssel, irodalomértéssel foglalkozott, amit tisztességesen műveltek. De mindenkit felháborított a hatalomtartók hozzáállása és fegyelmező jellegű hatalmi technológiája. Sziveri János azt mesélte nekünk, hogy a repressziót szervező emberek naiv módon abban a hitben ringatták magukat, hogy ha lekapcsolják azokat, akiket ők méregkeverőnek hittek, azaz eltüntetik a problémák tényleges létrehozóit, a többiek majd szép lassan, illetudóan visszazivárognak a felújított és rendbe hozott szerkesztőségbe. Helyreáll a rend, veszteség nélkül, folytatódhat minden előről. Nekem könnyű volt a helyzetem, mint-hogy a híradás szerint azon csoportba tartoztam, amelyet a hatalom a problémák forrásának tartott, vagyis számomra a megrendszabályozás utáni helyzet semmilyen értelemben nem jelentett dilemmát. Csak a szerkesztőség többi tagja számára adódhattak gyötrelmek azzal kapcsolatban, hogy szerepeljenek-e a Sziveri után felállított folyóiratban. És nem fogalmaztunk meg semmilyen tilalmat azzal kapcsolatban, hogy esetleg valaki publikálhasson a poszt-Sziveri-féle *Symposium*-ban. De erre nem is volt szükség. Nem láttam megingást. Ez, mármint a távolmáradásban kifejeződő ellenállás, magától értetődő volt, ami azt jelentette, hogy csak kollektív szerkesztői egzisztencia létezhet, alább nem adhatjuk.

Hadd következzen most egy darabka múlt. Nemrégiben írtam egy cikket Fehér Kálmán halála kapcsán, aki akkor magas rangú politikus volt, és elbeszéltem, hogy egy Sinkó-díj-kiosztás alkalmával odajött hozzánk, és amellet, hogy többek között engem is felelősségre kívánt vonni a *Symposium* úgy-

mond elfajzása miatt, azt mondta, akárhogy fordul is a világ, úgyis mindig nekünk lesz igazunk. Ez jól mutatja az etablirozott vajdasági magyar elit kínlódását, de azon beállítottságát is, hogy abban a hiszemben éltek, hogy nem történtek visszafordíthatatlan dolgok, a zavar majd kiküszöbölhető. Időközben máshonnan is érkeztek kifogások, Bosnyák István, az első nemzedék képviselője szemrehányással élt. A kidobott szerkesztők nem akarnak ügyesen taktizálni, nem vonulnak vissza hátra, hogy aztán előreléphessenek, és drámai jelentésekbe vonják a történetet. Léteztek persze egyéb kvázi bírálatok is, amelyek a megrendszabályozás után megnyilvánuló, a hatalmi szervek által szervezett denunciaciók keretein belül voltak hallhatóak. Ezek azt harsogták, hogy mi pótolhatatlannak tartjuk magunkat. De ez nem érdekelt bennünket különösképpen, minthogy ezen megnyilvánulásokban nem lehetett igazán intellektuális tétet találni. Bosnyák viszont túlságosan fontos személy volt a *Symposium*-hagyományban, őt azért nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Csakhogy magasra raktuk a lécet, nem volt visszaút, elszántuk magunkat, és nem volt kedvünk azt a számítógatási gyakorlatot üzni, amit ezen értelmiség még mindig követett. És ami a legfontosabb: Fehér, Bosnyák, ha más és más módon is, azt hitték, hogy valamiképpen folytatható az addig működő vajdasági magyar értelmiségi, taktizáló praxis. De hát ez immáron nem a hatvanas és a hetvenes évek Jugoszláviája volt, nem az a konstelláció uralkodott, amit ők megszoktak és begyakoroltak.

Átmenteni a *Symposiont* a nagy válságon? Kivárni addig, míg új, kedvező szelek fújnak? Erre már nem volt lehetőség, fogyott az idő. Az volt a benyomásunk, hogy az említettek képtelenek felfogni, hogy milyen állapotban vagyunk, és hogy a szakadék fölött csüggyünk. Idejét múlta a gondolkodásmódjuk, hozzárendelődtek egy hatalmi szisztémához, azt hitték talán, hogy a jugoszláv konstelláció örökké tart. Semmi kedvem ezen emberek felett rideg módon pálcát törni, nem rutinmunkások voltak, nem a hatalom alkalmi csavarjai, hanem a vajdasági magyar kul-

túra kivételes egyéniségei. Számomra inkább az volt a megrendítő, hogy mennyire meghaladta az erőiket, hogy megértsék azt a tényt, hogy a nyolcvanas évek válságörvénylése érvényteleníti a stratégiáikat és taktikáikat.

A közvetlen, személyes érintettségéről nagyon ritkán szoktál beszélni. A retorziók, a meghurcolás, az egzisztenciális lehetetlenné tétel hatalmi próbálkozásai azonban téged, pontosabban Faragó Kornéliával egyetemben titeket sem kerültek el. Elmondható ezekről valami?

Nekem ezzel kapcsolatban mindig az volt az álláspontom, hogy amennyire csak lehet, kerüljük a személyes történeteket, és a *Symposion*-ügy ne legyen áldozati elbeszélések summája, lamentációs elbeszélési füzér. Belemerni túlságosan az egyéni történetekbe: ez vakít, és eltérít attól, hogy magával a dologgal és mozgatórugóival foglalkozzunk. Ennyi önkegyetlenséget megengedhetek magamnak: aki radikalizmust, társadalombírálatot álmodik, annak számítania kell a kockázatokra is. Márpedig én részt vettem eme radikalizmus formálásában, valamilyen módon tudnom kellett, hogy milyen lehetőségek várnak rám vagy ránk. A kivételt az említett álláspontomhoz képest Sziveri János szituációja jelentette: az ő esetében ugyanis egybeért a személyes és az általános, ő a testét ruházta be a folyóirat mozgásrendjébe. Ő valóban beszélhetett többes szám első személyében, és vélhetően a legtöbbit ő vesztett, hiszen egész személyét elkötelezte a lap által. Tehát a lehető legmérsékeltebben: úgy adódott a helyzet, hogy az egyetem után a jogi karon találtam magam, amely képes volt felsorakoztatni kiváló embereket, de politikai konfrontációk, ütköző belügyi áramlatok állandó színhelyét is jelentette. Mindig rendkívüli állapot uralkodott, vagy őket üldözték, vagy ők voltak az üldözöttek. Az, hogy társadalomtudományokkal foglalkoztam, eleve megkülönböztetett a többi *symposionistától*, akik irodalmi pályákon mozogtak. Amúgy, naiv módon, akkoriban azt képzeltem, hogy a vajdasági magyar magaskultúra érzéketlensége egyes kérdések kapcsán, önértési zavarai, annak köszönhetőek, hogy irodalom-

központú. Itt összekevertem az okot és a következményeket. De meg voltam győződve arról, hogy a vajdasági magyar kultúrának ki kell lépnie az irodalomhoz tapadó egyoldalúságokból, később a *Symposion*hoz fűződő elképzeléseim egy részét éppen ez az igény táplálta. Hozzám tartozott egyébként a tény, hogy az egyetemen szinte mindenki párttag volt, én viszont makacsul kerültem a pártba való beiratkozást, néha ez kellemetlen helyzeteket teremtett. Mellesleg ebből is szokás mítoszokat gyártani, miszerint a rendszer mindenkit erőszakkal bekényszerített a pártba. Ez így nem volt igaz, az emberek egyszerűen azért működtek ilyen regéket, hogy alibiket keressenek arra, hogy emelkedni akartak a ranglétrán. Persze voltak olyan posztok, amelyek kapcsán ez tényleg elkerülhetetlen volt, például ilyen volt a *Symposion*-főszerkesztői pozíció. Ott a párt ifjúsági tagozata, mint alapító, valóban nyomást gyakorolt. Sziveri Jánosnak is végig kellett járnia a beavatással kapcsolatos ceremóniákat, ezt teljesen normálisnak véltük, senki sem tette szóvá.

Egyébként csak két ok miatt utasítottam vissza a pártba való beiratkozást: az egyik az undor, a másik egy egyszerű előlegezés, amelyet a tapasztalat alakított ki bennem. Akárhol felmerült is a lehetőség, hogy esetleg párttag legyek, nem tudtam szabadulni az undortól, méghozzá annak okán, hogy elképzeltem, hogy együtt kell lennem olyan emberekkel, akiknek az égvilágon semmi köztük nincs a kommunizmushoz, hanem csak a legtisztább opportunizmus okán jegyzik őket a párttagok között. Ezenkívül elég korán arra a megállapításra jutottam, hogy elképzelhető, hogy konfrontációba kerülök hatalmi orgánumokkal, és úgy okoskodtam, hogy jobb és biztonságosabb a párton kívül maradni, mint a stigmát cipelő eretnek pozíciójába kerülni. Az akkor létező gyakorlatot rühelltem, elvégre a *Symposion* erről szólt, ezt nehezményezte, ugyanakkor az önigazgató szocializmust mint eszményt elfogadtam, egyébként is a körülöttem lévők közül senkit sem tudok, aki kifejtett volna valamilyen opponáló koncepciót. A reálszocializ-

mustól irtóztunk, egyúttal 1981-ben nagyon figyeltünk arra, hogy hogyan alakul az akkori lengyel helyzet, a kapitalizmust pedig teljesen kizártuk, mint tragikus lehetőséget Jugoszlávia és a jugoszláviai magyarok számára. Emlékszem egy szituációra 1981 őszén Eörsi István lakásán, ahol egy illusztris magyar író arról faggatott bennünket, hogy emigrálnánk-e alkalomadtán Magyarországra.

csak a párt közvetítésével kirótt büntetési mechanizmusokat ismerte. Így a *Symposion*-kérdés csak egy problémát jelentett a sok közül, ami terhelte az ottlétemet. A végén aztán, pártonkívüliség ide, taktikázás oda, utolért a végzet, és lefokoztak. Viszont a törvény által meghatározott feltételek olyanok voltak, hogy nem tudtak kidobni, így előállt a klasszikus helyzet, hogy nem tudtak sem lenyelni, sem kiköpni. Azt hiszem, feletébb örültek annak, hogy 1988-ban megszabadultak tőlem. És milyen nagy különbség nyílik meg köztünk, mármint János és köztem: a magamfajta ember, aki társadalomtudományi kategóriákkal bíbelődik, lehet, hogy már egy nappal a megrendszabályozás után koncepciókat gyárt, hogy megértse, mi történik. De ez nem könnyű vigasz.

Megégetett a *Symposion*-történet, mint mindenkit, szétesett az, amit építeni kezdtünk, szétroncsolták fölépítő erőnket, de a tudományra, elméletre törő kategóriáknak megvan a distanciálójuk, ha úgy tetszik, szublimáló erejük. Visszatérve az ódzkodásomra, az elvi kifogásaimra a perszonalizált elbeszélésekkel kapcsolatban, hadd mondjam, hogy az egész dolognak a maga objektívitasában volt igazán súlya, hiszen kíméletlenül felszínre hozta az etablirozott vajdasági magyar értelmiségi kényszerpályáinak jelentéseit, inerciáját, és egyáltalán a vajdasági magyar önértelmezés válságát, valójában a hanyatlását. Valami napvilágra került, amit a *Symposion* fellépése nélkül elrejtettek volna a vajdasági magyar establishment önideologizáló gyakorlataiban. Ráadásul az úgynevezett rendszerváltozás után irritáló módon mindenki áldozatnak tudta magát, nagyon nem szerettem az áldozati pózba merevedett magatartásokat. És ez a tény is csak erősítette bennem a személytelenségre, a magára a dologra törő magyarázatok szükségességét. Azért meg kell figyelni, hogy mi még akkor sem törekedtünk személyekre irányuló büntetésekre, személyek élettörténetébe való beavatkozásra, azaz a valamifajta bosszúval párosuló leszámolásra, amikor ez karnyújtásnyira volt tőlünk, mégpedig 1988-ban, amikor rehabilitáltak bennünket. Pedig ott és

Amit mi hárman ott és akkor gondolkodás nélkül visszautasítottunk. Jellegzetes tény, felmutat valamit a nyolcvanas évek elejéről. Visszatérve az egyetemre, a pártonkívüliség ténye jó ideig, ellentmondásos módon, őrzött és immunitást kölcsönzött: voltaképpen már a pályafutásom kezdetén politikai bajba keveredtem, de bizonyos ideig nem tudtak velem mit kezdeni, mert a bevett gyakorlat

akkor a nacionalizálódó szerb társadalom szinte igényelte az ilyesfajta bosszút az akkor megbukott rendszer képviselőivel szemben. Mi csak akkor emlegettünk neveket, akkor aposztrofáltunk személyeket, amikor ez a szó legszorosabb értelmében elkerülhetetlen volt, ezt is csak alkalomadtán és csupán egyes pillanatokban tettük. Nem szabadna elfelejteni, hogy nem akadt egyetlen ember sem Vajdaságban, akit valamilyen retorzió ért annak okán, hogy részt vett, akár közvetve, akár közvetlenül, a folyóirat megrendszabályozásában. Nem is óhajtottuk ezt egy pillanattal sem, azaz nem akartunk ellenrepressziókat.

Emléktöredékek maradtak, néha ezek előtörnek. Nyilván, ha valaki nyilvánosan belekötne a *Symposion*ba, vagy bagatellizálna ezzel kapcsolatban, akkor minden bizonnyal reagálnék. Milyen emlékeket is említettem az imént? Például, óriásit ugorva az időben, tavaly tagja voltam a Radomir Konstantinović-díjat kiosztó bizottságnak, és a helyzet úgy hozta, hogy az a bizonyos említett ember, egykori politikus is ugyanezen bizottság tagja volt, aki '83 őszén nagymagyar nacionalizmussal vádolt bennünket. Eszembe jutott egy sereg idevágó dolog, felidéztem magamban néhány elévült részletet a múltból, ennyi volt az egész. De, visszatérve, azt a tényt szeretném nyomatékossítani, hogy a különféle helyzetekben is arra irányultunk, hogy ne rendeljük hozzá az egész ügyet személyes jellegű vonatkozásokhoz, hanem a tétet elvi szinten juttassuk érvényre. Nem mintha mindennek nem lettek volna fonák aspektusai is: a vajdasági magyar értelmiség magatartása 1988-ban azt a benyomást keltette, mintha a *Symposion*-ügy meg sem történt volna. Azaz számukra ezen ügy nem volt egyéb, mint egy üzemi baleset. Az önértelmezés átalakítása? Ugyan már, kérem. Buktak, vessenek magukra, nem voltak taktikailag érettek, összevissza lázadoztak. Amikor János meghalt, akkor napvilágot láttak a *Magyar Szóban* addig nem tapasztalható megnyilvánulások, írtak költészetéről, valami tényleg történt, de akkor se létezett komoly igény arra vonatkozóan, hogy megvilágítsák az erőteret. Az *Új*

Symposion-dolog kínos volt számukra. Hagyjuk, csak baj adódik belőle. Valójában a *Symposion* az útjukban állt, zavarta őket abban, hogy hiánytalanul áldozatként lássák magukat. És aki szemlélte azt a bizonyos rendszerváltást Vajdaságban, annak olybá tűnt, mintha az értelmiség csak *nonchalant* átgyalogolt volna az utca bal oldaláról az utca jobb oldalára. De ez már egy másik történet.

Mi történt pontosan azon a nevezetes újvidéki írókongresszuson?

Ez 1985-ben történt, tehát két évvel a *Symposion* megrendszabályozása után. Két aspektust emelek ki. Az első a következő. Sziveri János fel kívánta olvasni a szövegét, amelyet történetesen én fordítottam szerb nyelvre, ha jól emlékszem, a kongresszus előtti estén. A szöveg erősen affektív-retorikus volt, izzó-vádló szavakat tartalmazott, és diabolikus jelentésekbe vonta be a politika jelenségét, de János nem politikafilozófus volt, és egy megtört költő-főszerkesztő esetében az ilyen szöveg tolerálható. Voltak többszörösen tárgyalt dilemmáink a kongresszus kezdete előtt, mármint hogy célszerű-e felolvasni e provokáló célzatú szöveget, és hogy Újvidéken, ahol mi eleve támaszok, segítők és szövetségeseink nélkül vagyunk, érdemes-e ily módon nekimenni a tartományi hatalomnak. Mert a szöveg ugyan általános állításokat tartalmazott, de azért kihallható volt a konkrét, kemény célzás, amely a tartományi vezéréket illette. Magam is féltettem Jánost, de minden bizonnyal neki volt igaza, miszerint abban a pillanatban már eljutottunk abba a helyzetbe, hogy nincs mit vagy legalábbis nem lehet túl sokat veszíteni. Ne legyünk tartás híján, ne futamodjunk meg, ezt mondta. És lehet, hogy akkor már nem is nyílt lehetőség arra, hogy a hatalomtartók folytassák a megrendszabályozásokat. János döntött, beadta a szokványos procedúra keretein belül a szöveget, de nem tudta felolvasni írását, valójában nem szólították. A befejezés után elkezdtünk futkosni és kérdezősködni, hogy mi történt valójában, és azt a feleletet kaptuk, hogy adminisztratív hiba okán a felolvasásra nem kerülhetett sor. Meglehetősen karkai volt a hely-

zet. Bányai Jánosra pedig azért terelődött a gyanú, mert helybeli lévén, ő vezette azt a szekciót, ahol az írók szövegeket olvastak fel. Megfogalmazódott, hogy, procedurális hatalmánál fogva, ő iktathatta ki a szöveget. Ennek tehát létezett bizonyos valószínűsége, ráadásul mi módfelett elégedetlenek voltunk azzal, ahogy Bányai, a kultúrpolitikus, viszonyult a *Symposion*-ügyhöz, és Sziveri Jánoshoz különösen, noha ezen megnyilvánulásai nem nyilvánosak voltak. De tudtunk róluk. Mondom, annak a lehetőségnek, hogy Bányai tette félre a szöveget, van valószínűsége, de annak ellenére, hogy ott voltam mindvégig, ezt abszolút bizonyossággal nem merném állítani. Mindenesetre, a szöveget Sziveri János nem olvashatta fel, de megjelent a kongresszus dokumentumaiban, ami szatizfakciót jelentett.

A másik dolog, a konceptuális. Ott Újvidéken szimbolikusan lejátszódott Jugoszlávia szétesése, amiben főleg a szlovének, a szlovén írók jártak élen. Olyan beszédmódokkal éltek, amelyek egyértelműen a szétraadás felé mutattak, akadtak olyan írók is, akik azzal léptek elő, hogy a nemzet a legmagasabb rendű modern fogalom. Tudni kell, hogy a szlovén és egyébként a horvát nacionalizmus is mindig céltudatos, államképző, mindig az államhoz viszonyítja magát. Ellentétben a szerbvel, amely rendezetlen, kaotikus, túlszichologizált: egyik sarkpontja amúgy is a szerb hozzájárulás kapcsán hiányzó hála megnyilvánítása a szlovének és a horvátok részéről. Ezt mi ott láttuk fehéren-feketén, mármint szemügyre vehettük az agilis, stratégiailag magabiztos, anticipáló szlovén írókat, akik ugyan még ott tartózkodtak egy jugoszláv rendezvényen, de voltaképpen a ki felé vezető ajtó felé néztek. És láttunk tehetetlen szerb írókat, akik patetikus Koszovó-mítoszokkal próbálkoztak, és számonkérték a hiányzó szolidaritást. Mindhiába. Nem az értelmiségi diskurzusok forgatták fel Jugoszláviát, ez csupán mítosz, mert a feszítőerők mélyebben voltak találhatóak, de Európa ezen részein az értelmiségi artikulációk számítanak, nem lehet mellőzni őket. Reprezentatív jellegűek. Az újvidéki írókongresszus

fiaskó volt, állomás a széthullás felé vezető úton, csak görgette tovább a feszültségeket, és hamis hangok sokaságát jelentette. Ott már sok minden félresiklott, legalábbis így tűnt számunkra. Mindenesetre, a kongresszus eredményei megerősíthették a szemtanúban a szorongató érzést, hogy közelebb kerültünk a szakadékhoz. Ha elfogadható az érvelésem, hogy az *Új Symposion* egy jugoszláviai magyar történet, akkor némi utólagos okoskodással azt mondhatnám, hogy a kongresszus után fokozódhatott bennünk az érzés, hogy a *Symposiont* nem lehet folytatni. Baljós érzésről beszélek, nem megfogalmazott meggyőződésről.

A Tito-émlékszámban és egyéb helyeken a régiek közül elég sokan, beleértve a mértékadó szerb, horvát, szlovén alkotók meglehetősen széles körét, közzétették rezsimhű bölíngatásaikat, nem feltétlenül halvány művészi színvonalon megírva a maguk dicsőítő tirádáit. A tartományi tótumfaktumok és buzgó mócsingok biztosan segíteni akartak nektek, fiatalabbaknak némi ideológiai masszírozással, noszogató feltételszabással. Ti kollektíven azonos platformra helyezkedtetek az elutasítás lehetőségeit illetően, vagy egyénileg eltért az álláspontotok?

Tito halála a kezdet kezdetén történt, 1980 májusában. Ez még a mi nemzedékünk pubertáskora. Lehet, hogy az *Új Symposion* későbbi pályáin másfajta formát nyert volna az emlékszám a létrejövőhöz képest, de ez csak spekuláció, nem tudjuk. Legyen világos, figyelembe véve Tito stratégiai-jelképes szerepkörét Jugoszláviában, az emlékszám elkészítésének elutasítása azt jelentette volna, hogy rögtön széthullajtanak bennünket, vagy hogy Keatsszel éljek, meghalunk, mielőtt az agyunk bármit kihordott volna. Teljesen értelmetlen lett volna, ha erőnkön ezen esetben próbáltunk volna ki. Aki pedig nem mérleget, az ne is keveredjen politikába. Tito élő vagy halott személyét szertartásos gesztusok vették körül: ebben a kontextusban kell érteni az említett emlékszámot is, ami nem volt egyéb, mint egy mikroszertartás. Technikailag, koncepcionálisan a szám formába öntése Sziveri Jánoshoz kötődött, és meg kell magyarázni, hogy miért történt ez így. Az *Új Sym-*

posion mindennapjait, a mindennapok prózáját ő fémjelzte mint főszerkesztő. Ami azt jelentette, hogy ő tartotta a hátát, rajta gyalogoltak keresztül, ő ütközött az apparatcsikkokkal és a káderértelmisségekkel, elsősorban ő kapta a felülről érkező rúgásokat, neki kellett szembesülnie a nyomdában létező, ha úgy tetszik, alulról jövő feljelentgetőkkel. A hatalmi struktúrákban alakuló érzületeket, véleményeket is ő közvetítette a számunkra. Mindeközben dilemmákkal gyürköző döntéseket kellett hoznia, méghozzá alkalomadtán pillanatok alatt: ne felejtjük el, hogy az a kor nem ismerte még a ma virágzó gyors kommunikációs formákat, megannyi esetben nem lehetett szerkesztőbizottsági ülést megszervezni a megfelelő időben, nekem történetesen 1983-ig telefonom sem volt. Sokszor közvetett módon kommunikáltunk. Mondok itt egy példát, noha ez nem a Tito-számhoz kapcsolódik, de megmutatja a problémákat. 1981-ben Eörsi István segédletével megjelent Lukács György utolsó interjúja, amelyben Kádár Jánosra nézve dehonesztáló-kritikai megjegyzések voltak találhatóak. A kézirat még a nyomdában elkezdte sajátos pályafutását: egy nyomdász feljelentése alapján az akkori belgrádi magyar nagykövetség tiltakozott. Sziveri János egyfajta csellel élt: konfrontálódva a kínos dilemmával, hogy vagy lemondjon a szöveg közléséről, vagy beavatkozásokat hajtson végre, az intervenció mellett döntött, ám úgy, hogy világossá váljék, hol szünetel a szöveg, pontokat helyezett el, mintegy tudatosítva, hogy valamilyen tiltás és törlés van jelen a szövegben. Ezzel persze sokat kockáztatott, nevezetesen azt, hogy kompromisszórnek, megalkuvónak minősítsék. De aki gondolkodott, érthette, hogy mi történt. Mégis, voltak félreértések. Ugyanis, évekkel később, a nagy Ady-kutató, Vezér Erzsébet, minden bizonnyal nem tudván a körülményekről, úgy beszélt a budapesti rádióban, hogy lám, még a *Symposion* sem merte leközelni a vonatkozó teljes szöveget. Ám tévedett, hiszen nem a bátorság hiányáról volt szó, hanem egy szituációban kibomló, érthető és értelmes döntésről, amely Jánoshoz kötődött.

Volt tehát munkamegosztás közöttünk. Ő tisztelte a mi egyéni irányulásainkat, mondjuk, figyelemmel hallgatta az én stratégiai-konceptualizáló gondolataimat is, méghozzá a kezdetektől fogva. Mi viszont tiszteltük az ő döntéseit, és igyekeztünk megérteni a taktikai lépéseit is, a mérlegelő főszerkesztő magatartását, akinek helyt kell állnia a mindennapi hatalmi küzdelmekben, és nem emlékszem, hogy bárki is hosszabb ideig duzzogott volna ilyen döntései okán. Ez történt az emlékszám kapcsán is, és ezért nem beszélhetek a közöttünk lévő eltérésekről, noha, mondom, e számot én is, és gondolom, hogy mások is, csak *post festum* láttuk. Ráadásul, létezett még egy körülmény: a folyóirat megjelenése folytonosan késett. Mi e tény a fokozott ellenőrzés technológiájának tudtuk be, és roppant elégedetlenek voltunk annak okán, hogy a *Híd* viszont mindig időben jelent meg. Mindenesetre Jánosnak nem adott meg az a lehetőség a Tito-szám kapcsán, hogy széles körű konzultációkat folytasson, ha életben akarta tartani az *Új Symposion* akkor még alakuló lángját. Igaz, a konstelláció megváltozott valahol 1981-től kezdődően: a hatalmi szervekkel való szaporodó konfliktusok miatt mi is, mármint a szerkesztőség tagjai, többször találkoztunk a hatalom egyes képviselőivel, belebonyolódva különféle vitákba, és intenzívebbekké váltak a szerkesztőbizottsági ülések is. Aztán 1983 egyes heteiben szinte mindennaposak lettek ezek az ülések, mert folytonosan dönteni és reagálni kellett. Mellesleg szólva, 1983 májusában, tehát a megrendszabályozást követően, ezek az ülések mindig szertartásosan azzal kezdődtek, hogy János felolvasott egy frissen írt verset: elképesztő volt a teljesítménye azokban a napokban, valójában a versírás olyan volt, mint egy felemelt pajzs a számára. Mindenesetre a kollektivitás erősödése valamilyenre tehermentesítette őt, de akkor is megmaradt a kőkemény tény, hogy a támadások-megrendszabályozások elsődleges célpontja János volt, neki kellett nap mint nap az üteket tűrni.

De mondanom kell még valamit, ezúttal Tito kapcsán, noha ezzel nagyon bonyolítom

a választ. Mégis, az, amit mondani szeretnék, hozzátartozik az emlékszám-helyzet összetettségéhez és ahhoz a tényhez is, amelyet említesz, mármint ahhoz, hogy a régiek közül is néhányan megnyilvánultak dicsőítő ódákkal. Természetesen Tito személyét államilag szorgalmazott apológia vette körül, és egy rituális Tito-emlékszám is értelmezhető volt a hatalomnak való alárendelődés, a behódolás kontextusában. Ezt Sziveri János is tudta, mi is tudtuk. Nem véletlen, hogy az ember vonakodott ilyesmitől, bármikor gyanúba keveredhetett. És sok volt itt a mocskok, ráadásul akadtak olyanok is, akik először élen jártak az ízléstelen dicsőítésben, aztán pedig az ízléstelen ócsárolásban jeleskedtek, a későbbi köztársasági elnök, Dobrica Ćosić jó példa erre. Csakhogy nem lehet az egész kérdéskört pusztán manipulációkra leegyszerűsíteni, és csak az udvaroncok apológiája felől szemlélni. Tito megítélése, karizmájának, modernizációs teljesítményeinek felmérése, a '44-es atrocitásokkal kapcsolatos felelősségének értékelése nem csak a mi számunkra bizonyul nehézségnek: valójában nem tudok egyetlen eligazító erejű vajdasági magyar munkáról, amely elemzőkétséget tanúsítana ezzel kapcsolatban. Tito, amellet, hogy Jugoszláviában a döntőbíró szerepét játszotta, idealizáló és fantáziaközvetített kivételések tárgya is volt, ő volt az, aki, hangsúlyozom, szimbolikusan, ellensúlyt képezett a regresszív politikai folyamatokkal szemben, ő volt az, aki nem volt része a romlásnak. És én legyek az utolsó, aki lebecsülöm a fantázia szerepét a társadalmi folyamatokban. Túlságosan bonyolult volt Tito személye ahhoz, hogy egyszerűen csak besoroljuk őt a repressziókat gyártó szocializmus rubrikáiba. Ha azt mondjuk, hogy mesterségesen létrehozott kultusz övezte, még nagyon keveset mondunk, és rengeteg dolgot elhallgatunk. Egyszerre kötődtek hozzá aláásó-radikális gesztusok és az államilag szított apológia jelentései, a kettőt lehetetlen elválasztani személye esetében. Én ugyan azt hiszem, hogy történelmileg ő kimerítette a lehetőségeit 1966 és 1968 között, valójában eltolta a bolsevizmust a végső határokig, de elisme-

rem, hogy személye jelképesen továbbra is megtestesítette a Jugoszláviát összetartó kötelékeket, hovatovább azt az egyre bizonytalanodó pluszt, amely fennállt ebben az eltűnt országban. Ez azért fontos, mert a Tito-ügyet 1980-ban sem lehetett leegyszerűsíteni az apológia/nem-apológia, talpnyalás/ellenállás egyszerű ellentéteire. Ha ilyen egyszerű lett volna... Tito halálát lehetett akár a káröröm távlatában is szemlélni, miszerint hála istennek vége a jugoszláv, nemzetfölötti mételtynek, csakhogy e halál, megint csak szimbolikusan, megvillantotta Jugoszlávia végét, azaz megnyitotta a szakadék perspektíváját, még hozzá beláthatatlan következményekkel. Aki 1980-ban gondolkodott, előlegezett, annak félelmei és aggályai voltak, nem utolsósorban a vajdasági magyarok sorsával kapcsolatban. És aki figyeli a jelenkor hullámveréseit, és rögzíti a vajdasági magyarokat ért veszteségeket, igazolhatja, hogy az akkori aggodalmak a posztjugoszláv jövő kapcsán nem voltak alaptalanok. Az emlékszám-situációt ez teszi bonyolulttá, ugyanis beleágyazódik egy hatalmas, sötét aspektusokat is magában foglaló jelentéskörbe.

Aki tudományos pályád nemzetközi léptékű alakulását, tanári tevékenységed több országbeli kibontakozását, sőt a közszereplői, a társadalmi folyamatokat, politikai mechanizmusokat elemző és értékelő megvillanásaidat is kellő odafigyeléssel kísérte és kíséri, jól láthatja, hogy az 1983 utáni évek és évtizedek megosztó, szétziláló manővereit, a visszaédesgetés, a jóvátétellel kecsegtetés játékeit mindig kellő távolságtartással figyelted.

1983: tünet, amelynek különös összetettségéhez hozzátartozik, hogy megmutatott valami kérlelhetlent. Láthatod az elmondottak alapján, hogy erősödött bennem a képzet, hogy 1983 után nem játszhatjuk a folyamatosság játékát, noha sem én, sem más nem tudhatta, hogy merre kanyarog a jugoszláv út. Célvonatkozások híján voltunk, ajánlatunk nem volt, de nem is lehetett, mert a peremre szorultunk. De az bizonyossá vált, hogy a régi lehetőségek elérhetetlenek voltak immáron. Ahogy a halálról nem beszélünk folytonosan, mert paralizálnánk magunkat,

pedig ott hagyja, szétszórja jeleit megannyi szituációban, úgy nem beszéltünk mi Jugoszlávia szétomlásáról, mert olyan jellegű bizonytalanságot közvetített, amely szorongást okozott. De gondoltunk rá. Valószínű volt, hogy a vég elkerülhetetlen, de a felbomlás formáját még kérdőjel övezte. Mindenesetre az elmondottak jegyében teltek el a nyolcvanas évek, vártuk a bizonytalan kifejetlet, ténykedtünk, de időről időre eszünkbe jutottak durva lehetőségek a véggel kapcsolatban. És aztán ott van az a hihetetlenül paradoxális 1987–88-as szituáció: valójában a jugoszláv dekadencia betetőzése. Milošević felülről dirigált, nemzeti hévvel feltüzelt rohamosztagai a felszabadítás üzenetével jöttek Vajdaságba, a szerbektől úgymond jogtalanul elvett tartományba: legyűrték a vajdasági autonomistákat az elnyomottnak ítélt szerb nemzeti elv nevében, ami lehetővé tette egy megváltozott politikai tér kialakulását, beleértve a nemzeti-kisebbségi megnyilvánulások szabadabb kifejeződését is. Buktak az autonomisták, akik sanyargattak, szankcionáltak bennünket, egyúttal bukott az a represszióval párosuló nemzetfelettség is, amelybe ők megpróbáltak kapaszkodni. Persze rosszul. Ha mérlegre tesszük a pluszokat és a mínuszokat, akkor azt kell mondani, hogy ezt még pirruszi győzelemnek sem nevezhetjük. Olyan szabadságígéret volt ez, amely együtt járhat a jövőbe vezető hidak lerombolásával. Szabadságmegnyílás volt, ám méreggel telítve. A háború szelével érkezett meg az újfajta szabadság. A fordulat magában foglalta a háború, Jugoszlávia felbomlásának erőszak által közvetített lehetőségét: a szerb nacionalizmus térhódítása, kinyilvánított centralizációs igénye egyet jelentett azzal, hogy megpróbálta túllícitálni a horvát és a szlovén nacionalizmust, vészjósló kimenetellel.

Későbbi perspektívából ugyan látható, hogy Milošević hatalmi masinériájának öntelt fellépése mögött inkább a bizonytalanság, a szerb nacionalizmus tétova útkeresése állt: a nyolcvanas évek végén azonban Milošević, akihez a néptömegek a megmentő szerepkörét rendelték, kábulatot adott roppant sok ember számára. Szabályosan itták a szavait.

És abban a korban lehetett korábban nem tapasztalható módon védeni a nemzeti-etnikai érdekeket. Miközben a vajdasági magyarok védtelenné váltak a közelgő veszélyekkel szemben. A *Symposion*ról is lekerült a megrendszabályozás bélyege, nem voltunk többé kitalálók, de beléptünk egy olyan korszakba, amely fokozta a bizonytalanságot. Emberek sokasága változtatta meg hirtelen modorát, magatartását, behódolva az új hatalmi rendnek, és követve az új idők szeleit: az egyetemen olyan emberek hajlongtak előttem, akik korábban vegzáltak. Nehéz volt navigálni ebben a korszakban. A vajdasági magyar értelmiség egy része azt a vádat terjesztette rólunk, hogy pillanatlovagként élvezzük azt, hogy belerúghatunk a döglött oroszánba, mármint a bennünket sújtó autonomista hatalmi rétegbe, miközben semmit sem élveztünk, hanem a belső nyugtalansággal küszködtünk. Belemerültem a helyzetbe, beszéltem, hívtak például a Vajdasági Írók Egyesületébe, hogy feltárjam a helyzetet, oda történetesen Fenyvesi Ottóval mentem. Belemerültem az egészbe, de kevés volt benne az öröm, úgy szerettem volna beavatkozni, részt venni, hogy közben távol maradjak. Eléggé nehéz dolog ez. Két különös megnyilvánulásom volt, amellyel talán valamennyire ellensúlyoztam az inszinuációkat. Talán. Írtam egy cikket a *Borbában*, amely valamikor a párt elméleti lapja volt, de a nyolcvanas évek végén már mást jelentett, jelesül egy még pislákoló nemzetfeletti lángot, amely szemben áll a szétszakító nacionalista partikularizmusokkal. És nyitott volt. Ezen írásban kifejtettem, hogy hogyan illeszkedik bele a *Symposion*-ügy a felparcellázott jugoszláv hatalmi rend dekadenciájába, hogy ugyan vajdasági magyar vonatkozású kérdéskörből született meg, és rajta vannak a konkrét jegyek, a kisebbségi aspektusok, de valójában az elromlott általánosság kivételése. És az írásban egyáltalán nem az akkor zuhanórepülésben lévő vajdasági autonomistákat dehonasztáltam, hanem csupán szimptomaként vizsgáltam őket.

Az Ifjúsági Szövetségnek jugoszláv szinten volt egy lapja, amely rendkívül erős anti-

miloševićista retorikát művelt, aztán az egyik legerősebb újságírójuk eljött Újvidékre, és egy letaglózó írást közölt a posztautonomista Újvidékről, különösképpen a szerb idomuló értelmiségről, amely világgá kürtölte gyakorta kétes áldozati mivoltát, és tényleg szerette abszolút áldozatként bemutatni önmagát. Tényleg, volt itt posztautonomista mocsok, tetszélgs. Viszont a lap ki-

megannyi résztvevővel. Megint csak Fenyvesi Ottó küldte el a vonatkozó fényképet, és ő mondja, hogy ez 1989 elején történt. Még Sziveri János is ott volt, ez pontosan egy évvel a halála előtt történt. Az egyik bevezetőt én tartottam, ha jól emlékszem, a *Magyar Szó* eléggé bőségesen tudósított. Azt mondtam, hogy nem létezik *Symposion* megátalkodott társadalomkritika nélkül, lett légyen ez autonomista vagy másfajta politikai rezsim. Mindez azonban a vajdasági magyar értelmiséget nem igazán érdekelte. És mindez inkább volt kínlódás, utórezgés, utóharc, mint egy új korszak hajnala. Nehéz volt ebben részt vállalni. Tudom, hogy közben is létezett a *Symposion*, hovatovább, tehetséges fiatalok működtették, akik semmiről sem tehetnek, nem az ő képességeikről volt szó, de engem kétségek gyötörtek: nem szűnt-e meg már a *Symposion*, nem fejeződött-e be, ott 1983-ban? Nem tetszalott-e immáron? Hiszen ilyen jelenségek, mint a *Symposion*, olyan jelentéseket foglalnak magukba, amelyek akaraton kívül valósulnak meg. Nekem egyre inkább úgy tűnt, hogy a meglóduló történelem immáron nem nyújt talajt ahhoz, amit én a *Symposion* lényegének tartottam. Vanak visszafordíthatatlan dolgok, nem lehetett volna újrakezdeni. Lehet, hogy valaki reménykedett ebben, de ennek nem volt alapja. És rossz fordulatot vett a történelem.

Már az 1980-as évek második felében átfogó értelmezését nyújtottad a symposionista gondolkodás-módnak, a mozgalomjelleg tarthatatlanságát számításba véve. Általában három nemzedék egymásutánjáról, intellektuális stafétájáról szokás beszélni, ám úgy tűnik, hogy ez a származtatási modell, intézmény- és eseménytörténeti korszakolás nem minden szempontból és nem minden érintett számára megfelelő.

Elismerem, kissé sematikusnak tűnik ez a szeletelés és korszakolás. De hogyan formázuk meg a *Symposion*t mint történetet? Nem lehet elmondani a történetet, nem lehet magyarázni a *Symposion*t, és nem lehet oknyozni időbeli klasszifikáció nélkül, ez az alapja annak, hogy orientálódjunk az időben. Aztán a nemzedék nem életkor, nem bioló-

losoncz alpár a reális szocializmus bahrói bíralata

Rudolf Bahro* (lásd: Alternativa, Kritika realnog socializma, Globus, Zagreb, 1981) a kelet-európai szocializmus radikális és következetes bíralatát is kívánja nyújtani. „Ez a könyv az utóbbi évtizedek legjelentősebb hozzájárulása a marxista elmélet és gyakorlat kialakításához.” Így Herbert Marcuse. „Az Alternativa a legjelentősebb elméleti munka azok közül, melyek a kapitalizmus megújító erőszakából származnak – Lav Trockij Elárult forradalom c. műve után.” Így a trockista Ernst Mandel. Magyarzatképpen kiemelem és értelmezem Marcuse Bahro könyvére vonatkozó legfontosabb gondolatait, mivel úgy vélem, megvilágíthatják egyrészt a marcusei koncepciót, másrészt a bahrói alapelveket is:

a) Bahro jelentős érdeme annak a gondolatnak kiemelése, hogy a szocializmust és a kommunizmust nem lehet szétválasztani; a kettőt eddig is csupán az uralkodó ideológiák magyarázták külön-külön társadalmi-gazdasági rendszerekként; következésképpen: „a szocializmus kommunizmus a kezdetiől fogva és vice versa”

b) Bahro számára a marxizmus nem ideológia, hanem a gyakorlat elmélete és az elmélet gyakorlata

c) az Alternatívában a társadalmi mozgáster súlypontja a politikai gazdaságtan „objektívitásáról” a szubjektív aktivitására tevődik át; Marcuse egyenesen rebellig szubjektívitásról beszél

d) Bahro az emancipatórikus, minden alárendeltséget tagadó egyetemes emberi érdekek hangsúlyozásával újfent elsajátítja a „történelmi materializmus idealisztikus elemét”

e) Bahro bebizonyítja azt, hogy a Marx utáni társadalmakban egyetlen osztály sem lehet az emancipáció alánya.

Természetesen könnyen felfedezhető bizonyos átfedések Marcuse „negatív gondolkodása” és Bahro alapelvei között. Mindketten a klasszikus marxista elmélet fogalomtárából indulnak ki, de ugyanakkor a modern társadalmi-politikai szituációhoz mérten arra irányulnak, hogy átértelmezzék ezt az elméletet. Ez az átértelmezés, pontosabban a marx elmélet modernizálására vonatkozó kísérlet például a munkásosztály szerepének másfajta magyarázatában is tetten érhető. Bahro ugyanis tarthatatlannak minősíti azt az elképzelést, amely elveit az emberiség egyetemes érdekeit képviselő, a múlttal gyökereken szakító, a totális jót megvalósító, tehát sajátos történelmi küldetésének eleget tevő munkásosztály tevékenységére alapozta; azaz, elveti ama marx viziót, amely a szolgátság és az uralom kiiktatását, az egyetemessé váló elidegenedés tuhaladását, egy szóval egy földi paradicsom letéteményesítését egy történelmi szerepet betöltő, magáért-álló, öntudatos embercsoport, irtsdi: osztály gyakorlatából eredeztette. (Erre a későbbiek folyamán még visszatérek!) Továbbá: Bahro folytonosan vitázik Mandellel és egyáltalán azokkal, akik számára a reális szocializmus döntő ismérve a poszt-kapitalista jellegű társadalmi-gazdasági szerkezet. Szerzőnk kritikai célpontja ugyanakkor az a felfogás, miszerint a reális szocializmus államai egy relatíve önálló társadalmi-gazdasági rendszert képeznek, azaz egy átmeneti fázist a kapitalizmustól a kommunizmusba vezető úton. A reális szocializmus gyakorlata nyilvánvalóan

* Rudolf Bahro a könyv megjelenése idején egy berlini gyár tervezője és munkanorma szabályozó-irányítóját vette. A könyv megjelenése után nyolc év történelmi és politikai pályafutás után a 1978-ban megalapított és nemrégiben kiadott nyomdára. Azóta az NSZD-ben tevékenykedik, a „2000” aktív protagónistája.

emelte a *Symposion*t, mint figyelemre méltó kivételt, amely nem dől be az újfajta konformizmusnak, hivatkozott is az említett írásomra. Olyan kemény volt az említett újságíró írása, hogy néhány évvel később beültem a könyvtárba, hogy megkeressem a cikket, és azt láttam, hogy valaki kitepte a vonatkozó lapot, valószínűleg az érintettek egyike. Ebben az időben történt ama *Symposion*nak szánt szeánsz is az újvidéki könyvtárban,

gia, hanem eszmei dimenziók, valamint cselekvésformák együttese és kereszteződése. És belső késztetések, elhatározások, tettrekészség, valamint a külső impulzusok, kényszerek elegye. A nemzedék fogalma irányt ad, általa megragadható a dinamika. Azt viszont sose gondoltam, hogy a *Symposion*-nemzedékek valamilyen tökéletes egységben léteznek, nagyon is léteztek belső feszítőerők, sőt mi több, a mi nemzedékünk erőteljesen tapasztalta ezeket a differenciákat az első nemzedék kapcsán, nem utolsósorban annak okán, hogy különböző magatartást tanúsítottak a nemzedékünk iránt, amely magában foglalta a rokonszenvet, de a szkepszist vagy éppen az elutasítást is. Valójában a közöttük lévő implicit különbségek is akkor nyertek élesebb kontúrokat, amikor szembe találkoztak az általunk keltett hullámgyűrűkkel. Egyébként az itt szóba hozott írásomban, amely Bosnyák egyik könyvére vonatkozott, pontosan ezt domborítottam ki, mármint bíráltam Bosnyák aggálytalan nemzedékképét és azt a tényt, hogy nem veszi figyelembe a belső törésvonalakat. És feltehető, hogy közöttünk is adódnak különbségek, feltehető, hogy amennyiben reflektálnánk az alapállásainkra, akkor a politikai spektrum különböző pontjain foglalnánk el helyet. Még véletlenül sem áltatom magamat azzal, hogy ugyanazt gondoljuk a lényeges kérdéseket illetően. És azzal sem hitegetem magam, hogy egyformán értelmezzük a *Symposion*-ügyet. Aposzt-*Symposion*-kor, amegnyilvánulásaink eltérései megmutathatják, hogy valószínűleg mindig is léteztek közöttünk különbségek, ám nem nyílt arra lehetőség, hogy ezek kibontakozzanak, és formát nyerjenek: ne felejtjük el, hogy a nyolcvanas években, például, egy kisebbségi értelmiségi szereplőnek lehetetlen volt robusztusabb jobboldali álláspontot képviselnie. Nem beszélve arról, hogy a szolidaritás akkor és ott fölülírta a különbségeket. A nemzedék nem szükségsszövetség, de van eldöntetlenség az egységesség fokozatait illetően. Tehát, igen, a nemzedékben is voltak-vannak belső feszítőerők, de akkor is léteztek közös tapasztalatok, közös vonatkoztatási pontok, amelyek szüksé-

gesek egy nemzedék létrejöttéhez. Mind-egyik *Symposion*-nemzedék ténykedése kifejezi a jugoszláv történelem konkrét meghatározottságainak sűrítményét. Ha közelebbről vizsgáljuk az események lüktetését, akkor megpillanthatók a nemzedékeket különféle módon meghatározó hatalmi technológiák, a jugoszláv történelem fordulatai, a belső kisebbségi hatalmi konfiguráció. Mindezt gondolom, hogy elengedhetetlen ilyen modellel élni.

Többször világossá tetted, hogy az utólagos szépítgetések, a kultuszteremtő kozmetikázások hidegen hagynak, kizárólag a tárgyilagos és szakszerű feldolgozásnak van értelme, akár a folyamatszerűséget, akár a sajtó- és művelődéstörténeti jelentőséget, akár az önálló életművek maradandóságát vizsgáljuk az Új Symposion esetében. Mit lehet tanácsolni azoknak (jócskán akadnak), akik nem szeretnék vagy képtelenek ezt tudomásul venni?

Hamis dicsfényre vagy önsajnáló panaszszavakra nincs szükség. Amúgy soha nem volt egyszerű hozzányúlnom a *Symposion*-hoz, noha régen foglalkozom ezzel. A *Symposion*-ról beszéltem, mégpedig már korán, miközben a *Symposion*-hoz tartoztam. De soha nem akartam tagadni, hogy a *Symposion*-ból jöttem. Talán azt hozzáadnám, hogy igaz, hogy a tárgyilagos tolmácsolás mellett török lándzsát, de nem érzek kedvet arra, hogy szaktudományi tárgygyá csupaszítsam a *Symposion*-t. És főképp visszautasítanám azt a szaktudományoskodást, amely pacifikálná a folyóiratban megbúvó feszítőerőt, és eltávolítaná, kimetszené belőle a kritikai fullánkot. És a tárgyilagosság nem semlegességet jelent, a tárgyilagosságot csak azért támogatnám, mert abban reménykedem, hogy analitikus hozadékokkal jár. Ezt még akkor is igenlem, ha tudom, hogy vannak *Symposion*-mítoszok, hovatovább én is szeretek megmerítkezni ezekben, a mítoszok ugyanis hatalmas anyagot biztosítanak a gondolkodás számára, és van objektív meghatározottságuk. Egyszer, nem valami nagy fantáziával, úgy fogalmaztam meg a saját pozíciómat, hogy a félobjektivitás helyzetében vagyok a *Symposion* kapcsán. Viszont nem tu-

dok tanácsokat adni azoknak, akik másfelé tájékozódnak hozzám képest. De azt esetleg mondhatom, hogy van talán egy általánosítható különbség az értelmezők között. Vannak tudniillik azok, akik számára a *Symposion* tanulságokat kínáló történet, amiről érdemes továbbra is gondolkodni, dacára annak, hogy hatalmas változások álltak be időközben. Itt a tárgy komplex, izgalmas, és újraértelmezendő, és mozgó célpont. A *Symposion* nem folytatható, mondtam, de feszültségformája, nyugtalansága ettől még aktuális. Pontosabban, aktuális abban az értelemben, ahogy Giorgio Agamben ejt szót erről: aktuálisnak lenni azt jelenti, hogy distanciát tartani a fennállóval szemben, és nem engedni, hogy vakítson a fennálló világosság, bár ezzel még nem mondtam el mindent. Akik ehhez a csoporthoz tartoznak, nem halotti bizonyítványt akarnak kiállítani, hanem megvizsgálni, hogy mit mulasztottunk el a múltban. És vannak azok, akik számára a *Symposion* csak tovatűnő része a tökéletesedett bűnösség világának, mármint a szocializmusnak, egy múltó történet azon belül, lezárult, elmeséltük, leróttuk a kegyeletünket, engedték, hogy a szereplők emlékezzenek, ennyi elég is, nem kell túl sokáig foglalkozni a szocializmus hulladékaival. Nem volt ott semmi, ami említésre méltó. Kell-e mondani, hogy az első csoporthoz tartozom?

Egyetemi diákok sokaságát, szépírók, irodalomtörténészek, kritikusok, szociológusok, filozófusok illusztris társaságát támogattad és nevelted ki Újvidéken, Belgrádban, Mariborban, nem is beszélve azokról a feltörekvő fiatalokról, akiket Magyarországon tanítottál az utóbbi évtizedekben. A szegedi Gondolat-Jel és a Pompeji, a budapesti Kellék és a Magyar Filozófiai Szemle munkatársi közösségét, internetes portálok lelkes kollektíváit szintén erősítetted, mentoráltad hathatós közreműködéssel. Hogyan látod, mi az, amit az arra érdemesek javára tudtál és tudsz a jövőben fordítani mindazon szépirodalmi és művészeti energiataralékokból, ama munkamorálból, ízlés- és ismeretanyagból, melyeket a symposionista értékrend bíráló attitűdje, valamint az intellektuális tájékozódás naprakész tudományos praxisa teremtett meg és tett továbbvihetővé?

Csak az álmaidról beszélhetek, minthogy álmokat vetítettem bele a *Symposion*ba. Egy olyan folyóiratot szerettem volna talpra állítani, amely egyesíti a legmélyebb reflexivitást a legközvetlenebb társadalombírálattal, amely ötvözi a mindennapi forgácsokra irányuló élcet, a naprakész polémiát a kontemplatív magába fordultsággal, olyan folyóiratot, amely egybetömöríti a pergő kritikát, amely együtt rezdül a közsféra mocnásaival, valamint kifejezi azok beállítottságát, akik át akarnak látni a kényszereken az olyan filozofikus reflexióval, aminek semmi köze sincs a professzorfilozófiához. Olyan folyóiratot anticipáltam, amely szenzitív a kisebbségi kényszerhelyzetek jelentéseire, de a fogalmi vonatkozásokra is. Ábránd? Utópia? Illúzió, amely nem akarja figyelembe venni, hogy mindezt kisebbségi távlatban kellett megvalósítani? Megjegyzem, hogy ebben a dologban a mintát a régi *Symposion* legjobb pillanatai jelentették, vagy a zágrábi *Praxis* című folyóirat, amelyben egyszerre szerepeltek reflexív elemzések és konkrét kritikai megnyilvánulások. Voltak ilyen pillanatok az általunk szerkesztett folyóiratban is, ez meglepéssel tölt el, kérdés, hogy hány ilyen pillanat volt. Szeretném, ha több lett volna. És a mai kor. Nem lehet átsiklani afelett, hogy milyen nehézségek merülnek fel ma a kritikai ethosz és a reflektáltság szintéziskísérlete előtt. Megrendülnek a felvilágosodás és a modernség oszlopai, eszmék ropantak össze, gyanúba fogják a kritikát mint a reflexivitás különös válfaját, a pluralizmus és a tolerancia fogalmai egyre inkább a relativizmus felé csúsznak, a rendszerkonform posztmodernizmus a történelmiségre mint kritikai instanciára az elévültség címkéjét ragasztja, az objektivitás síkja mögött pedig álcázott erőszakot gyanítanak. Sok mindent gátol ez ma. Ma nem kell szétverni csoportokat, hogy rájuk süssék a hatalom bélyegét, hozzáigazíthatók ezek a létezőhöz sokkalta hatékonyabb módon. Nehéz helyet csinálni a rendszerfeltételeket is tárgygyá tevő kritikának. Aggódok, baj van. Nem veszi-e ki mindez a kezünkől az elkötelezettség gyakorlásának lehetőségét?